

ISSN 978-966-7425-97-5

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Володимира Гнатюка

Періодичне видання 1(25) 2016

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія: Мовознавство

Тернопіль – 2016

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2016. – Вип. I (25). – 141 с.

*Друкується за ухвалою вченої ради
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
від 29 листопада 2016 року (протокол № 5)*

Редакційна колегія:

Вільчинська Т. П. – доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор)
Німчук В. В. – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України
Грещук В. В. – доктор філологічних наук, професор
Скаб М. В. – доктор філологічних наук, професор
Струганець Л. В. – доктор філологічних наук, професор
Задорожна І. П. – доктор педагогічних наук, професор
Емілія Недкова – доктор філологічних наук, професор (Болгарія)
Ришард Купідура – доктор філологічних наук (Польща)
Анна Будзак – доктор філологічних наук, професор
Бачинська Г. В. – кандидат філологічних наук, доцент

Адреса редакції:
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
тел. (0352) 435865

Періодичне видання. Виходить двічі на рік з травня 1998 року. Засновник і видавець Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Збірник внесено до переліку наукових фахових видань України
(наказ МОН № 515 від 16.05.2016) за спеціальністю «філологічні науки» (українська мова)

ISSN 978-966-7425-97-5

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2016

ЗМІСТ

Лілія Бачун	5
ІСТОРИЧНІ АНТРОПОНІМИ У РОМАНІ ЮРІЯ ГОРЛІСА-ГОРСЬКОГО «ХОЛОДНИЙ ЯР»	5
Оксана Богущ	9
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ АСТРОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА В СУЧАСНІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ АСТРОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	9
Леся Гапон	15
НАПРЯМКИ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО	15
Тетяна Гарлицька	20
СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ МІСЬКОГО МОВЛЕННЯ НА ТЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ С. ЖАДАНА	20
Юлія Годісь	25
КОГНІТИВНО-РИТОРИЧНА СТРУКТУРА ПЕРЕДМОВ МОТИВАЦІЙНОГО ЖАНРУ «МИСТЕЦТВО УСПІХУ»	25
Ірина Колеснікова	33
НЕОЛОГІЗАЦІЯ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВЕКТОРИ	33
Віра Котович	36
ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМНОГО ПРОСТОРУ	36
Зоряна Купчинська	42
АРХАЇЧНІ ОЙКОНІМИ НА *-inъ: АРЕАЛ І СТАТИСТИКА ДО ХІV І ХХІ СТ.	42
Наталія Лісняк	47
МОВНІ ОБРАЗИ ЖИТА І ПШЕНИЦІ У ЛЕМКІВСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ.....	47
Іванна Луцишин	52
ІРОНІЧНИЙ СВІТОГЛЯД ЯК ОСНОВА БУТТЯ ГОЛОВНОГО ПЕРСОНАЖА У РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА «ЗАПИСКИ КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ»	52
Оксана Мисик	58
ТРОПИ ПСЕВДОТОТОЖНОСТІ В АСПЕКТІ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОДУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ІГОРЯ КАЛІНЦЯ).....	58
Наталія Михайличенко	61
ІДЕОНІМИ В ГАЗЕТІ «ДЕНЬ»: ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ	61
Оксана Мосур	65
МІКРОТОПОНІМИ САМБІРСЬКОГО ЦИРКУЛУ НА -ИСК-О, -ИЩ-Е	65
Марія Наливайко	72
СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИСК ЖИТЕЛІВ ЛЬВІВЩИНИ	72
Віталій Пономаренко	77
ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ РОМАНУ «МАРУСЯ» ВАСИЛЯ ІШКЛЯРА	77
Ірина Процик	83
«АВАНГАРД», «ЛОКОМОТИВ», «КОЛГОСПНИК»: ВПЛИВ ТОТАЛІТАРИЗМУ НА ВИБІР НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД У 20–80-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ	83

Ярослава Сазонова	89
РЕФЕРЕНЦІЙНИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТА-ДЖЕРЕЛА СТРАХУ В УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТАХ ЛІТЕРАТУРИ ЖАХІВ	89
Мар'яна Саламаха	95
ІНВАРІАНТНЕ ЗНАЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ	95
Богдан Сокіл	101
МОВНИЙ ЗАКОН ДЛЯ НАРОДНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКІЛ У ГАЛИЧИНІ 1867 РОКУ ТА ДИСКУСІЇ НАВКОЛО НЬОГО	101
Зореслава Шевчук	109
ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОГЕЗІЇ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ ЖІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ)	109
Олена Шонь	112
АЛЮЗІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ	112
Олена Штонь	118
ПОРІВНЯННЯ В АВТОРСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ВАСИЛЯ СЛАПЧУКА	118
Ольга Шульган	123
СЛОВОТВІРНО-СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ПЕРЕЙМЕНОВАНИХ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ ХХ СТ.	123
Iwona Dudzik	129
THE LANGUAGE OF THE YOUNG GENERATION IN THE CONTEXT OF THE CULTURAL CHANGES ON THE EXAMPLE OF THE VOCABULARY DESCRIBING INTERNAL FEELINGS	129
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	139

ІСТОРИЧНІ АНТРОПОНІМИ У РОМАНІ ЮРІЯ ГОРЛІСА-ГОРСЬКОГО «ХОЛОДНИЙ ЯР»

У статті проаналізовані принципи добору псевдонімів для історичних персонажів роману «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського та визначені соціолінгвістичні підходи для їхнього вибору: на підтвердження достовірності з'ясовано функціонування реальних антропонімів та вигаданих найменувань у різних спогадах повстанців періоду 1918–1923 років.

Ключові слова: антропонім, літературна ономастика, ономастика, соціолінгвістика.

Лилия Бачун. ИСТОРИЧЕСКИЕ АНТРОПОНИМЫ В РОМАНЕ «ХОЛОДНЫЙ ЯР» ЮРИЯ ГОРЛИСА-ГОРСКОГО

В статье проанализированы принципы отбора псевдонимов для исторических персонажей романа «Холодный Яр» Юрия Горлиса-Горского и определены социолингвистические подходы для их выбора: для подтверждения действительности выяснено функционирование реальных антропонимов та вымышленных наименований в разных воспоминаниях повстанцев периода 1918–1923 годов.

Ключевые слова: антропоним, литературная ономастика, ономастика, социолингвистика.

Liliya Bachun. THE HISTORICAL ANTHROPONYMS IN THE NOVEL «THE COLD RAVINE» BY GEORGE HORLIS-HORSKY

The principles of the pseudonyms' selection for the historical characters are analyzed in this article of the novel «The Cold Ravine» by George Horlis-Horsky. Also sociolinguistic approaches are defined for their choices; the anthroponymy's functioning of real and fictional names is clarified for authentication in the various insurgents' memories in the period of 1918–1923 years.

Key words: anthroponimics, literary onomastics, onomastics, sociolinguistics.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., сформувалася текстова, або літературна ономастика, яка займається аналізом функціонування онімів у текстах, переважно художніх. У працях В. Михайлова, І. Сухомлина, Ю. Карпенка, П. Чучки, Є. Отіна досліджуються власні імена та особливості їх функціонування в художній літературі [8, с. 11]. Літературна ономастика вивчає всі особливості вживання власних назв у тексті художнього твору і за його межами. Ю. Карпенко зазначає, що «під літературною (поетичною) ономастикою розуміють суб'єктивне відтворення об'єктивного, «гру», що здійснює автор, загальномовними ономастичними нормами» [4, с. 80].

У слов'янській ономастиці популярним є соціолінгвістичний напрям, у межах якого аналізують соціальні аспекти розвитку, суспільні функції в синхронії та діяхронії, механізм взаємодії власних назв як елементів мови і суспільства. На необхідність звернути увагу на розвиток власного імені вказує відомий російський дослідник В. Ніконов, на думку якого ім'я, як і будь-яке слово, підпорядковується законам мови, але власні імена утворюють у мові особливу підсистему, у якій закони мови діють специфічно і виникають свої закономірності: «Власні назви існують тільки в суспільстві і для суспільства, воно постійно диктує їх вибір, яким би індивідуальним він не виглядав. Власні назви соціальні завжди». Із суспільною природою імені дослідник пов'язує і таку його властивість, як «уведення в ряд», маючи на увазі, що ім'я завжди з'єднує носіїв одного імені між собою і з тією суспільною групою, де воно прийняте [7, с. 10]. Визнаною є думка про те, що власні імена по-справжньому сприймаються і розуміються лише за співвіднесеності з тими суб'єктами чи об'єктами, які вони називають. Власні імена більше, порівняно із загальними назвами, залежать від екстралінгвальних

чинників, у зв'язку з чим регулюються не лише законами мови, а й деякими соціальними, юридичними та історичними закономірностями [6, с. 10]. Таким чином, підвищена зацікавленість до досліджень ономастичного матеріалу у художніх текстах, впливу соціального середовища на них, а також функціонування вигаданих прізвиськ та їхніх реальних денотатів у романі Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр» та в інших спогадах воїнів-повстанців періоду 1918–1923 рр. зумовлює актуальність обраної теми. Мета полягає у систематизації та аналізі антропонімікону власне історичних персонажів роману Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр», їх зв'язок із соціолінгвістикою та функціонування інших можливих їхніх варіантів у мемуарних записах повстанців періоду 1918–1923 рр. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: дати загальну характеристику розділу літературної ономастики та соціолінгвістичного напрямку у ній, виявити та проаналізувати антропоніми історичних персонажів у творі Юрія Горліса-Горського «Холодний Яр», функціонування їхніх прізвиськ у мемуарах інших воїнів – очевидців тих подій.

Становлення незалежності української держави скроплене кров'ю протягом багатьох століть, а історія холодноярщини 1919–1922 рр. унікальна завдяки героїзму тутешніх воїнів. Холодний Яр давно перестав бути одним із топонімів Черкащини, натомість увібрав у себе енергію надлюдської відваги та мужності, і став символом жертвності власних долі українських синів та дочок задля незалежності Батьківщини. Не одна родина втрачала батька, не одна матір втрачала всіх синів. Ці події доволі емотивно та детально описує осавул 1-го куреня полку гайдамаків Холодного Яру Юрко Залізняк, знаний як автор роману «Холодний Яр» Юрій Горліс-Горський. Саме завдяки йому, свідку та учаснику визвольних змагань, у романі «Холодний Яр» ми спостерігаємо власне історичні та правдиві імена. Юркові Залізнику довелося приміряти на себе багато ролей: від хорунжого Кавказької дивізії до багаторічного в'язня та пацієнта-симулянта психіатричних лікарень.

Юрій Городянин стверджує, що помістив текст роману у так звану «повістярську форму», аргументуючи тим, що велика увага приділена власним емоційним переживанням і часто відсутністю дат подій. Зрозуміло, що практично всі антропонімні одиниці є власне історичними та правдивими, оскільки автор роману брав безпосередню участь з ними у бойових діях. Та є, звісно, невеликий відсоток імен, в історичності котрих варто сумніватися, оскільки сам Ю. Горліс-Горський не пам'ятав або ж не знав їх: «Закомандувавши злізти з коней, чорноліський полковник крикнув **якогось Якима**» [2, с. 268]. У романі «Холодний Яр» є близько 230-ти антропонімів, кожен з яких має свої багатокомпонентні варіанти номінації у тексті. Спираючись на дослідження Т. Б. Грищенко [3, с. 20], виділимо такі найбільш уживані структурні моделі антропонімів: одночленні (ім'я, прізвище, андронім): *(Василь, Катя, Яким, Андрієнко, Божко, Бондаренко, Загородній, Лисий, Микитенко, Онищенко, Середа, Хоменко, Чиж, Чорноморець, Штиль, Юхименко; Никанориха)*, двочленні (ім'я + прізвище, апелятив + прізвище): *Василь Запорожець, Іван Голота, Микита Кононенко, Олекса Чучупака, Свирид Боровенко, Юхим Ільченко; гетьман Дорошенко, граф Бобринський, отаман Вернигора*.

Виділяємо дво- та тричленні антропонімні лексеми із характеризувальним прикметником та іменником-антропонімом: *нахмурений Чорнота; грізний отаман Вернидуб, Дорошенківський полковник Литвиненко, кровавий Микола II, лубенський отаман Пономаренко, ранений отаман Деркач, сільський отаман Отаманенко, старий батько Чучупака, услужливий землячок Махно, холодноярський старшина Руденко*. Вважаємо за доцільне у зв'язку з особливостями досліджуваного матеріалу розширити цю класифікацію введенням до власне-антропонімів характеризувальних компонентів, тому виділяємо четверту структурну модель – багаточленні назви осіб: *бунчужний кінної сотні Іван Соловій, Головний Отаман і генерал Омелянович-Павленко, колишній Кам'янець-Подільський комісар Красовський, колишній урядовець якогоś постачання української армії Заяць, місцевий повстанчий ватажок Кваша, начальник штабу бригади сотник Грицаєнко, пан сотник генерального штабу Гнат Зінкевич, отаман 2-го куреня Мамай, отаман степової повстанчої дивізії Блакитний, отаман Чорноліського кінного полку Пилип Хмара*. На нашу думку, такі моделі номінацій автор використовує з метою всебічного представлення персонажа читачеві для підкреслення поважного ставлення з боку інших персонажів чи власне автора. Для подальшої характеристики антропонімного матеріалу твору

більше уваги сконцентруємо на найвідоміших та найяскравіших персонажах роману «Холодний Яр».

У власному творі Юрій Горліс-Горський вказує своє ім'я під псевдонімом та пояснює принцип його вибору: *«Андрій «охрестив» мене **Залізником**. Кажу, що буде трохи за голосне. — Не турбуйся... Тут по селах Залізників, як собак на ярмарку»* [2, с. 46-47]. Бачимо, що через частотність та варіативність іменник **Залізник** був поширеним у тому середовищі, тому можемо стверджувати про соціолінгвістичний аспект творення прізвиськ. Для підтвердження цієї думки враховуємо кількісні параметри вживання антропонімів цієї соціогрупи, наприклад, Юрій Горліс-Горський у своєму відгуку на статтю Михайла Середи «Холодний Яр» пише так *«Розповсюджені в селах такі прізвища, як Отаманенки, Отамасі, Осауленки, Хорунжі, Кошові, Довбуші, Гармаші, Козаченки, Бунчуженки, Вернигори, Вернидуби, Запорожці, Залізники, і цілий ряд знаних в історії козацтва прізвищ говорили самі за себе...»* [1, с. 6-8]. Антропонім **Юрко Залізник** у романі Ю. Горліса-Горського трапляється також у такому вияві: *«старший міліціонер» кам'янської міліції Валентин Сім'янів*: *«...Він ствердив, що я і «старший міліціонер» кам'янської міліції Валентин Сім'янів — це одна і та сама особа...»* [2, с. 112], *товаришка-вчителька Ніна*: *«Оля представила мене, як свою товаришку-вчительку Ніну»* [2, с. 324], *товариш Дрозд — ад'ютант 84 кавполка 1 конної армії*: *«Маю посвідку «команди виздоравливаючих», що «товариш Дрозд — ад'ютант 84 кавполка 1 конної армії» — перебував, виписаний зі шпиталю...»* [2, с. 403]. Холодноярський повстанець Михайло Дорошенко у своїх спогадах про 1918-1923 рр. згадує вояка **Горлицю**: *«Чорнота доручив ад'ютантові Ю. Горлиці зайнятися комісаровою подорожжю і Горлиця вирушив в дорогу...»* [5, с. 251]. Така ж міцна дружба між Чорнотою та Залізником засвідчена у мемуарних спогадах останнього, тому можемо стверджувати, що Ю. Горліс-Горський мав ще один псевдонім, даний йому за фізичними ознаками: *«Чорнота розподіляв прибулих на постій по селах, а розводив їх його ад'ютант, якого одні звали «Гриць», а другі «Юрко». А прізвище було його — Горлиця, бо мав тоненький, як у горлиці, голосок»* [5, с. 290]. У спогадах Дорошенка Ю. Горліс-Горський згадується так: *жвавий Юрко Горлиця-Горський*: *«...Хмара і Завгородній зійшлися тут же в Матвієвці на свою нараду, на яку прибув і жвавий Юрко Горлиця-Горський»* [5, с. 298], *старшина Залізник*: *«Підняли їх на свої рамена отамани Хмара та Завгородній, старшини Залізник та Вернигора...»* [5, с. 310]. У передмові до книги спогадів Юрія Горліса-Горського «Ми ще повернемося!» редактор-упорядник Роман Коваль зазначає велику кількість псевдонімів, якими послуговувався Ю. Горліс-Горський: *«Юрко й так має стільки прізвищ та псевдонімів, що можна заплутатися: **Городянин, Городянин-Лісовський, Залізник, Горський, Лісовський та Горліс-Горський**. Ще й **Чорноярського** бракувало...»* [1, с. 48]. Тому, згідно з повістярськими розповідями Ю. Горліса-Горського та інших безпосередніх учасників визвольних змагань, можемо назвати антропонімну сітку Юрія Городянина однією із найбільших.

Серед історичних та найбільш помітних повстанців роману «Холодний Яр» Ю. Горліса-Горського можна назвати **Чорноту**. Згідно з текстом, зауважимо, що Чорнота отримав своє прізвисько через строгість та постійну похмурість: *«...Один тільки є такий...нахмурений...Дівчат не любить, **Чорнота** називається,—аж з Кубані він. Але його наші люди люблять, бо москалів дуже б'є»* [2, с. 23]. У «Холодному Яру», автор акцентуючи увагу на особливостях характеру Чорноти, описує його так: *нахмурений Чорнота*: *«Нахмурений Чорнота дбайливо зложив свою газету і сховав її до кишені...»* [2, с. 202], *Похмурий*: *«— Ну — готово? — радів чогось **Похмурий**. — Увага! Живе Україна! Раз! Два! Три!»* [2, с. 414]. У своїх спогадах Михайло Дорошенко Чорноту називає двома варіантами: **Чирнота** та **Чернота**: *«Поховали його самі, без чорнолісів, а на його місце вибрали Чучупакового заступника **Черноту**»* [5, с. 254], *«Отаман Чирнота, який, після смерті Чучупаки, прибрав собі кличку Держак, зголосився...»* [5, с. 331]. Роман Коваль у передмові до спогадів Ю. Горліс-Горського «Ми ще повернемося!» згадує і справжнє ім'я безкомпромісного Чорноти: *«Окрім Юрка Городянина, поруч із кавказцями зневагу до смерті виявляли майбутні повстанські отамани **Юрій Дроботковський (Андрій Чорнота), Олесь Козир-Зірка та Петро Філоненко**»* [1, с. 14].

Тією округою керував Чорноліський полковник Хмара. Юрій Горліс-Горський у «Холодному Яру» називає полковника Хмару компонентною антропонімною формулою, наголошуючи на поважності та значимості цього отамана: «—*Це мій побратим Юрко Залізник, а це маєш по черзі: отаман Чорноліського кінного полку Пилип Хмара — цар горшечного царства і Чорного Лісу, це — наш господар холоднороський*» [2, с. 52]. Підтверджуючи вірність та постійну присутність у місцевості Чорного лісу, Ю. Горліс-Горський називає полковника **чорноліським ведмедем Хмарою**: «*Той чорноліський медвідь Хмара — мудріший, ніж я думав тоді, як він відмовився від об'єднання приставати...*» [2, с. 243]. У минулому сільський учитель та інтелігент, Хмара зберігав стриманість та рівновагу при допитах в ГПУ, як це описує Ю. Горліс-Горський у передмові до повісті «Отаман Хмара»: «*Я не хочу цим сказати, що методи, які застосовувалися до [Семена] Харченка-Хмари, застосовувалися до всіх. ГПУ вивчає душу своєї жертви й до кожного підходить з індивідуальною міркою*» [1, с. 190]. Тут ми бачимо трьохкомпонентну антропонімну формулу, де є справжнє ім'я та прізвище повстанця із псевдонімом. Отамана Хмару далі автор називає справжнім іменем та по батькові: «*Колегія об'єднаного ГПУ в складі голови тов.Держинського, членів тов.Менжинського та Ягоди, розглянувши... постановила: Харченка Семена Васильовича — розстріляти*» [1, с. 210]. Своє життя отаман Хмара, як відтворив події Ю. Горліс-Горський, віддав у бою, хоча і знаходився у ГПУ: «*Рубцов підбіг до мертвого Хмари і в такт мелодії надеспання бив кольбою карабіна по черепу*» [1, с. 230].

Отже, в історичному романі «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського переважна більшість імен є назвами реальних осіб. Деякі антропоніми мають багатокомпонентні варіанти: одно-, дво-, тричленні антропонімні лексеми. Інколи автор вказує принципи відбору псевдонімів. Багатокомпонентна антропонімна формула насамперед показує вплив екстралінгвальних чинників на називання героїв твору.

Найбільш широка антропонімна сітка псевдонімів простежується у Юрка Залізника, тобто Юрія Горліс-Горського. У статті проаналізовані принципи добору прізвиськ та впливу на них екстралінгвальних чинників, зокрема соціального середовища. Подальші пошуки в цій царині залишатимуться досить актуальними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горліс - Горський Ю. «Ми ще повернемось!»: Спогади. Повість. Поезії. Документи. Листування / Р. М. Коваль. Бібліотека Історичного Клубу «Холодний Яр». — К.: Історичний Клуб «Холодний Яр»; Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. — 432 с. — (Серія «Отаманія ХХ століття». — Кн. 5).
2. Горліс – Горський Ю. Холодний Яр : роман [Текст] : [автентичне вид. за першим вид. у Львові, І ч. — 1934 р., ІІ ч. — 1937 р.] / Ю. Горліс-Горський. — К. : ФОП «Стебеляк», 2015. — 424 с.
3. Грищенко Т. Б. Власні назви як засіб стилізованості в українській історичній прозі др. пол. ХХ ст. (на матеріалі романів про Богдана Хмельницького) : автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Б. Грищенко. — К., 1998. — 16 с.
4. Карпенко Ю. А. Пушкинский ономастикон «Повести Белкина» / Ю. А. Карпенко // Русское языкознание. 1981. — № 2. — с. 80–86.
5. Лютий-Лютенко І., Дорошенко М. Вогонь з Холодного Яру : спогади [Текст] : [автентичне вид. за першим вид. у Детройті, США. — 1986 р.] / І. Лютенко — Лютий. Стежками Холоднороськими : спогади 1918–1923 років [Текст] : [автентичне вид. за першим вид. у Філадельфії, США. — 1973 р.] / М. Дорошенко. — К. : ФОП «Стебеляк», 2015. — 352 с.
6. Махніборода О. В. Неофициальные (прозвищные) имена различных объектов ономастики: структурно - семантический аспект (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. для получения науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / О. В. Махніборода. — Майкоп, Краснодар, 2010. — 26 с.
7. Никонов В. А. Имя и общество / В. А. Никонов. — М.: Наука, 1974. — 134 с.
8. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имён / Е. С. Отин. — Донецк: Юго-Восток, 2004. — 410 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2016 р.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКІЙ АСТРОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА В СУЧАСНІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ АСТРОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ : ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено порівняння української астрономічної термінології кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. та сучасної астрономічної терміносистеми. Описано спільне та відмінне в системній організації астрономічної термінології, зокрема, досліджено зміни в тематичній організації, семантичній структурі, синонімічних відношеннях, охарактеризовано вплив чужих мов на формування астрономічної термінології аналізованого періоду. Простежено функціонування астрономічних термінів кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. на сучасному етапі.

Ключові слова: українська астрономічна термінологія, термін, терміносистема, семантична структура, терміни-синоніми, запозичення.

Оксана Богуш. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В УКРАИНСКОЙ АСТРОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ КОНЦА ХІХ – ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ ВЕКА И В СОВРЕМЕННОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ АСТРОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье проведено сравнение украинской астрономической терминологии конца ХІХ – первой трети ХХ века и современной астрономической терминосистемы. Описано общее и различное в системной организации астрономической терминологии, в частности исследованы изменения в тематической организации, семантической структуре, синонимических отношениях, охарактеризовано влияние языков на формирование астрономической терминологии исследуемого периода. Прослежено функционирование астрономических терминов конца ХІХ – первой трети ХХ века на современном этапе.

Ключевые слова: украинская астрономическая терминология, термин, терминосистема, семантическая структура, термины-синонимы, заимствования.

Oksana Bohush. LEXICAL-SEMANTIC PROCESSES IN UKRAINIAN ASTRONOMICAL TERMINOLOGY AT THE END OF XIX – THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY AND IN CONTEMPORARY NATIONAL ASTRONOMICAL TERMINOLOGY: COMPARATIVE ANALYSIS

This article provides a comparison of Ukrainian astronomical terminology of the late XIX – the first third of the XX century and modern astronomical terminology. The common and different in the system of astronomical terminology, including the changes in the content organization, semantic structure, synonymic relations as well as the impact on the formation of foreign languages astronomical terminology the period studied are described. Functioning astronomical terms at the end of XIX – the first third of the XX century today are traced.

Keywords: Ukrainian astronomical terminology, term, terminological system, semantic structure, terms-synonyms, borrowing.

Українська астрономічна термінологія (далі УАТ) як невід'ємна частина лексичного складу мови є відкритою системою, що перебуває в постійному розвитку, оскільки «досить рельєфно віддзеркалюється перед нами чи то появою нових слів, чи то виходом окремих одиниць з ужитку, чи то зміною значення наявних слів (у бік його розширення чи звуження)»

[9, с. 3]. Українська астрономічна лексика вже була предметом наукового зацікавлення. Зокрема, функціонування астрономічної лексики в історичних словниках української мови досліджувала О. М. Тріль [14]; використання астрономічних термінів у «Лексиконі Словенороському» Памви Беринди описала Г. М. Наєнко [8]; астрономічні терміни з ономастичним компонентом проаналізувала І. Р. Процик [10]; про сучасний стан астрономічної терміносистеми української мови йдеться в розвідці А. Ф. Соломахіна [13]. Комплексне вивчення астрономічної термінології кінця XIX – першої третини XX ст. ми здійснили у кандидатській дисертації на тему: «Українська астрономічна термінологія кінця XIX – першої третини XX століття: генеза, структура, системна організація» [2].

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу української астрономічної терміносистеми кінця XIX – першої третини XX ст. (початкового етапу розвитку УАТ) та сучасної астрономічної термінології, зокрема виявлення змін у тематичній організації, семантичній структурі, синонімічних відношеннях, поповненні термінології новими номінаціями.

Порівняльна характеристика термінів, які функціювали в астрономічній терміносистемі упродовж цих двох часових зрізів, дасть змогу з'ясувати провідні тенденції термінотворення на кожному з цих етапів розвитку, кількісні та якісні видозміни в терміносистемі, а також сприятиме систематизації та уніфікації термінів, що й зумовлює актуальність нашого дослідження. Для порівняння використано відомості з найгрунтовніших лексикографічних праць, укладених наприкінці XIX – у першій третині XX ст. та наприкінці XX – на початку XXI ст.: четвертої частини словника В. Й. Левицького «Материяли до фізичної термінольоґії» під назвою «Акустика і оптика. Астрономія і космоґрафія» (Львів, 1902), третьої частини словника Ф. П. Калиновича та Г. Г. Холодного «Словник математичної термінольоґії», що має назву «Астрономічна термінольоґія й номенклятура» (Харків, 1931), а також «Словника фізичної лексики» В. Г. Козирського та В. А. Шендеровського (Київ, 1996), Російсько-українського словника наукової термінольоґії: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос (Київ, 1998), Астрономічного енциклопедичного словника (Львів, 2003).

Тематична організація. УАТ кінця XIX – першої третини XX ст. була тією основою, на якій сформувалася сучасна астрономічна терміносистема. Свідченням цього є велика кількість термінів та терміносполук, що ввійшли до сучасної терміносистеми астрономії (22%), наприклад: назви астрономічних розділів (*ареоґрафія, астрольбія, астрометрія, астронавтика, астрофізика, астрофотометрія*), назви приладів, інструментів (*астроґраф, болометр, геліоґраф, геліометр, геліоскоп, геліостат, зномон*), назви астрономічних об'єктів (*астероїд, болід*), назви точок орбіти (*апоастр, апогей, апсиди, афелій*), назви елементів небесної сфери (*антиапекс, апекс, екліптика, зеніт*), назви оболонок Землі та Сонця (*атмосфера, геліосфера, фотосфера, хромосфера*), назви місячних фаз та інтервалів часу, пов'язаних із рухом Місяця (*аномалістичний місяць, новий місяць, перша чверть, повний місяць, сизигії*) тощо. Для сучасної УАТ характерні більш розширені групи назв спеціальних понять. Так, у межах тематичної групи «назви небесних тіл, космічних об'єктів та їхніх частин» виділено підгрупи: назви метеоритів (*ахондрит*), назви галактик (*еліптичні галактики, карликові галактики*), а також зафіксовано нові групи астрономічних номінацій: назви шарів атмосфери (*геокорона, мезосфера, стратосфера*), назви туманностей (*глобули, кометарні туманності*), назви величин вимірювання (*геоцентрична гравітаційна стала, критерій Тіссерана, міра дисперсії, модуль відстані*), назви методів досліджень (*відносний метод визначення координат зір, зоряні черпки Гершеля, метод Занстра*). Отже, із динамічним розвитком астрономічної науки у другій половині XX – на початку XXI ст. сформовано низку найменувань, об'єднаних у тематичні групи, які на зламі XIX–XX ст. неможливо було виокремити, оскільки не було точних приладів для спостережень за різними астрономічними об'єктами. Тому для сучасної УАТ характерна сукупність розбудованих тематичних груп.

Зміна семантичної структури. Крім розширення тематичних груп, у сучасній УАТ спостережено зміни в семантиці термінів. На основі зіставлень астрономічних термінів кінця XIX – першої третини XX ст. та сучасних астрономічних термінів виділено три типи

семантичних трансформацій:

а) розширення семантичної структури, що відбувається внаслідок появи нових значень поряд із наявними, наприклад:

– термін *epoca* наприкінці XIX – на початку XX ст. означав час, коли дане всесвітнє тіло переходить через дану точку свого шляху [15, т. 1, с. 1234], в сучасній астрономічній терміносистемі функціює з двома значеннями: 1) момент часу в астрономії, для якого задають положення світил на небі, орієнтацію координатної системи, значення будь-яких змінних із часом величин; 2) момент часу, вибраний як фіксована точка відліку [1, с. 152];

– термін *затемнення* у першій третині XX ст. використовували зі значенням «з’явище, де ясне всесвітнє тіло стає для нас на певний час невидне через те, що ховається за інше всесвітнє тіло або входить у його тінь» [15, т. 2, с. 33], на початку XXI ст. функціює з двома значеннями: 1) явище, пов’язане з проходженням одного небесного тіла через тінь іншого; 2) явище екранування світла космічного тіла іншим тілом у разі проходження останнього між спостерігачем і екранованим тілом [1, с. 164];

– термін *збурення* означав відхилення в русі від законів Кеплера [7, с. 114], у сучасній астрономічній терміносистемі має два значення: 1) невеликі відхилення руху планети або іншого тіла від руху за законами Кеплера під дією сил із боку інших (не враховуючи центральних) тіл; 2) раптові зміни в стані магнітосфери Землі, спричинені активними процесами на Сонці [1, с. 165–166];

б) звуження семантичної структури, зумовлене уточненням дефініції астрономічних понять відповідно до розвитку астрономічної науки, наприклад:

– термін *екліптика* наприкінці XIX – на початку XX ст. використовували з двома значеннями: 1) видима дорога Сонця на небі, 2) дійсна дорога Землі у Всесвіті [5, с. 111], наприкінці XX – на початку XXI ст. *екліптикою* називають велике коло небесної сфери, по якому відбувається видимий річний рух Сонця (точніше – його центра) [1, с. 148];

– термін *планета* на початку XX ст. також використовували з двома значеннями: 1) блудна, мандрівна зірка, 2) зірка, що відбуває дорогу довкруги Сонця як наша Земля [5, с. 238], у наш час *планета* – несамоsvітне тіло, що обертається навколо зорі і має незначну порівняно з центральним світилом масу [1, с. 356];

в) переосмислення семантичної структури, внаслідок чого слово функціює з новим лексичним значенням, наприклад:

– термін *гороскоп* наприкінці XIX – у першій третині XX ст. використовували зі значенням «точка на екліптиці, яка сходить рівночасно з народженням чоловіка¹» [5, с. 74–45], наприкінці XX – на початку XXI ст. *гороскопом* називають таблицю розташування планет і «Знаків Зодіаку» на певний момент часу щодо небесного меридіана [1, с. 117];

– термін *квадрант* на початку XX ст. означав четверту частину обводу кола [5, с. 152], у наш час *квадрант* – кутомірний інструмент, яким вимірюють висоти небесних світил над горизонтом і кутові відстані між ними [1, с. 210];

– термін *квадратура* в астрономічній термінології кінця XIX – першої третини XX ст. означав обчислюване поверхні [5, с. 153], у наш час – одна з конфігурацій, тобто положень планети або Місяця на небесній сфері відносно Сонця, коли кутова відстань світила (Місяця чи планети) від Сонця дорівнює 90° [1, с. 210];

– на зламі XIX – XX ст. терміном *лімб* називали обвід кола у мірничих приладах, поділений на степені [5, с. 182], в сучасній астрономічній терміносистемі *лімб* – видимий край диска небесного світила [1, с. 254].

Синонімія. У 20-ті рр. XX ст. для термінологічних процесів в українській науковій мові було характерне прагнення підібрати національні відповідники до чужомовних термінів, що спричинило появу розгалуженої термінної синонімії. Це виявилось в паралельній фіксації в одному реєстрі термінних словників, поряд із чужомовним терміном, його національного еквівалента, а часом кількох синонімів, наприклад: *альbedo* – *білість*, *астрогнозія* –

¹ Збережено правопис авторів, зафіксований у друкованих джерелах другої половини XIX – першої третини XX ст.

зорезнавство, грануляція – зернистість, ірадіяція – осяяння, випромінювання, компаратор – порівнювач, орбіта – обіжниця, дорога, хронометр – часомір. Однак у подальшій мовній практиці в термінній функції утвердилися чужомовні варіанти, які завдяки їхнім структурно-семантичним характеристикам виявилися придатними до виконання термінотворчої функції (підтвердженням цього є нинішній корпус УАТ). Для порівняння:

<i>Терміни, зафіксовані в наукових виданнях кінця XIX – першої третини XX ст.</i>	<i>Терміни в сучасних астрономічних виданнях</i>
альbedo, білість	альbedo
астронавтика, мореплавство	астронавтика
апекс, вершок	апекс
грануляція, зернистість	грануляція
зодіак, звіринець	зодіак
компаратор, порівнювач	компаратор
космогонія, світотвір	космогонія
космологія, світознавство	космологія
лібрація, коливання	лібрація
протуберанца, виступень	протуберанці
селенографія, місяцезнавство	селенографія
телескоп, далекозір	телескоп
хронометр, часомір	хронометр

Поодинокими є приклади, коли чужомовні назви в сучасній астрономічній терміносистемі витіснено національними еквівалентами: *ірадіяція, випромінювання – випромінювання; пертурбація, збурення – збурення.*

Як і астрономічній терміносистемі кінця XIX – першої третини XX ст., так і сучасній терміносистемі астрономії притаманна розгалужена синонімія. Для початкового етапу розвитку УАТ характерні лексичні (*компаратор – порівнювач, нівелювання – рівнювання, хитання – коливання*), словотвірні (*антирадіант – протирадіант, безмісячний – немісячний, висота – вишина, світання – світанок*) та синтаксичні синоніми. Серед синтаксичних зафіксовано конструкції, в яких у синонімічних відношеннях перебувають прості однослівні терміни й терміни-словосполучення (*афель – відсонічна точка, екліптика – дорога Сонця, колюр – коло перемоги*), складні терміни й терміни-словосполучення (*астрофотографія – зоревий світлопис, новоріччя – новий рік, півсекундник – півсекундний часомір*), а також словосполучення з однаковою кількістю елементів (двокомпонентні) (*астрономічна люнета – астрономічна труба, всесвітня година – всесвітній час, планетна зупинка – планетне стояння, світлинне альbedo – фотографічне альbedo*).

На відміну від астрономічної терміносистеми кінця XIX – першої третини XX ст., сучасна термінологія має у своєму складі синонімічні пари, яких не було раніше. У синонімічні відношення вступають такі одиниці:

1) термінне словосполучення – позвукові аббревіатури (їх використано для мовної економії): *еквівалентна потужність шумів – ЕПШ, електронно-оптичний перетворювач – ЕОП, непізнані літаючі об'єкти – НЛО, орбітальні астрономічні обсерваторії – ОАО, ультрафіолетове випромінювання – УФВ;*

2) термінне словосполучення – термін із символічним компонентом:

а) термінне словосполучення – складний однослівний термін із символічним компонентом: *вуглецево-азотний цикл – CNO-цикл, класифікація Ван ден Берга – ДДО-класифікація, магнітні зорі – Ар-зорі, металічні зорі – Ат-зорі, хімічно пекулярні зорі – CP-зорі, член Кімури – Z-член;*

б) термінне словосполучення – складений термін із символічним компонентом: *класичні цефеїди – зорі типу δ Цефея, короткоперіодичні цефеїди – зорі типу RR Ліри, проміжні полярні – зорі типу DQ Геркулеса, спалахуючі зорі – зорі типу UV Кита.*

Ще одним різновидом синонімії можна вважати такі синонімічні пари, що творять складені назви та аббревіатури, якими часто послуговуються в сучасних наукових працях, щоб

не нагромаджувати повторення багатокомпонентних назв. Аббревіатури в УАТ на зламі XIX – XX ст. не були поширені, оскільки формування наукового стилю національної мови тільки розпочалося.

Порівняно з УАТ кінця XIX – першої третини XX ст., сучасна астрономічна термінологія рясніє синонімічними парами, в яких терміносполучення мають у своєму складі три компоненти (*зворотний рух планет – назадній рух планет, зорі помірної маси – зорі проміжної маси, істинна сонячна доба – справжня сонячна доба, космічна шкала часу – космологічна шкала часу*). У синонімічні відношення вступають також двокомпонентні терміносполучення та терміносполучення з більшою кількістю компонентів (*всесвітній час – гринвіцький середній сонячний час, гринвіцький меридіан – початковий меридіан Землі – нульовий меридіан Землі, реліктове випромінювання – мікрохвильове фонове випромінювання*).

На відміну від початкового етапу розвитку УАТ, у сучасній астрономічній терміносистемі зафіксовано приклади синонімічних пар термінів, в одній з яких ужито підрядну конструкцію: *модель роздувного Всесвіту – модель Всесвіту, який роздувається; сім'я комет Крейца – сім'я комет, які стикаються з Сонцем*. Такі терміносполучення не відповідають одній з основних вимог до терміна – лаконичності, однак вони є вдалою спробою уникнути вживання активних дієприкметників теперішнього часу, які не властиві українській мові, проте, всупереч нормі, ними рясніє астрономічна термінологія.

Окремий вид синонімічних пар становлять одиниці, що мають повну й коротку форму номінування наукового поняття. В астрономічній терміносистемі кінця XIX – першої третини XX ст. зафіксовано лише 6 таких синонімічних пар: *бігунова зоря – бігунова, змінна зоря – змінна, нова зоря – нова, повна відміна – повня, подвійна зоря – подвійна, тимчасова зоря – тимчасова*. В сучасній терміносистемі астрономії виявлено 20 таких пар, серед яких із попереднього досліджуваного періоду збереглася лише одна (*нова зоря – нова*). Характерна риса синонімічних пар цього типу – усунення малоінформативних елементів терміна, що виражають поняття, зрозумілі з системи понять у цілому. Тому в сучасній терміносистемі спрацьовує закон мовної економії, коли коротший термін витіснив більш розлогий.

Збагачення астрономічної термінології. Одним із важливих джерел поповнення астрономічної термінології були і залишаються запозичення з різних мов. Як зазначила І. М. Кочан, «практика запозичення термінологічних лексем сама по собі не є страшною. Але реальна небезпека полягає в тому, що чужі елементи приводять часто-густо до калічення мовних структур» [4, с. 207]. Тому науковці наголошували, що чужі терміни не повинні посідати чільне місце в українській терміносистемі.

Унаслідок того, що формування наукової мови в Україні відбувалося хвилеподібно, на розвиток галузевих терміносистем, у тому числі й астрономічної, мали вплив позамовні чинники. Зафіксовано паралельне функціонування в астрономічній термінології національних та чужомовних термінів.

Найактивніше чужомовні лексичні запозичення проникли в УАТ саме в другій половині XIX – на початку XX ст., коли було опубліковано чимало наукових праць з астрономії українською мовою, укладено перші термінні словники. Велика частка припадає на номінації з класичних мов: грецької (8,4%) (*гномон, екліптика, планета*) та латинської (8,8%) (*астролябія, комета, секстант*). Чималу групу становлять терміни, до складу яких входять грецькі та латинські терміноелементи (11,7%) (*картографія, плянісфера, спектрогеліограф*). Більшість грецизмів та латинізмів, що поповнили астрономічну термінологію першої третини XX ст., функціують у ній і до сьогодні. У сучасній астрономічній терміносистемі зафіксовано також чимало росіянізмів, адже впродовж XX ст. на українську астрономічну термінологію, як і на всю науково-технічну мову найвиразніший вплив мала російська мова. Унаслідок цього в досліджувану термінологію потрапила велика кількість скалькованих термінів, лексичних росіянізмів, наприклад: *висота* (рос. висота), *довгота* (рос. долгота), *затемнення* (рос. затмение), *маятник* (рос. маятник), *туманність* (рос. туманность), *фаза Місяця* (рос. фаза луны) тощо. Варто було б повернути питомі терміни, що їх використовували у 20–30-х рр. XX ст.: *вишина, довжина, мінення, хитун, мряковина, відміна Місяця*.

На початку ХХІ ст. УАТ активно розвивається завдяки взаємодії з термінологічними системами різних мов, поповнюючись термінними запозиченнями з європейських мов, насамперед з англійської. Це виявляється в активному використанні аббревіатур-кальок, які позичають без будь-яких змін, часто й у чужомовному графічному їх оформленні: «*EXOSAT*» (Exoatmospheric Satellite) – штучний супутник Землі Європейського космічного агентства [1, с. 157], *GSC* (Guide Star Catalog) – каталог зір для гідування [1, с. 160], *IHW* (International Halley Watch) – міжнародна програма спостережень комети Галлея [1, с. 201], «*COBE*» (від англ. Cosmic Background Explorer – дослідник космічного фону) – штучний супутник Землі [1, с. 248]. Така практика терміновживання є негативним явищем, оскільки чужомовні аббревіатури не засвоюються в мові та не творять похідних назв.

Отже, аналіз УАТ кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. та сучасної астрономічної термінології дає підстави стверджувати, що ця терміносистема перебуває в безперервному розвитку, оскільки відбуваються такі процеси, як зникнення одних і поява інших термінів, уживання старих термінів у новому значенні, заміна одних термінів іншими тощо. Досліджуваний матеріал, на нашу думку, сприятиме систематизації, стандартизації та уніфікації української астрономічної терміносистеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астрономічний енциклопедичний словник / [за заг. ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь]. – Львів : Головна астрономічна обсерваторія НАН України, ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 548 с.
2. Богуш О. М. Українська астрономічна термінологія кінця ХІХ – першої третини ХХ століття: генеза, структура, системна організація : автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Богуш; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2015. – 20 с.
3. Калинович Ф. Словник математичної термінології (Проект). Ч. III. Астрономічна термінологія й номенклатура / Федір Калинович, Григорій Холодний. – Харків : Рад. школа, 1931. – XI. – 117 с.
4. Кочан І. М. Словотвірні норми і термінологія / І. М. Кочан // Термінологічний вісник: зб. наук. пр. – К. : І-т укр. мови НАН України, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 202–209.
5. Кузеля З. Словар чужих слів: 12000 слів чужого походження в українській мові / Зенон Кузеля, Микола Чайковський. – Чернівці : Руска Рада, 1910. – 352 с.
6. Левицкий В. Материяли до фізичної термінольоґії. Ч. 4. Акустика і оптика. Астрономія і космоґрафія / В. Левицкий // Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. – Львів, 1902. – Т. 8. – Вип. 2. – С. 1–12.
7. Набоков М. Є. Астрономія: [підручник для Х класу середньої школи] / М. Є. Набоков, Б. А. Воронцов-Вельямінов. – К. : Рад. школа, 1940. – 4-те вид. – 184 с.
8. Наєнко Г. М. Астрономічна термінологія у «Лексиконі Словенороському» Памви Беринди / Г. М. Наєнко // Вісник Київського університету. – К., 1998. – Вип. 6. – С. 50–53.
9. Паламарчук Л. С. Лексико-семантичний розвиток мови / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 3–7.
10. Процик І. Астрономічні терміни з ономастичним компонентом / І. Процик // Вісник нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – Львів, 2009. – № 648. – С. 78–81.
11. Російсько-український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос / [уклад. : В. В. Гейченко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1998. – 892 с.
12. Словник фізичної лексики. Українсько-англійсько-німецько-російський / [уклад. В. Козирський, В. Шендеровський]. – К. : Рада, 1996. – 236 с.
13. Соломахін А. Ф. Структура, функціонування та розвиток астрономічної термінології української мови (друга половина ХХ – початок ХІХ століть) : автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. Ф. Соломахін; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2015. – 20 с.
14. Тріль О. М. Астрономічна лексика в історичних словниках української мови / О. М. Тріль // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 252–253.
15. Українська загальна енциклопедія : у 3 т. / [під гол. ред. І. Раковського]. – Львів, Станіславів, Коломия : Рідна школа, 1930–1935.

Стаття надійшла до редакції 7.11.2016 р.

УДК 811.161.2'28

Леся Гапон

(Тернопільський комунальний науково-методичний
центр науково-освітніх інновацій і моніторингу)

НАПРЯМКИ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯРОСЛАВА РУДНИЦЬКОГО

У статті подано огляд основних досягнень Ярослава-Богдана Рудницького у сфері дослідження українських діалектів. Визначено основні напрями діалектологічних досліджень ученого.

Ключові слова: діалектологія, українські говори, говірка, карпатські говори, Львівський говір, мішані говори, ізофони.

Леся Гапон. НАПРАВЛЕНИЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЯРОСЛАВА РУДНИЦКОГО

В статье сделан обзор основных достижений Ярослава-Богдана Рудницкого в исследовании украинских диалектов. Определены главные направления диалектологических исследований Ярослава Рудницкого.

Ключевые слова: диалектология, украинские говоры, карпатские говоры, Львовский говор, смешанные говоры, изофоны.

Lesia Hapon. J. RUDNYTSKY'S MAIN DIALECT RESEARCH

This article presents the review of J. Rudnytsky's achievements in researching of Ukrainian dialects. The main tendencies and results of Ukrainian dialectology research by J. Rudnytsky are defined.

Key words: dialectology, Ukrainian dialects, subdialect, Carpathian dialect, Lviv dialect, mixed dialects, isophones.

Ярослав-Богдан Рудницький, відомий славіст діаспори, автор першого «Етимологічного словника української мови», зробив значний внесок у розвиток українського мовознавства ґрунтовними працями з лексикографії, ономастики, історії української літературної мови, діалектології, соціолінгвістики. Діалектологічний напрямок наукової діяльності вченого визначився насамперед за збігом обставин. У той час при кафедрі української філології Львівського університету, де навчався майбутній мовознавець, а також у рамках діяльності семінару з «руської» (української) філології розгортається вивчення діалектів української мови, до якого долучився і молодий учений Я. Рудницький.

Окремі питання, пов'язані з особистістю Ярослава Рудницького і його внеском в українське мовознавство, розглядалися у студіях українських науковців З. Бичка, С. Гірняк, Я. Дзири, Г. Дідківської, Р. Зорівчак, Г. Мацюк, Н. Мартинишин, Г. Шміло, В. Шендеровського. У їхніх працях висвітлено основні віхи життя вченого, його наукову і громадсько-політичну діяльність. Діалектологічні напрацювання канадського українця лише принагідно згадувалися в роботах із загальних проблем діалектології С. Бевзенка, М. Лесіва, С. Вакульчук. Характеристиці Ярослава-Богдана Рудницького як дослідника українських говорів присвячена лише одна спеціальна лінгвістична розвідка З. Бичка, тому об'єктом нашого вивчення є всебічний і об'єктивний аналіз напрямків діалектологічних досліджень Ярослава-Богдана Рудницького.

Мета статті – установити внесок відомого лінгвіста діаспори у розвиток української діалектології та показати актуальність його праць як для мовознавців свого покоління, так і для наступників.

Діалектологічні дослідження Я. Рудницького стосуються таких основних питань, як діалектне членування української мови і основні риси діалектних угруповань; визначення меж поширення українських говорів, дослідження окремих південно-західних діалектів, характеристика географічного поширення дериватів із суфіксами **-ище**, **-исько**, **-сько** в українських говорах у плані синхронії та діахронії, вивчення Львівського міського говору.

Вагоме місце серед цих проблем займає питання діалектної диференціації української мови, висвітлене в працях Ярослава Рудницького «Українська мова та її говори» (1937 р.) та «Нарис української діалектології» (1946 р.). Автор уживає терміни «говірка», «говір», «діалектна група» чи «наріччя» в їх традиційному значенні, не використовуючи термін «діалект». Учений не лише розглядає фонетичні, граматичні, лексичні відмінності між наріччями та говорами, а й визначає основні мовно-соціальні чинники, що мали вплив на просторове розмежування мови. Власне мовним фактором, найважливішим, на думку Рудницького, є тенденція до наслідування, за його термінологією, «гін до наслідування» [13, с. 30]. Прикладом реалізації цієї тенденції є поява голосних **е**, **і** після м'яких приголосних у бойківському говорі, найголовнішою рисою якого є збереження чистого звука **а** в цій позиції, наприклад: *сяду*, *зять*. Вимова *седу*, *зеть* тощо зумовлена, як вважає учений, «тим, що важливіші культурно-економічні осередки знаходяться на терені наддністрянських говірок, а селяни з Бойківщини, що мусять ці осередки відвідувати, наслідують їхній говір» [13, с. 30].

Услід за І. Зілинським, учений виділяє в межах української мови два наріччя – південне й північне, головною відмінністю між якими вважає розвиток ікання, яке не залежить від наголосу, на південних теренах і збереження давніх **о**, **е** в ненаголошеній позиції і перехід їх у дифтонги в наголошеній – у північних говорах. Крім цієї риси, науковець називає ще різну рефлексацию **ѣ**, зміну **ѣ** носового в **а** у південних і залежність зміни від наголосу в **а** та **е** в північних діалектах, закінчення іменників другої відміни у давальному відмінку однини, повні і усичені форми прикметників чоловічого роду в називному відмінку однини [13, с. 31-32].

У південноукраїнському наріччі, у свою чергу, виділялись ще дві групи говорів – південно-західна і південно-східна, тому діалектне членування української мови тут сприймається як тричленне. Ці дві групи говорів південного наріччя – західна й східна протиставлялись Я. Рудницьким на основі фонетичних, морфологічних і синтаксичних відмінностей, а також різниці в наголошуванні різних частин мови [13, с. 32].

Подібне членування української мови спостерігається і в матеріалах «Атласу української мови», і на сучасному етапі розвитку української діалектології. Три сучасні українські наріччя визначаються сукупністю фонетичних, граматичних і лексичних рис. В історичному плані між собою співвідносні північне і південно-західне наріччя. Усі північні та більшість південно-західних говорів є старожитніми. Південно-східне наріччя дослідники кваліфікують як новостворене. Кожне наріччя складається з окремих діалектів, що в свою чергу поділяють на ще менші – говірки [1, с. 56–57; 4, с. 17].

Розглядаючи територіальне розміщення говорів, Я. Рудницький виділяє в кожному наріччі і групі говорів окремі діалекти. Північноукраїнська група говорів має у своєму складі, на думку лінгвіста, три головні підгрупи: східно-поліську, середньо-поліську і західно-поліську. Південно-західну групу говорів Я. Рудницький поділяє на такі говори: 1) карпатські: а) лемківський; б) бойківський; в) гуцульський; 2) наддністрянські (опільські); 3) надсянські; 4) покутсько-буковинські; 5) подільські; 6) південно-волинські [13, с. 36-37]. Як зазначає мовознавець, південно-західна група говорів надзвичайно строката і сильно здиференційована. Причину цього явища він убачає в її давності на цих теренах і відокремленості [13, с. 37].

Серед південно-східної групи говорів автор виділяє полтавський та південно-київський діалекти, що лягли в основу нової української літературної мови.

Як бачимо, Я. Рудницький, як і І. Зілинський, гуцульський говір відносив до карпатських, тоді як у сучасному членуванні цей східнокарпатський говір за своїми лінгвальними рисами

входить до галицько-буковинської групи. Не виділяв також автор «Нарису української діалектології» середньозакарпатських діалектів, а в системі південно-східної групи говорів назвав лише найважливіші: полтавський та південно-київський, оцінюючи їх як основу нової української літературної мови [13, с. 38; 11, с. 28].

В історії вітчизняного мовознавства Я.-Б. Рудницький уперше звернув увагу на перехідні, мішані діалектні утворення. Мовознавець зауважує, що лише частина північноукраїнських говорів «зберегла чистий тип цієї групи, на південній її частині дуже сильно позначився вплив південно-українських говорів» [11, с. 39]. Тому перехідними є говори на північній основі з деякими рисами південного наріччя.

Роботи ученого «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» (1935 р.), «Про межі західноукраїнських діалектів» (1937 р.), «Найважливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» (1938 р.) присвячені вивченню питань визначення меж розповсюдження українських діалектів.

Заслугують на увагу дослідження Я. Рудницьким окремих південно-західних діалектів, насамперед бойківських. Ярослав Рудницький, услід за Софією Рабій, убачає західну межу Бойківщини в долині річки Солинки [6, с. 79], а бойківські говірки займають простір між Солинкою (притокою Сяну) і Цирхою (притокою Лаборця) на заході і між річками Лімниця (притокою Дністра) і Тересвою (притокою Тиси) на сході [14, с. 79]. Сучасники мовознавця відносили бойківський говір до південно-східної групи карпатських говорів з рухомим наголосом [6, с. 80]. Крім бойківського, до карпатоукраїнських діалектів зараховують лемківський, гуцульський і покутсько-буковинський діалекти [14, с. 8-9].

Як дослідник окремих українських південно-західних діалектів, Я. Рудницький опирався на певні методологічні засади, а саме: системність у підході до аналізу, власноручно зібрані експедиційним шляхом матеріали, наявність діалектологічних записів для точної характеристики фонетичної системи говору та вимови звуків.

Праця Я. Рудницького «Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини» була першою спробою виявити ізоглоси окремих мовних явищ, що проходять північним кордоном Бойківщини. Діалектологічний матеріал охоплює 67 карпатських і прикарпатських сіл, віддалених одне від одного на 1-15 кілометрів. У статті представлено детальний опис фонетичної системи однієї з бойківських говірок.

Предметом уваги вченого було бойківсько-надсянсько-наддністрянське пограниччя. У статті «До бойківсько-наддністрянської мовної межі» мовознавець констатує неоднаковість поглядів на мовну межу Бойківщини, аргументуючи цю різноманітність недостатньою кількістю монографічних праць із проміжних діалектних територій (бойківсько-лемківських і бойківсько-наддністрянських), так і неналежною увагою діалектологів до вивчення перехідних чи мішаних говорів. Тому він у своїй розвідці досліджує таку перехідну смугу бойківського й наддністрянського говорів на прикладі говірки села Стара Ропи (Стара Сіль) на Самбірщині. Детально аналізуючи фонетичні особливості цієї говірки, Я. Рудницький знаходить в ній мовні риси, спільні з бойківським говором та найближчими наддністрянськими говірками. Оскільки таких спільних рис більше з наддністрянським говором (9 порівняно з 5 бойківськими), то цілком логічно автор визнає «староропську говірку за мішану бойківсько-наддністрянську говірку з перевагою наддністрянських мовних рис» [8, с. 12]. Діалектолог приходить до висновку, що говірка села Старої Ропи лежить на терені мішано-перехідних говорів від бойківського до наддністрянського. Ця говірка в своїй основі має бойківські мовні риси, які витісняються наддністрянськими, тому, на думку Я. Рудницького, північна межа чистого бойківського говору повинна проходити нижче на південь від цього села [8, с. 13-14].

Внесок мовознавця у дослідження бойківських говірок залишається вагомим і на сучасному рівні української діалектологічної науки, а записи, представлені в монографії, є свідченням живого мовлення цього регіону першої половини ХХ ст.

Сучасні діалектологи вважають Я. Рудницького дотичним до вивчення і наддністрянського говору. Наприклад, С. Бевзенко, перераховуючи дослідників цього говору, серед багатьох імен називає прізвище канадського українця: «Першим виділив наддністрянські говірки

Я. Головацький. Своє слово про наддністрянський говір потім сказали І. Зілінський, К. Дейна, М. Наконечний, Я. Рудницький, Ф. Жилко, Д. Бандрівський та інші» [1, с. 117]. У монографії «Українська мова та її говори» Ярослав Рудницький обмежує наддністрянський діалект на сході рікою Серет, а територію між Серетом і Збручем відносить, за тодішньою традицією, до подільського говору [13, с. 37]. Ареал поширення наддністрянського говору, названий автором, в основному збігається із сучасним позначенням території, яку цей діалект займає. Однак найновіші студії засвідчують невинуватеність віднесення говорів на території між ріками Серет і Збруч до подільських [4, с. 75]. У монографії Ярослава Рудницького натрапляємо на термін «опільські говори» [13, с. 44].

Крім регіонального, знаходимо у діалектологічних працях лінгвіста і ареальний аспект дослідження. Так, у роботі «Наростки **-ище**, **-исько**, **-сько**» Я. Рудницький розглядає географічне поширення дериватів із суфіксами **-ище**, **-сько**, **-сько** в українських говорах в плані синхронії та діахронії. Аналіз апелятивної та пропріальної лексики дозволив автору визначити ареали поширення даних суфіксів. За його висновками, «у південно-західних говорах зустрічаємо один побіч одного наростки **-ище**, **-исько** (місцями з перевагою одного, то знову другого наростка), у південно-східних виключно наросток

-ище» [12, с. 21]. Північно-українські говори за поширенням названих афіксів поділяються на західну частину, де суфікси **-ище**, **-исько** вживаються паралельно, та східну - з виключним застосуванням суфікса **-ище**. Як бачимо, за результатами дослідження Я. Рудницького, весь українську мовну територію можна поділити відповідно до використання суфіксів **-ище**, **-исько** на західну і східну його частину. Суфікс **-сько** у функції нейтрального іменникового форманта відомий усім українським говорами, а в аугментативній функції – притаманний надсянському, лемківському, частково наддністрянському говорами [12, с. 21]. Автор розглядає ці суфікси на широкому загальнослов'янському фоні, зіставляючи їх функціонування в різних слов'янських мовах, звертаючи увагу на їх походження та генетичні зв'язки.

Варто зазначити також ґрунтовне ознайомлення Я. Рудницького з усіма тогочасними діалектологічними дослідженнями подібного чи дотичного діалектного матеріалу, чітку аргументацію своєї точки зору. Всі діалектологічні розвідки вченого демонструють системний підхід до мовних явищ, лінгвістичний аналіз конкретного діалектного матеріалу супроводжується висновками узагальнювального характеру.

Важливою частиною діалектологічних досліджень Ярослава Рудницького була праця «Львівський український міський говір (Знесіння)» («Lemberger Ukrainische Stadtmundart (Znesinnja)»), написана німецькою мовою і опублікована в 1943 році, у 1952 році побачило світ друге її видання. За словами Юрія Шевельова, «це була перша в українському мовознавстві спроба дослідити діалект великого міста» [10, с. 183].

Аналіз праці Я. Рудницького «Львівський український міський говір (Знесіння)» дав можливість зробити висновок, що Львівський говір у своїй основі поєднував українську та польську мовні стихії, причому у лексиці переважав польський елемент, а у граматиці – український. Значний вплив на мову міста мав злодійський (батарський) жаргон, а також іноземні мови «галицького Вавілоу» (німецька, ідиш, угорська) [5, с. 305].

При дослідженні граматичної структури українського говору м. Львова учений обмежився говіркою однієї північно-західної частини міста – Знесіння, що відображено в назві праці. Незважаючи на це свідоме обмеження об'єкта дослідження, мовознавець робить узагальнений висновок щодо всього львівського діалекту, який, на його погляд, є результатом співіснування «різних говіркових систем, об'єднаних тільки деякими спільними прикметами в ділянці звуків, словотвору та головно – лексики» [10, с. 181].

Автор зазначає про тісний зв'язок Львівського діалекту із сусідніми сільськими говорами, що, на його думку, зумовлено тривалим рухом населення: «...через приплив сільського населення до міста, з одного боку і, з іншого боку, через спорадичний, проте постійний контакт цього сільського населення із своїм містом у політико-адміністративному, конфесійному, економічному і промисловому (ремісничому) плані» [16, с. 95].

Особливістю Львівського українського говору діалектолог вважає вплив на нього польської мови на різних структурних рівнях і пряме, а також опосередковане запозичення слів із німецької мови, що безпосередньо впливає з культурно-історичного минулого міста.

Я. Рудницький брав також участь у виданні українських діалектних текстів (1940 р.). Потрапивши в умови канадської еміграції, учений продовжив працю на теренах української діалектології. Він методично записував і досліджував зразки діалектного мовлення українських емігрантів, про що свідчать його публікації: «Зауваги щодо функціонування української мови та її діалектів у Канаді» (1954 р.), «Матеріали до українсько-канадської фольклористики і діалектології» (1956 р.), «Фонологічні нововведення в канадському діалекті української мови» (1961 р.). Подібно до А. Кримського, який поєднував у своїх працях досвід мовознавця, зокрема діалектолога, з фольклористичною діяльністю, Я. Рудницький видав 4 томи «Матеріалів до українсько-канадської фольклористики і діалектології» (1956 р., 1958 р., 1960 р., 1963 р.) [13], а також низку статей.

Як бачимо, діалектологічні напрацювання Ярослава-Богдана Рудницького були основою для подальших досліджень українських говорів. Важливе значення для української діалектології мають праці Я. Рудницького з вивчення окремих говорів південно-західного наріччя, зокрема бойківських. Така зацікавленість мовознавця зумовлена як специфікою самого говору – одного з архаїчних українських говорів, так і загальним інтересом до діалектів карпатської групи з боку діалектологів Львівської школи. Тут увага автора насамперед була спрямована на визначення меж цього діалекту, його зв'язків із сусідніми говорами.

Знаходимо у діалектологічних працях лінгвіста і ареальний аспект дослідження дериватів із суфіксами **-ище**, **-исько**, **-сько** в українських говорах з погляду синхронії та діахронії.

Незаперечною заслугою діалектолога є дослідження міських діалектів. Я. Рудницький був першим у вивченні міського говору Львова, структуру якого описав на основі говірок Львівського передмістя Знесіння. У праці «Львівський міський говір (Знесіння)» подано детальний його опис на всіх структурних рівнях – фонетичному, морфологічному, синтаксичному. Львівський український говір досліджується в роботі у зіставленні з усім діалектним оточенням міста, що дає змогу вченому чітко виявити і прокоментувати його особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа. – 1980. – С. 56–57.
2. Бичко З. Ярослав Рудницький знаний дослідник українських діалектів / З. Бичко // Мова у слов'янському культурному просторі : Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23–25 травня 2002 року. – Умань : Графіка, 2002. – С. 9–12.
3. Вакульчук С. Українські діалекти у дослідженнях польських лінгвістів (I пол. XX ст.) [Електронний ресурс] / С. Вакульчук. – Режим доступу: <http://www.uk.x-pdf.ru/5jazykoznanie/1432575-1-vakulchuk-asp-institut-ukrainskoi-movi-nan-ukraini-ukrainski-dialekti-doslidzhenniyah-polskih-lingvistiv-i-pol.php> – (дата звернення: 14.08.2016).
3. Дідківська Г. Професор Рудницький – мовознавець і патріот / Г. Дідківська // Дивослово. – 2002. – № 7. – С. 58.
4. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1990. – 169 с.
5. Мовна М. Книга Олексі Горбача «Арго в Україні» як джерело вивчення львівської говірки першої третини XX ст. [Електронний ресурс] / М. Мовна // Вісник Львівського університету. – Сер. : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2008. – Вип. 3. – С. 302–307. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlukbit_2008_3_246 – (дата звернення: 14.08.2016).
6. Рабій-Карпинська С. Діалект бойків (фонетика і морфологія) / С. Рабій-Карпинська // Бойківські говірки: збірник статей. – Перемишль, 2011. – С. 78–97.
7. Рудницький Я. Важливіші ізофони на півночі центральної Бойківщини / Я. Рудницький // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1938. – № 9. – С. 92–99.
8. Рудницький Я. До бойківсько-наддністрянської мовної межі / Я. Рудницький // Літопис Бойківщини. – 1935. – Ч. 6. – С. 9–14.
9. Рудницький Я. З фонетики бойківського говору / Я. Рудницький // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1936. – Ч. 7. – С. 6–9.

10. Рудницький Я. Львівський говір / Я. Рудницький // Наш Львів. Ювілейний збірник 1252–1952. – Нью-Йорк: Червона калина, 1953. – С. 179–183.
11. Рудницький Я. Нарис української діалектології / Я. Рудницький. – Авґсбург, 1946. – 181 с.
12. Рудницький Я. Наростки **-ище, -исько** в українській мові / Я. Рудницький. – Друге видання. – Вінніпег: Накладом УВАН, 1967. – 64 с.
13. Рудницький Я. Українська мова та її говори / Ярослав Рудницький. – Третє справлене й поширене видання. – Вінніпег: Товариство Плекання Рідної Мови, 1965. – 116 с.
14. Nakonetschna H. Ukrainische Mundarten Südkarpatoukrainisch (Lemkisch, Bojkisch und Huzulisch) / H. Nakonetschna, J. B. Rudnyćkyj. – Berlin, 1940. – 100 s. – (Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität).
15. Rudnicki J. B. Kilka izofon ze wschodnich obszarów Bojkowszczyzny / J. B. Rudnyckyj // Lud Słowiański. – T. IV. – Kraków, 1938.
16. Rudnyćkyi J. B. Lemberger ukrainische Stadtmundart (Znesinnja) / J. B. Rudnyćkyj. – Leipzig Otto Harrassowitz, 1943. – 195 s. – (Arbeiten aus dem Institut für Lautforschung an der Universität Berlin ; Nr. 11).

Стаття надійшла до редакції 6.10.2016 р.

УДК 811.161.2'42

Тетяна Гарлицька

(Криворізький державний педагогічний університет
ДВНЗ «Криворізький національний університет»)

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ МІСЬКОГО МОВЛЕННЯ НА ТЛІ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ С. ЖАДАНА

У статті розглядаються соціолінгвістичні особливості нелітературних лексико-фразеологічних одиниць у прозових творах С. Жадана, які є віддзеркаленням мови сучасного міста. Розмовні лексико-фразеологічні елементи класифікуються за семантичними групами та соціальними стратами; аналізується їх функціональне призначення та основні тенденції розвитку.

Ключові слова: мова міста, форми існування мови, жаргон, сленг, соціальні страти.

Татьяна Гарлицкая. СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ГОРОДСКОЙ РЕЧИ НА ФОНЕ ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ С. ЖАДАНА

В статье рассматриваются социолингвистические особенности нелитературных лексико-фразеологических единиц в прозаических произведениях С. Жадана, которые отображают язык современного города. Разговорные лексико-фразеологические элементы классифицируются за семантическими группами и социальными стратами; анализируется их функциональное назначение и основные тенденции развития.

Ключевые слова: язык города, формы существования языка, жаргон, сленг, социальные страты.

Tetiana Harlytska. SOCIOLINGUISTIC PARAMETERS OF CITY LANGUAGE ON THE BACKGROUND OF S. ZHADAN'S PROSAIC TEXTS

The article deals with sociolinguistic peculiarities of unliterary lexico-phraseological units in the S. Zhadan's prosaic texts, which demonstrate the language of the modern city. Colloquial lexico-phraseological elements are classified according to their semantic groups and social strata; their functional role and the main tendencies of development are also analyzed here.

Key words: city language, language forms existing, jargon, slang, social strata.

В умовах сучасної глобалізації, соціально-політичних, економічних зрушень, поживлення урбаністичних процесів, переорієнтації суспільно-культурних цінностей відбуваються масові зрушення в мові, одним із наслідків яких є прерогатива міських форм існування мови. «Місто як культурний феномен породжує своєрідну модель мовної поведінки і за своєю природою, як соціальний конгломерат, передбачає вербальну активність жителів, без якої в принципі не можна говорити про комунікативну потужність будь-якої мови» [5, с. 242]. Однак сьогодні проблема урбаністичної комунікації в Україні є недостатньо опрацьованою, що й визначає актуальність нашого дослідження.

У текстах художньої літератури, зокрема текстах українських постмодерністів, яскраво відображаються всі зміни, що відбуваються в сучасному мовному просторі українського міста, адже «художній стиль має свої норми, що змінюються, модифікуються залежно від літературних традицій, течій, напрямів, мистецьких шкіл та індивідуальних стилів; він не обмежений у використанні мовних одиниць, які належать до різних часових зрізів, до соціальних та територіальних видозмін національної мови» [1, с. 94]. Однією із найпомітніших мовних змін кінця XX – початку XXI ст. є сильний вплив жаргонної й просторічної лексики на літературну мову, спричинений «детабулізацією» мови ЗМІ, свободою слова, яку вони декларували, а також входженням у публічне життя представників різних соціальних груп – носіїв специфічних жаргонів й інших форм нелітературного мовлення. Так, лінгвістичні та функціонально-стильові особливості субстандартної лексики художнього мовлення є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців (Л. Ставицька, С. Бузько, К. Котелевець, І. Огієнко, Т. Должикова, В. Жельвіс, В. Каплан, І. Скоропанова, Б. Успенський, Е. МакЕнері, Л. Андерсон, П. Траджіл тощо), однак актуальність нашої роботи зумовлена браком у лінгвоукраїністиці досліджень конкретних різновидів жаргонних підсистем міського дискурсу, зокрема в соціолінгвістичному напрямку, тому метою нашої роботи є дослідження соціолінгвістичних особливостей нелітературних лексико-фразеологічних одиниць у прозових творах Сергія Жадана («Месопотамія», «Ворошиловград»), які є віддзеркаленням мови сучасного міста. Задля досягнення поставленої мети необхідно розв'язати ряд завдань: 1) визначити види та семантичні групи розмовних лексико-фразеологічних одиниць у прозових текстах С. Жадана; 2) класифікувати нелітературні лексико-фразеологічні одиниці за соціальними стратами; 3) дослідити функціональне призначення нелітературних елементів та основні тенденції розвитку міського мовлення на матеріалі прозових творів С. Жадана.

Як відомо, у сучасному постіндустріальному суспільстві домінантне становище в загальнонаціональному мовному житті посідають міські усно-розмовні форми спілкування, адже більшість населення розвинутих країн становлять мешканці міст. Домінування нелітературних елементів пояснюється мовною стихією міста, адже в ньому всі мовні процеси «відбуваються стихійно, обслуговуючи комунікативні потреби невимушеного спілкування містян, а форми існування мови залежать від екстралінгвальних факторів, як-от: етноментальних та соціопсихологічних домінант певного субетносу, історичних умов його існування, соціокультурних типів людності, та власне лінгвальних: природи мовних страт міста та взаємодії між ними, традиції вживання комунікативних моделей, стереотипів та ін.» [5, с. 244]. Мовні зміни в сучасному місті стали причиною формування нової мовної особистості літератора. Ця особистість «синтезує соціально марковані шари зниженої лексики з народно розмовною, лірично-пісенною, науково-філософською мовними стихіями. У такому сплетінні постають іронічно-парадоксальні тексти, а стилістичний ризик поєднання непоєднуваного може бути виправданий етикою глибокої, небанальної думки або пошуком нових спектрів української сміхової культури» [7, с. 68].

Не винятком є особистість С. Жадана, проза якого вимальовує мовний портрет сучасного міста в усіх іпостасях. Так, мова самого автора в основному є літературною, вишуканою, сповнена безлічі стилістичних троп та фігур, характерних для постмодерної літератури, а його персонажі користуються проміжними формами існування мови (перехідними типами мовлення, що використовуються в розмовно-побутовому спілкуванні, але не мають територіально обмеженого характеру та різними соціальними діалектами), тому їхнє мовлення насичене

великою кількістю розмовно-просторічних, сленгових, жаргонних, арготичних одиниць у поєднанні з суржи́ком та вульга́ризмами.

Однією з першорядних соціальних страт, за якими відбувається класифікація нелітературних одиниць, є вік мовців. Так, найбільшим попитом у творчості С. Жадана користується молодіжний сленг, що є найвагомішим та найпомітнішим у мовному побуті сучасного міста. Можна стверджувати, що прозові твори С. Жадана демонструють читачам національномовне обличчя молодіжного сленгу, а сам письменник виступає своєрідним «медіатором між живомовною практикою сленговживання свого покоління і літературно-обробленим словесно-художнім масивом, сам виступаючи прецедентом сленгового словника» [4, с. 328]. Досить поширеними в молодіжному лексиконі персонажів С. Жадана є сленгові дієслова (напр., *вигрібати*, *наїхати*, *діставати*, *пресувати*, *відвалити*, *мутити*, *валити*, *облажатися*, *морозитися*, *розрулити*, *врубати*, *пертися*), які надають висловлюванням експресивності: *Якийсь еліксир молодості був у цьому інгаляторі, щось він робив зі старим, щось таке, від чого почесного ветерана **плющило й підривало**, і він легко вибивав скраклі, мов чужих курей із городу (В); Верхні клітки розсипались асфальтом, і тепер здивовані кури **тусували** довкола птаховоза (В); спонукають до дії: — Германе, ...Може, чимось допомогти треба? — Та ні, — я говорив легко й переконливо, — **розслабся** (В); Знаєш, Германе, — подивився на мене Травмований. — Я тобі не вірю. Ти вже вибач, але я тобі скажу, як думаю. — **Валяй** (В); Послухай, — відповів я, — іди **бухай**, із ким **бухала** (М); створюють ефект згрубілості: *Все в порядку, Марлен Владленович. Не хочуть, Марлен Владленович. **Залупились**, Марлен Владленович (В); Він радісно кинувся до м'яча, розвернувся і з усієї сили **зафігачив** по шкіряній кулі (В).**

Серед молодіжних сленгових іменників найбільш поширеними у творах С. Жадана є лексеми на позначення грошей, алкоголю, зброї, сексуальних утіх та різних побутових предметів. На жаль, для сучасної молоді ці теми є найактуальнішими, що характеризує молоде покоління з негативного боку, а його мовлення – це жорстокі, вульгарні, грубі висловлювання вузької тематики. Наприклад: *Ми... ходили на телевізійні ток-шоу захищати демократичний вибір і відмивали, відмивали, **відмивали бабл**о, котре проходило через наші рахунки (М); В містечку, де я жила, — заводила перша жінка, — не було жодних розваг, лише щоденне **бухалово** й вечірній **трах** у парку культури (М); Тобі з Ольгою поговорити треба. Юра, брат твій, із нею працював. У неї фірма в місті. — Це що — **тьолка** його? (В); Ей, ти що? — тихо, проте переконливо промовив Травмований. — Прибери **пушку**. Я ж допомогти хочу (В).*

Мовлення героїв творів С. Жадана, як і самого автора, насичене великою кількістю англійських запозичень. Наслідування чужомовних елементів є типовою рисою міських підлітків та юнаків, які сліднують мовній моді, намагаються виділитися серед однолітків та певним чином «утаємничити» своє мовлення від людей старшого покоління, позбавляючи їх розуміння суті висловлювання. Наприклад: *Він зовсім старий. Мама хотіла вписати його в **хоспіс** (від англ. *hospice* – медичний заклад для важкохворих із прогнозованим летальним наслідком), проте мені стало його шкода (М); Проходячи повз дзеркало, кинув погляд: **жилаве**, **бите** й **шрамоване тіло**, поріділий **хаєр** (від англ. *hair* – волосся), **ламаний ніс**, **міцне боксерське підборіддя** (М). Більшість запозичень підлягає асиміляції, при цьому запозичуються нейтральні лексеми, які, отримавши афікси мови-реципієнта, набувають стилістичного забарвлення і переходять до розряду сленгових: *З мамою моєю вони познайомилися на семінарі місяць тому. Удень сиділи поруч, нотували за доповідачами, заливалися кавою на **брейках** (від англ. *break* – перерва) (М); Можна прийти до неї з **ноутом** (скорочення від англ. *notebook* – ноутбук), мовляв, не можу налаштувати **нет** (скорочення від англ. *internet*), який пароль, мовляв? (М); При собі завжди носив невеликий панасонік — фотографував бабечки й оздоблення аварійних будинків, потім за допомогою **зуму** (від англ. *zoom* – збільшення зображення) розглядав деталі, котрих не міг побачити неозброєним оком (М); яка користь із мене, якщо в мене немає **бутсаків** (від англ. *boots* – черевики, взуття)(В); Їхали б собі, шукали, де краще живеться. Мені б менше проблем було. Ні, закопались у пісок, як лисиці, не виженеш. Кожного разу якісь **трабли** (від англ. *troubles* – проблеми), кожного разу! (В).**

Прозові твори С. Жадана також вирізняються достатньою кількістю молодіжних сленгових фразеологізмів. Їх функціональне призначення є досить строкатим, оскільки молодь не лише виявляє високий творчий потенціал у мовній царині, прагне експресивно виразити свої думки, надати висловлюванню іронічного, негативного, часто згрубілого характеру, але й намагається похизуватися умінням слідувати новим мовним тенденціям. Наприклад: *Да, — підхопив Діма, — Їм уже давно пора **обламати роги** (дати відсіч [6]) (В); Він відразу зрозумів, що зі мною діється, не дав **відірватись по повній** (отримати задоволення від чогось, приємно провести час, активно відпочиваючи [6]) (М); Знаєш, — сказав на це Шура, — може, в них і немає ніякого рішення. — Ну як це — немає? — Та так, — відповів Травмований, — немає. **На понт беруть** (діяти щодо когось погрозами, хитрістю, залякуванням [6]) (В); Проте Гнат Юрович кожного разу **з'їжджав із теми** (переводити розмову на іншу тему), роблячи вигляд, що не розчув чи недозрозумів сказанного (В); Сева **піймав** якусь свою **хвилю** (думати про щось своє) (В); Місяць на цій койці, з цими мудаками, один із яких давно **впав у маразм** (зійти з розуму) (М).*

Досить поширеними в міському мовленні є також військовий сленг, кримінальне аргю та жаргон наркоманів, які яскраво представлені у творах С. Жадана та демонструють таку соціальну страту, як рід занять. Ці види жаргонної лексики тісно пов'язані з молодіжним сленгом, адже є його активним джерелом поповнення. Будучи запозиченими з інших жаргонів, у молодіжній сфері такі лексеми часто набувають нового значення, надають висловлюванню нових відтінків та зайвий раз демонструють приналежність молоді до таких сфер, як «бізнес», «кримінал», «наркотики» тощо: *Наркотики нікого не роблять спокійнішими. Радше навпаки. Костик **підсів** (почав уживати наркотики [6]) **уже** в зрілому віці, маючи **що втрачати** (М); ... це Іван Іванович. Він продає завод. Років десять. Але **без мази** (маза (крим.) – заступництво авторитетного злодія [6]) (М); **За** кілька днів привів галасливу піратську компанію. Якийсь **штрафбат** (військ. – штрафний батальон) (М); **Все** він може... Просто його **кинули** (виманювати за допомогою махінацій значні суми грошей; обдурювати когось [6]) (М); **Ні, Гриш, — не погодився той, що в плаці **попалимось** (викрити [6]). Давай їх у гараж, хай посидять, може, щось скажуть** (В).*

Окрім розрізнення нелітературної лексики за віковими особливостями та родом занять, серед ряду соціальних страт у соціолінгвістиці виділяють також гендерний аспект та рівень освіти. Гендер у лінгвістиці сприймається як «компонент колективної й індивідуальної свідомості, що відбиває сукупність біологічних ознак, соціальних ролей, особливостей психіки і поведінки, властивих представникам певної статі» [2, с. 21]. За переконанням Л. Ставицької, жіноча мова соціально менш маркована. Основну роль у продукуванні та функціонуванні жаргонів відіграють чоловічі мови: по-перше, чоловіки охоче демонструють свою статеву корпоративність та бажання показати високий рівень ерудиції у спілкуванні з жінками; по-друге, жіночі мови тяжіють до стандарту і в жіночій комунікації акцент із групового спілкування переноситься на міжіндивідуальне [5, с. 164]. Яскравим прикладом гендерних відмінностей у мові є лексика персонажів прозових творів С. Жадана. Так, мовлення жінок у його текстах більш насичене розмовно-просторічними одиницями й практично позбавлене жаргонних елементів, до яких жінки вдаються лише в спілкуванні з чоловіками, щоб продемонструвати свою обізнаність у певній сфері та розмовляти з ними «однією мовою». Наприклад: *Був він справжнім гангстером, **чистив лохів** по трамваях, ніколи не розлучався зі своєю фінкою, перестрілки, схованки, **всі діла**, і саме йому я віддала своє серце, така ось любов (М); І відтоді, — нагадала про себе перша, сумніша жінка, — я приходжу щовечора до цього бару, що **кришується мусарнею** (М); — Ладно, — перебила вона, — не **заливай**, забули. Ти для чого малому **завалив**? (М); — Нормально, — сказала жінка. — Справа була не в страсі. Просто я **попустилась**, і все стало нормально. І ти **попустись**, зрозумів? (В); Не говори дурниць, — **заперечувала Тамара. — Для чого **підставляти**сь? Пересидиши пару днів, тоді повернешся** (В).*

Уникання грубої матірної лайки та схильність до евфемістичного мовного самовираження в мовленні жінок пояснюється культурною традицією, яка зазвичай вилучає жінку зі сфери ненормативного слововживання. А чоловічі мови «продукують жаргонізми, які поширюються на жіночі мови, проте засвоюються вибірково й у дещо звуженому вигляді» [5, с. 165]. У

прозових текстах С. Жадана мовлення чоловіків досить строкате та різнопланове, сповнене достатньої кількості професійних жаргонізмів: *Одного разу, повертаючись зі **спарингів** (спорт.), він натрапив посеред осіннього парку на невідомого, що лежав просто на землі головою на схід (М); Була це **конійка** (автомоб.), що чесно відпрацювала свій довгий вік, але не заслужила на спокійну старість (М); кримінальних арготизмів: *Ще якби вони не сміялись, якби вони так його не **опускали**, він би якось перетерпів (В); Я їй сказав, що поїхав по бізнесу, розумієш? Не хочу **палитись** (В); Ми ... ходили на телевізійні ток-шоу захищати демократичний вибір і відмивали, відмивали, **відмивали бабло**, котре проходило через наші рахунки (В); розмовно-просторічних одиниць: ...Америка, як колиска демократії, зробить із нього людину, себто що він не повторить помилок його **прибабаханого** брата Сєви. ...Спробуй зробити все, щоби залишитися там – у країні щоденної демократії, коло мого **замудоханого** брата Шуріка (М); Да все нормально, Гер, – Коча закашлявся, – все **нормальок** (В); — Бензин **бодяжите**, – зі злістю в голосі відповів головний (В); Григорій Іванович навіть не встиг **йойкнути** (В) та табуованої лексики: *Давай, Льолік, підіймай свою **жопу** і виручай друга (В); Да **зассить** Петрович на них свідчити, – незлобиво промовив Коча (В); Два дні тому вони завантажились у Харкові товаром – спортивними костюмами, китайськими кросівками та іншим **гівном** (В).* Попри різні дискусії, на доречності вживання обценної лексики в художній творчості наголошує Л. Клепуц, яка доводить, що «у художній літературі, крім натуралістичної функції, емансипаційної, карнавалізаційної, експресивної та інших функцій, ненормативна лексика виконує ще й стилетворчу функцію, оскільки є однією з найпомітніших штрихів у словесному портреті окремих письменників-постмодерністів», зокрема С. Жадана. На думку авторки, на рівні фахового та критичного читання ненормативні мовні компоненти необхідно оцінювати, виходячи з функціонального апарату ненормативних лексичних елементів, які характерні для літератури постмодерну, та усвідомлювати доречність такого використання [3, с. 111].**

Рівень освіти мовців як один із соціальних факторів також має місце у прозових творах С. Жадана. Російсько-український суржик, що яскраво представлений у мовленні персонажів, використовується автором не лише як засіб мовного реалізму та іронії, але й характеризує його героїв як недостатньо освічених та малокультурних мовців. Адже суржик – це некодифікована розмовна мова малоосвічених людей, на відміну від міського сленгу, що є елементом парадигми розмовно-ужиткової мови. Суржик – це мова міста, яка перестала бути українською, але так і не стала російською [5, с. 262]. Як відомо, причинами формування суржику є недостатнє чи повне невміння висловлюватися як своєю рідною, так і другою мовою, що паралельно функціонує в мовній практиці, а також хибне уявлення, ніби суржик краще передає атмосферу «офіційності», більш «начальственно» впливає на підлеглих або на слухачів. Обидві причини є властивими мовленню персонажів С. Жадана, які воліють здаватися більш впливовими та авторитетними серед своїх «бізнес-партнерів»: *А сам згадав, як Коля взявся **«рішати справи»** з якимись поляками (М); **Дружище**, — я відразу впізнав Кочу, – Тут така **шняга**. Я ніч не спав, **поняв?** Учора брат твій телефонував (В); ...я їх усіх знав, Герич, прекрасні люди. Просто курили багато, а це ж гроші, ти **понімаєш** (В); Так, **жениціна**, телефон давай (В); **Коротше**, Григорію Івановичу, **нада шото рішать** (В); Так шо за **діла?** — перепитав я про всяк випадок (В).* За словами Л. Ставицької, формування суржику пов'язане з процесом урбанізації, адже ріст міст спричиняє трансформацію носіїв «народної культури» в умовах урбанізації; для українського соціуму таку трансформацію слід сприймати як адаптацію сільського суржикумовця до міста, або набуття україномовним селянином суржиковості під впливом російськомовного міста [5, с. 261].

Отже, у прозових творах С. Жадана яскраво представлені нелітературні елементи, які займають домінантне становище в мові сучасного міста. Нелітературні лексико-фразеологічні елементи, що наявні в творах автора, можна класифікувати за такими соціальними стратами: 1) вік. Найбільшим попитом у творчості С. Жадана користується молодіжний сленг, у складі якого наявна велика кількість англійських запозичень, а його основними темами є «гроші», «алкоголь», «зброя», «сексуальні втіхи» та «різні побутові предмети»; 2) рід занять. Досить

поширеними у творах автора є військовий сленг, кримінальне аргю та жаргон наркоманів, які активно поповнюють молодіжний сленг, набуваючи нових значень та надаючи висловлюванню нових відтінків; 3) гендер. Мовлення жінок у текстах С. Жадана більш насичене розмовно-просторічними одиницями й практично позбавлене жаргонних елементів, а мовлення чоловіків є більш різноманітним і сповнене достатньої кількості професійних жаргонізмів, кримінальних арготизмів, розмовно-просторічних елементів та табуованої лексики; 4) рівень освіти. Уживаючи суржик у своєму мовленні, деякі персонажі прагнуть здаватися більш впливовими та авторитетними серед своїх «бізнес-партнерів», однак таке мовлення характеризує їх як недостатньо освічених та малокультурних користувачів мовою.

Перспективою нашої роботи є дослідження нелітературних елементів у творчості інших письменників-постмодерністів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

М – художній твір С. Жадана «Месопотамія» (Жадан С. Месопотамія / С. Жадан. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 368 с.)

В – художній твір С. Жадана «Ворошиловград» (Жадан С. Ворошиловград / С. Жадан. – Харків : Фоліо, 2010. – 442 с.)

ЛІТЕРАТУРА

1. Должикова Т. Сленгізми в сучасному українському художньому дискурсі / Т. Должикова // Волинська філологічна : текст і контекст. Лінгвістика ХХІ століття : стан і перспективи : зб. наук. пр. / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 15. – С. 92–100.

2. Клепуц Л. Функціональна парадигма ненормативної лексики в постмодерній літературі / Л. Клепуц // *Studia methodological*. – Вип. 29. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – С. 107–112.

3. Котелевець К. В. Витоки сленгової лексики (на матеріалі тексту С. Жадана «Депеш Мод») / К. Котелевець // *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации*. – Симферополь, 2012. – Т. 25(64). №1, Ч. 1. – С. 327–331.

4. Дорда В. О. Гендерні аспекти молодіжного сленгу США / В. О. Дорда // *Вісник Сумського державного університету. Серія : Філологічні науки*. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – № 1. – С. 20–25.

5. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька ; Укр. наук. ін.-т Гарвардського ун-ту, Ін-т Критики НАН України, Ін.-т укр. мови. – К. : Критика, 2005. – 464 с.

6. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови : Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.

7. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект / Л. Ставицька // *Українська мова*. – 2001. – № 1. – С. 55–68.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2016 р.

УДК 81'42:82 – 91:3=111

Юлія Годісь
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

КОГНІТИВНО-РИТОРИЧНА СТРУКТУРА ПЕРЕДМОВ МОТИВАЦІЙНОГО ЖАНРУ «МИСТЕЦТВО УСПІХУ»

У статті виявлено та проаналізовано когнітивно-риторичну структуру передмов мотиваційного жанру «мистецтво успіху». Особливості цієї структури формалізовані у вигляді двох риторичних кроків або функціонально-семантичних блоків – заклик до адресата

прочитати книгу та констатація авторитетності адресанта. Вивчення риторичних стратегій імплементації першого блоку засвідчило, що автори мотиваційного жанру, намагаючись переконати потенційного читача звернутись до основного тексту, чітко формулюють мету книги та малюють майбутні позитивні зміни у житті адресата після прочитання твору. Ідеї, викладені в основному тексті, позиціонуються як виняткові та унікальні, доступні для розуміння та легкі для застосування. Інтрига, спричинена анутованням деяких повідомлень книги, ефективно сприяє переконанню прочитати твір. Через риторичні прийоми імплементації другого функціонально-семантичного блоку автори текстів мотиваційного жанру позиціонують себе як досвідчені вчителі-експерти, авторитетні та надійні порадики.

Ключові слова: мотиваційний жанр «мистецтво успіху», когнітивно-риторична структура жанру, риторичний крок (функціонально-семантичний блок), риторична стратегія.

Юлия Годись. КОГНИТИВНО-РИТОРИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПРЕДИСЛОВИЙ МОТИВАЦИОННОГО ЖАНРА «ИСКУССТВО УСПЕХА»

В статье анализируется когнитивно-риторическая структура предисловий мотивационного жанра «искусство успеха». Особенности этой структуры представлены в виде двух функционально-семантических блоков – призыв к адресату прочитать книгу и констатация авторитетности адресанта. Изучение риторических стратегий имплементации первого блока показало, что адресанты мотивационного жанра, стремясь убедить потенциального читателя обратиться к основному тексту, четко формулируют цель книги и будущие позитивные изменения в жизни адресата, которые наступят после ее прочтения. Идеи, изложенные в основном тексте, представляются как исключительные и уникальные, доступные и легкие для применения. Интрига, вызванная аннотированием некоторых сообщений книги, эффективно способствует убеждению прочитать произведение. Через риторические стратегии имплементации второго функционально-семантического блока адресанты мотивационного жанра позиционируют себя как опытные учителя-эксперты.

Ключевые слова: мотивационный жанр «искусство успеха», когнитивно-риторическая структура жанра, функционально-семантический блок, риторическая стратегия.

Yuliya Godis. GENERIC STRUCTURE OF PREFACE SECTIONS IN MOTIVATIONAL SELF-HELP BOOKS

This research investigates the generic structure of preface sections in motivational self-help books. The structure is represented by two rhetorical moves – persuading addresses to read the book and constructing author's credibility. The authors of self-help books attempt to persuade addresses to read the book by stating its purpose and by indicating the positive outcome of reading the book as well as by claiming its uniqueness and accessibility and summarizing some of its parts. The aim of the second rhetorical move is to present the authors of self-help books as experienced teachers, coaches and credible sources of advice.

Key words: motivational self-help genre, generic structure, rhetorical moves, rhetorical steps.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики, зокрема нового її напрямку – лінгвістичної генології, масова комунікація часто стає об'єктом пильної уваги вчених, які прагнуть з'ясувати її сутність, закономірності розвитку, механізми функціонування тощо. Оскільки масова комунікація відіграє важливу роль у підтримці та утвердженні культурних і суспільних цінностей, тексти різних її жанрів стають дедалі привабливішими для сучасних мовознавчих досліджень (Г. П. Апалат, Г. Т. Крижанівська, С. І. Потапенко та ін.). Однак мотиваційний жанр «мистецтво успіху» (англ. *personal-success literature, self-help books*) досі був об'єктом лише нечисленних лінгвістичних розвідок [9;11;17], а відтак, потребує детального лінгвогенологічного аналізу, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Мотиваційний жанр зародився в XVIII ст. в США (першим твором цього жанру традиційно вважають «Автобіографію» Б. Франкліна (1790) [9, с. 145]) і зараз динамічно розвивається. У своєму класичному варіанті цей жанр є соціальним явищем масової культури і розрахований на масового читача. Сама назва «*self-help, personal-success literature*» пояснює

контекст досліджуваного жанру: це своєрідні підручники з досягнення успіху, мета яких навчити читача допомогти самому собі жити успішно та заможну у світі, що змінюється шаленими темпами. Серед авторів текстів мотиваційного жанру слід назвати Н. Хілла, Ф. Бетджера, Р. Кіосакі, Б. Трейсі, Б. Шефера, Дж. Клейсона, Дж. Кехо. Усі вони, без винятку, досягли успіху, найперше у фінансовому плані, та розробили формулу успіху, дієвість якої активно пропагують у своїх творах.

Метою цієї статті є аналіз когнітивно-риторичної структури передмов мотиваційного жанру «мистецтво успіху». Матеріалом для аналізу слугували 7 творів американських авторів досліджуваного жанру.

Функціональна організація змісту передмов різних жанрів дедалі частіше потрапляє у фокус уваги західних лінгвістів. Так, детально проаналізовано передмови до підручників [5;6;18], до книг з літератури [19], лінгвістики [4], наукових робіт у сфері математики, металургії та менеджменту [3]. Дослідники інтерпретують змістову структуру передмов у термінах типових риторичних кроків та стратегій, запропонованих у популярній в прикладному жанрознавстві моделі Дж. Свейлза [20]. Така процедура інтерпретації «дозволяє простежити та формалізувати конвенційну побудову змісту, зумовлену комунікативною спрямованістю жанру» [2, с. 129].

Проаналізувавши сім передмов мотиваційного жанру, ми виявили в них певну когнітивно-риторичну організацію [1], котра легко інтерпретується в термінах Дж. Свейлза [20], як два основні **риторичні кроки** – *заклик до адресата прочитати книгу* та *констатація авторитетності адресанта*. Риторичні кроки (англ. *moves*) розглядаємо, услід за В. Бхатія, як когнітивні структури, котрі слугують певним комунікативним намірам і підпорядковані загальній комунікативній меті жанру [8, с. 30-31]. Т. Яхонтова слушно зауважує, що ці кроки є фактично сегментами текстів, об'єднаних специфічною комунікативною функцією, та називає їх **функціонально-семантичними текстовими блоками** [2, с. 170]. За нашими спостереженнями, смислове структурування передмов мотиваційного жанру здебільшого не корелює з їх абзацним членуванням, оскільки риторичний крок чи функціонально-семантичний текстовий блок може реалізуватися як в одному чи більше реченнях, так і в одиниці меншій за речення, наприклад, частині речення, фразі або слові [21, с. 229; 13, с. 325].

Кількісні результати аналізу функціонально-семантичних текстових блоків та риторичних стратегій у передмовах мотиваційного жанру підсумовано у табл. 1. Зазначимо, що ми беремо до уваги семантику авторської передмови як формально виокремленого елемента під назвами *Author's Preface/Foreword/Introduction*, так і по-іншому маркованих початків текстів, котрі можна ідентифікувати як передмови на основі їх смислових характеристик.

Таблиця 1

Функціонально-семантичні блоки та риторичні прийоми їх імплементації у передмовах мотиваційного жанру «мистецтво успіху»

Блоки	Риторичні прийоми	Частотність
Блок 1 Заклик до адресата прочитати книгу		7/7
	Формулювання мети	6 (86%)
	Окреслення позитивних наслідків	5 (71%)
	Констатація доступності книги	4 (57%)
	Констатація унікальності презентованої книги	4 (57%)
	Анотування основних моментів книги	4 (57%)
	Відомості про генезис тексту	3 (43%)
	Заклик до відповідальності адресата	3 (43%)
Блок 2 Констатація авторитетності адресанта		5/7
	Апелювання до власного досвіду	4 (80%)
	Констатація якості презентованого доробку	4 (80%)

Як видно з наведеної таблиці, функціонально-семантичний текстовий блок **заклик до адресата прочитати книгу** є обов'язковим у когнітивно-риторичній організації змісту передмов. Крім того, за текстовим обсягом він значно довший, ніж другий блок. Це свідчить про те, що домінантною функцією передмов мотиваційного жанру є змусити читача звернутись до основного тексту. Ще одне важливе спостереження стосується того, що виділені блоки повторюються по декілька разів. Це доводить гіпотезу про циклічність риторичних кроків у когнітивно-риторичній структурі передмов досліджуваного жанру.

Функціонально-семантичний текстовий блок **заклик до адресата прочитати книгу** реалізується в передмовах мотиваційного жанру через презентацію книги як унікального дослідження, як доступних для розуміння та простих для застосування ідей. Під час текстового розгортання цього блоку читача переконують у винятковості книги, у майбутніх позитивних змінах у житті адресата після прочитання твору. Це досягається за допомогою різних риторичних прийомів (див. табл.1). Кількість зазначених стратегій у досліджуваному корпусі передмов варіюється від 6 до 2 у найрізноманітнішій сполучуваності.

Найчастіше автори у цьому блоці чітко *формулюють мету* книги. Ця стратегія актуалізується через стереотипні кліше *“this book is about”, its purpose being to* або *“that is its purpose”*. Наприклад:

That “new and better way” is what this little book is all about. I call it The Greatest Opportunity in the History of the World [14, с. 6].

Ефективним актуалізатором функціонального-семантичного текстового блоку **заклик до адресата прочитати книгу** є риторична стратегія *окреслення позитивних наслідків*. Вона реалізується через два прийоми. По-перше, це обіцянки про позитивні зміни у житті потенційного реципієнта. На мовному рівні цей прийом виражається здебільшого через поєднання займенника *you* та форми майбутнього часу. Продемонструємо його наступним прикладом:

You will experience a great sense of power, purpose and self-direction. You will be more positive, more focused and more able to achieve your goals [22, с. 11].

Важливо зазначити, що смисловим показником позитивних змін виступає вищий ступінь порівняння прикметників. Так, у наведеному прикладі *more positive, more focused and more able* демонструють цю тенденцію.

Позитивні наслідки можуть бути представлені не лише як обіцянки, але й ретроспективно як досвід інших, як правило, авторитетних людей. Цей прийом покликаний також спонукати читача звернутися до основного тексту, оскільки приклади з життя тих, хто уже досягнув успіху завдяки запропонованій формулі, виступають стовідсотковою гарантією її дієвості:

I gave the secret to Jennings Randolph, the day he graduated from College, and he has used it so successfully that he is now serving his third term as a Member of Congress, with an excellent opportunity to keep on using it until it carries him to the White House [12, с. 8];

Babylon became the wealthiest city of the ancient world because its citizens were the richest people of their time. They appreciated the value of money. They practiced sound financial principles in acquiring money, keeping money and making their money make more money. They provided for themselves what we all desire... incomes for the future [10, р.х].

У першому прикладі автор покладається на авторитет Дж. Рендольфа – відомого американського політика, котрого 6 разів поспіль обирали в Сенат Конгресу США. У другому прикладі ілюстрацією дієвості формули виступає стародавній Вавилон, жителі якого були найбагатшими людьми того часу, а саме місто – центром економічного, політичного, культурного та наукового життя стародавнього світу. Така апеляція до авторитетних джерел має на меті заінтригувати потенційного адресата й, таким чином, переконати його прочитати книгу та самому віднайти формулу успіху в основному тексті.

Характерною рисою цього прийому є також використання словосполучень на зразок *“apply these ideas”, “practice principles”, “use the secret”, “application of the formula”* та часу *Past Simple*, що дозволяє трактувати застосування пропагованої формули відомими людьми як беззаперечний факт, що мав місце в минулому. Наприклад:

This single application of the secret, by that young man – Charles M. Schwab – made him a huge fortune in both money and opportunity. Roughly speaking, this particular application of the formula was worth six hundred million dollars [12, с. 7].

Спроба переконати адресата звернутись до основного тексту виражена і в подачі запропонованих *ідей як доступних* для розуміння та легких для застосування:

Some [principles] will seem strange and unfamiliar, others will be startlingly simple... For it is in the daily application of these principles where the alchemy takes place [15, с. 8];

Because I was only 9 years old when I started, the lessons my rich dad taught me were simple [16, с. 19];

A peculiar thing about this secret is that those who once acquire it and use it, find themselves literally swept on to success, with but little effort, and they never again submit to failure! [12, с. 9].

У першому прикладі автор наголошує на надзвичайній простоті викладених ідей, підсилюючи прикметник *simple* прислівником *startlingly*. Лише щоденне застосування цих ідей зумовить позитивні зміни в житті реципієнта, які автор для підсилення контрасту називає магічним перетворенням (*alchemy*). У другому прикладі відомий бізнес-тренер Р. Кійосакі показує, що навчання фінансовій грамотності є під силу навіть дитині, а класик жанру Н. Хілл визнає легкість та простоту особливістю формули успіху.

Ще одним риторичним варіантом імплементації першого блоку є представлення свого доробку як *унікального*, як чогось нового, що ще не існувало дотепер. У прикладі *This book contains a unique synthesis of ideas, methods and techniques brought together in one place for the first time* [22, с. 11] слово *unique* та вираз *for the first time* чітко демонструють винятковість книги. Розглянемо ще кілька прикладів:

It contains the very best that has ever been discovered about individual achievement, in one place.... This system gives you the combinations to the locks in virtually every area of life [22, с. 13];

Although they were all interesting and each offered its unique opportunity for learning and enjoyment, there is only one that fulfills its own broad promise. It can offer you extraordinary freedom of choice, unlimited possibilities for the highest imaginable success in every aspect of your life, and the ability to fully and completely, once and for all, take control of your life. To actually be, do and have all you ever wanted [14, с. 5-6];

This book contains everything you need to know to follow this path [15, с. 8].

У першому та другому прикладах словосполучення *the very best, has ever been discovered, only one* позиціонують книги як унікальні доробки, які коли-небудь були зроблені у сфері індивідуальних досягнень. А такі вирази, як *every area of life, every aspect of life, all, everything*, демонструють універсальний характер творів. Крім того, ідея неординарності, унікальності закладена і в семантиці слів *extraordinary* та *unlimited*, а масштаби цієї винятковості передані через фрази-інтенсифікатори *fully and completely, once and for all*.

Як бачимо, цей риторичний прийом є, по суті, рекламною стратегією, котра, крім того, що спонукає потенційного реципієнта прочитати книгу, позиціонує її як щось унікальне та виняткове.

Подібно до констатації унікальності промоційний характер має ще один риторичний прийом – *анотування основних моментів книги*. Як показав аналіз, характерною ознакою цієї риторичної стратегії є вживання метатексту:

In the chapter on Faith, you will read the astounding story of the organization of the giant United States Steel Corporation, as it was conceived and carried out by one of the young men through whom Mr. Carnegie proved that his formula will work for all who are ready for it [12, с. 7];

Throughout these pages, you will see how financial achievement and self-development can and should go hand in hand with one another [15, с. 7].

Вживання метатексту, як зауважує Т. Яхонтова, структурує виклад та сприяє його кращому сприйняттю та запам'ятовуванню [2, с. 294]. Такий огляд без деталей інтригує читача. Вживання майбутнього часу, котре тут помітно превалює (*you will read, you will see*), надає цьому риторичному прийому ефекту обіцянки розкрити усі деталі в основному тексті або, за

влучним виразом Т. Яхонтової, «працює на створення тексту-зобов'язання» [2, с. 301]. Це сприяє ефективному переконанню потенційного адресата прочитати книгу.

Ретроспективний аспект першого функціонально-семантичного текстового блоку передмов мотиваційного жанру актуалізується не лише через зображення досвіду інших успішних та відомих, а й через опис комунікативної ситуації або просторово-часових координат породження тексту. Наприклад, адресат дізнається, що у Ф. Бетджера ідея написання твору з'явилась у потязі з Нью-Йорку до Мемфісу, штат Теннессі, після розмови з відомим психологом Дейлом Карнегі:

One day, quite by accident, I got on the same train in New York with Dale Carnegie. Dale was bound for Memphis, Tennessee, to deliver some lectures... He said: "Frank, I have been giving a series of one-week schools, sponsored by the United States Junior Chamber of Commerce; why don't you come along with me and give some talks on selling?.. Why don't you write a new kind of book on selling?" [7, с. V].

Сталевий магнат А. Карнегі спонукав Н. Хілла дослідити формулу успіху. Результатом такого дослідження стала книга "Think and Grow Rich":

The secret was brought to my attention by Andrew Carnegie, more than a quarter of a century ago. The canny, lovable old Scotsman carelessly tossed it into my mind, when I was but a boy. Then he sat back in his chair, with a merry twinkle in his eyes, and watched carefully to see if I had brains enough to understand the full significance of what he had said to me;

When he saw that I had grasped the idea, he asked if I would be willing to spend twenty years or more, preparing myself to take it to the world, to men and women who, without the secret, might go through life as failures. I said I would, and with Mr. Carnegie's cooperation, I have kept my promise [12, p. 7].

Наводячи відомості про генезис тексту, автори дають зрозуміти читачеві важливість та затребуваність книги, адже ідея написання твору – це не їх власна забаганка, це те, чого прагнули інші, це те, на що існував попит ще до його появи. Таким чином, цей риторичний прийом імпліцитно спонукає звернутись до основного тексту.

У процесі аналізу ми виділили і таку риторичну стратегію, як *заклик до відповідальності адресата*. Автори текстів мотиваційного жанру у передмовах наче намагаються трансформувати відомий вислів "Людина – сама коваль свого щастя". У прагненні сконструювати активного адресата автори намагаються показати, що далеко не все залежить від доброго вчителя. Покладаючи частину відповідальності на читача, деякі автори використовують інклюзивне *we* та його варіації. Такий прийом, на наш погляд, дещо «пом'якшує» цю стратегію:

Our prosperity as a nation depends upon the personal financial prosperity of each of us as individuals [10, с. ix];

That the choices we make in life eventually determine what happens to us [15, с. 7–8].

Проте інші вдаються до радикальніших методів вираження відповідальності, яку покладають на читача, зокрема прямого звертання, вираженого займенником *you*, та умовних конструкцій:

If you do the right things in the right way, you'll get the results you desire. If you can determine exactly what it is you want, you can find out how others have achieved it before you. If you then do the same things they have done, you'll achieve the same results they have [22, с. 12].

Картина риторико-прагматичного і текстового втілення другого функціонально-семантичного блоку – **констатація авторитетності адресанта** – виглядає менш складною. Цей блок представлений лише у 5 з 7 опрацьованих передмов. Загалом він реалізується за допомогою двох стратегій – *констатація якості презентованого доробку* та *апелювання до власного досвіду* – і сприяє представлення автора як досвідченого та авторитетного джерела поради. Стереотипність цілого блоку досягається не стільки подібністю фраз, скільки стандартністю аргументації. Посилаючись на власний досвід, автори бестселерів мотиваційного жанру, по-перше, малюють свою історію успіху, котра легко вкладається у традиційний вислів «*from rags to riches*». Так, читач дізнається, що мільярдер Б. Трейсі починав з миття посуду в

маленькому готелі, спав у машині, копав криниці та ін.: «*I came from a poor family...I failed high school, dropping six out of seven courses in my last year. My first real job was washing dishes in the kitchen of a small hotel. After that, I drifted from laboring job to laboring job, living in boarding houses, small hotels or one-room apartments, and occasionally sleeping in my car, or on the ground next to it*» [22, с. 13–14]. Проте за 20 років важкої праці він досяг своєї «американської мрії»: «*It took me 20 years to escape from poverty and from worrying about money all the time*» [22, с. 16]. Людина, котра сама пройшла такий шлях і зараз є на вершині фінансової незалежності та слави, постає як авторитетне джерело поради. Такий прийом переконує потенційного адресата у дієвості запропонованої формули успіху та сприяє підвищенню авторитета адресанта.

По-друге, автори намагаються позиціонувати себе як досвідчених вчителів-експертів, котрі організували і провели тисячі успішних семінарів, тренінгів, читали лекції в провідних установах тощо. Розглянемо такі приклади:

... I've taught this system to more than a million people and it has worked for every single person who has seriously applied these ideas in his or her life [22, с. 13];

In a short time, Dale and I were delivering lectures all over the country. We talked to the same audience four hours a night for five consecutive nights. Dale would speak for half an hour; then I would talk for half an hour [7, р. 5].

У першому прикладі використання часової форми Present Perfect (*I've taught, it has worked*) має на меті передати певну результативність, а вираз *more than a million people* є свідченням великого досвіду. Масштаби досвіду передані і в другому прикладі фразою *all over the country*.

Таку ж мету переслідує і ще один риторичний варіант імплементації другого блоку – констатація якості презентованого доробку. Вдаючись до такого прийому, автори мотиваційних текстів, найперше наголошують на тому, що процес пошуку формули успіху займає довгі роки (як правило, 20–30 років):

While I was performing the twenty year task of research, which I had undertaken at Mr. Carnegie's request, I analyzed hundreds of well known men, many of whom admitted that they had accumulated their vast fortunes through the aid of the Carnegie secret [12, с. 9];

In all, I probably put in more than twenty thousand hours of study over a period of twenty-five years [22, с. 16].

Такі лексеми, як *research* та *study*, надають висловленню певної науковості, а їх поєднання з комбінацією «числівник + період часу» переконує у ґрунтовності представленої праці.

Крім того, акцентується й на тому, що доробок автора – це не просто узагальнені теоретичні дані, а випробувані та доведені факти:

These principles and practices have been tested and proven by millions of men and women, and all great success is based on it [22, с. 11].

У поданому прикладі вираз *millions of men and women*, передаючи масштаби дослідження, демонструє його серйозність. Дієслова *test, prove*, вжиті у часі Present Perfect, експліцитно передають завершеність та результативність, що ефективно сприяє переконанню в дієвості формули і тим самим підсилює авторитет автора.

Отже, як показав аналіз передмов жанру «мистецтво успіху», їх когнітивно-риторична структура представлена щонайменше одним функціонально-семантичним блоком – **заклик до адресата прочитати книгу**. Детальне вивчення риторичних стратегій імплементації цього блоку засвідчило, що автори мотиваційного жанру «мистецтво успіху», намагаючись переконати потенційного читача звернутись до основного тексту, найперше чітко формулюють мету книги та малюють майбутні позитивні зміни у житті адресата після прочитання твору. Крім того, ідеї, викладені в основному тексті, позиціонуються як виняткові та унікальні і, разом із тим, доступні для розуміння та легкі для застосування. Інтрига, спричинена анутованням деяких повідомлень книги, також ефективно сприяє переконанню прочитати твір. Через риторичні прийоми імплементації функціонально-семантичного блоку **констатація авторитетності адресанта** автори текстів мотиваційного жанру позиціонуються як досвідчені вчителі-експерти, авторитетні та надійні порадики.

Перспективним вважаємо дослідження когнітивно-риторичної структури інших елементів мотиваційного жанру «мистецтво успіху», зокрема промоційної анотації. Це, на наш погляд, дало б змогу простежити, як комунікативна спрямованість жанру впливає на конвенційну побудову змісту та прагматичний вектор різних його структурних частин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 281 с.
2. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації: монографія / Т. В. Яхонтова. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 420 с.
3. Abdollahzadeh E. Salarvand Book prefaces in Basic, Applied and Social Sciences: A genre-based study / E. Abdollahzadeh // *World Applied Sciences Journal*. – Vol. 28. – №11. – 2013. – P. 1618–1626.
4. Al-Zubaidi N.A.G. Preface sections in English and Arabic Linguistics books: A rhetoric-cultural analysis / N.A.G. Al-Zubaidi, T. A. Jasim // *Advances in Language and Literary Studies*. – Vol. 7. – № 2. – 2016. – P. 25–32.
5. Asghar S. A., Asghar Z. M., Dr. Mahmood M. A. A genre analysis of preface sections of textbook S.A. Asghar, Z.M. Asghar, Dr. M.A. Mahmood // *Journal of Education and Practice*. – Vol.6. – № 7. – 2015. – P. 58–63.
6. Azar A. The self-promotion of academic textbooks in the preface sections: A genre analysis / A. Azar // *Journal of the Spanish Association of Anglo-American Studies*. – Vol. 34. – 2012. – P. 147–165.
7. Bettger F. How I raised Myself from Failure to Success in Selling / F. Bettger. – New York: Prentice Hall Press, 1986. – 192 p.
8. Bhatia V. Analyzing genre: Language use in professional settings / V. Bhatia. – London: Longman, 1993. – 184 p.
9. Butler-Bowdon T. 50 Self-Help Classics: 50 Inspirational Books to Transform Your Life / T. Butler-Bowdon. – London: Nicholas Brearley Publishing, 2003. – 312 p.
10. Clayson G. C. The Richest Man In Babylon / G.C. Clayson. – A Signet Book: New American Library, a division of Penguin Group (USA) Inc., 1988. – 194 p.
11. Effing M. Mur The origin and development of self-help literature in the United States: The concept of Success and Happiness, an overview / M. Effing // *Atlantis*. – Vol. 31. – №2. – December, 2009. – P. 125–141.
12. Think H.N., Rich G. / H.N. Think, G. Rich. – Success Co. Books, 2009. – 218 p.
13. Holmes R. Genre analysis and the Social Sciences: An investigation of the structure of research article discussion sections in three disciplines / R. Holmes // *English for Specific Purposes*, 1997. – Vol.16. – No.4. – P. 321–337.
14. Kalench J. The Greatest Opportunity in the History of the World / J. Kalench. – MIM Publications, the USA, 1994. – 103 p.
15. Kehoe J. Money Success & You / J. Kehoe. – Zoetic Inc., 1991. – 142 p.
16. Kiyosaki R. Rich Dad Poor Dad / R. Kiyosaki. – Warner Books Inc., 2000. – 208 p.
17. Koay D. L. Self-improvement books: A Genre analysis: A thesis for the degree of PhD in Applied Linguistics / D.L. Koay. – Victoria University of Wellington, 2015. – 374 p.
18. Kuhi D. An analysis of move structure of textbook prefaces / D. Kuhi // *Asian ESP*. – Vol. 7. – 2008. – P. 63–78.
19. Mohsenzadeh H. Rhetorical move structure of literature book prefaces in English and Persian / H. Mohsenzadeh // *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2013. – Vol. 4. – P. 317–323.
20. Swales J. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings / J. Swales. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.
21. Swales J. Research Genres: Exploration and Applications / J. Swales. – Cambridge University Press, 2004. – 316 p.
22. Tracy B. Maximum Achievement / B. Tracy. – Simon & Schuster, Inc., 1993. – 344 p.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.

НЕОЛОГІЗАЦІЯ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВЕКТОРИ

У статті проаналізовано деякі тенденції, що є характерними для процесу неологізації в сучасній міжкультурній комунікації, а також визначено її вектори та ракурси.

Ключові слова: неологізація, міжкультурна комунікація, тенденція, вектор, ракурс.

Ирина Колесникова. НЕОЛОГИЗАЦИЯ: ТЕНДЕНЦИИ И ВЕКТОРЫ

В статье проанализированы отдельные тенденции, являющиеся актуальными для процесса неологизации в современной межкультурной коммуникации, а также определены ее векторы и ракурсы.

Ключевые слова: неологизация, межкультурная коммуникация, тенденция, вектор, ракурс.

Iryna Kolesnikova. NEOLOGISATION: TENDENCIES AND DIRECTIONS

In the article some tendencies of neologisation in a modern intercultral communication as well as directions and its foreshortenings are analyzed.

Key words: neologisation, modern intercultral communication, tendencies, directions, aspekt.

Неологізми є частиною сучасної культури, обов'язковим складником міжкультурної комунікації. Вони виникають не тільки внаслідок змін у концептосфері соціуму або наукової спільноти, а й у результаті різних причин, зокрема побутових. Неологізація – закономірний процес, оскільки, за словами Ф. де Соссюра, не існує жодної мови, яка була б відсторонена від факту появи в ній нових слів [1, с. 47].

За ступенем директивності вживання в мові/мовленні можна виділити такі типи неологізмів:

1) **абсолютні**, які не мають інших відповідників. Це, як правило, державні, географічні, політичні та інші назви, наприклад: *М'янма* (колишня держава Бірма);

2) **типові**, що номінують нові поняття, запозичені з інших мов та культур, а також нові лінгвальні знаки, що називають реалії, пов'язані з професійною або науковою діяльністю людини: *селфітіс* (психіатр.) – психічний розлад, який характеризується постійним бажанням фотографувати самого себе; *каупсерфер* (той, хто безкоштовно мандрує Європою); *супервайзер* (класний керівник у гімназії); *руфер* (той, хто ходить по дахах), порівн. у мові-джерелі: (від англ. *roofer* – покрівельник; розм. – лист-подяка за вашу гостинність); *пікапор* (фахівець із зваблювання жінок / чоловіків); *громадянинотворення, україноментальний, україновиховання*;

3) **перехідні**, або тимчасові, які існують протягом певного часу, а потім стають периферійними одиницями: *ніщеброд* (новий росіянин); *тифозі* (від італ. *tifosi*) – той, хто занадто захоплений певним хобі. Найчастіше вживається відносно футбольних фанів, зокрема італійських; *стіч* – зубаста миша, бренд іграшок;

4) **марковані**, або обмежені певною сферою функціонування, зокрема неосленгові знаки: *мімінеали* (від англ. *me – мені*) – молодь 90-х років, яка легко створює ієрархії і важко з них виходить; *сирець* (файли, що компілюються в робочу програму); *смішинг* (від англ. *smeesh – згар*) – спосіб шахрайства за допомогою мобільного телефону;

5) **варіативні** лексеми, які змінюють графічну форму без суттєвих семантичних зсувів, але набувають при цьому нових конотацій, таких, як «суперсучасний», «глобальний» тощо: *шопник / челнок* (рос.); *міліціант/міліціонер, азійський/азіатський, канадійський/канадський*;

6) **оказіональні**, зокрема екзотизми та авторські неологізми: *вувузела/лепатата* (стаціональний ріжок футбольних уболівальників у Південній Африці); *оскароносець; розжєня*

(людина, яка забрала з родини дружину або чоловіка); *злдум* (злочин подумки) – приклад з роману Орвелла «1984»; *передант* (депутат, який передає своє право на виступ іншому депутатові).

Невербалізовані лакуни знань заповнюються запозиченими або штучно створеними (авторськими) неологізмами, які охоплюють практично всі сфери спілкування сучасної людини.

За сегментом інформаційного простору неологізми можна поділити на **міжкультурні**: *ремейк* (нова версія або інтерпретація раніше виданого твору в кінематографії чи музиці); **професійні**, коли термін виконує функцію фіксатора нового відкриття або елемента глобалізованої наукової комунікації: *наноперфорація* (новий спосіб омолодження); *ліоцеп* (тканина, що регулює температуру тіла залежно від погоди); *нарколепсія* (стан, коли людина спить і не спить одночасно); *скрипт* (від англ. script – почерк, рукописний шрифт) – термін маркетингу, дизайну, реклами. Цей лінгвальний знак є міждисциплінарним омонімом в українській та англійській мовах, порівн.: 1) оригінал документа – юрид.; 2) письмова робота в англомовних країнах (освіта); 3) сценарій – кінематогр.; 4) текст лекції або передачі – радіо. Спостерігаємо так званий ефект «культурологічних ножиць», коли в мові-реципієнті адаптовані лише кілька ЛСВ назви; **специфічно національні**, що відбивають українські реалії і є незрозумілими без коментаря для представників інших культур: *кравчучка*, *тітушки*.

Розглянемо деякі тенденції неологізації в сучасній українській мові:

I. **Неонеологізація** як перегляд змісту окремих понять та відродження забутих найменувань з одночасною зміною контенту відповідно до потреб комунікації: *гаман* (від англ. wallet) – гаманець для зберігання візитівок (семантична калька з англійської, де функціонує і застаріле, ідентичне українському, значення лексеми: *торба*, *торбина*). Деякі приклади можна кваліфікувати як історичні неокальки, порівн.: *ликнеп* (рос.), *лікбез* (укр.) – *лікомбез* (ліквідація комп'ютерної безграмотності). Цікавим є приклад «подвійної синонімії» у варіанті *еківок-двозначність* (з франц., від лат. *aequivocus* – двозначний) – натяк на відоме співрозмовнику, недомовленість. У неологізмі додано прикладку, яка фактично дублює його значення.

Окремі лексеми відроджуються у мовленні у зв'язку з відновленням певних процесів у житті соціуму, наприклад: *непотизм* (кумівство, службове протегування). Ця лексема фіксується в російській мові як застаріла, хоча подібне явище там є. Це поняття вербалізовано в багатьох мовах, порівн.: *nepotism* (англ.); *nepotisme* (франц.); *Nepotismus* (нім.). Історично термін *непотизм* означав роздавання римськими папами заради посилення своєї влади прибуткових посад, вищих церковних звань та земель родичам.

II. **Неометафоризація** (термін Л. Ю. Касьянкової) [2] як переоцінка загальнономовного ресурсу: *пузир* (підказка на зразок малюнків у коміксах, яка вказує на елемент походження повідомлення); *мушлі* (від англ. supra-aural) – великі навушники; *втулки* – навушники-таблетки; *гуральня* (розм. ірон. – підпільне виробництво неякісної горілки), порівн. у словнику Б. Грінченка: горілчаний завод – енантіосемія; *флейм* (від англ. flame – вогонь) – обмін повідомленнями в чатах та на інтернет-форумах – словесна війна, яка не має жодного стосунку до початкової теми; *плече* (допомога на фондовій біржі), відбувається редукція одного з елементів загальнономовного фразеологізму «*підставити плече*» (допомогти); «*ресурсне прокляття*» (про країни з багатими надрами і нерозвинутими іншими галузями економіки); *скальпель* (клієнт фондової біржі, який отримує прибуток на мінімальних коливаннях); *кишеня* (зберігання об'ємних блоків інформації з віддаленого джерела на локальному носіїві з метою прискорення доступу до цих даних).

III. **Міждисциплінарна міграція** лексем та їх професійна **неосемантизація**: *клінч* (від англ. clinch – затиск) – обопільне захоплення боксерів, заборонений прийом), техн. – спорт.; *джойстик* (від англ. joystick – ручка керування літаком) – пристрій для введення інформації у персональний комп'ютер), авіац. – комп.; *синопсис* (з грец. – огляд) – а) загальний огляд (в історичних науках); б) зведення тлумачень Святого Письма та інших релігійних джерел; порівн.: зведення статей різних авторів з певної проблеми або зведення матеріалів з одного питання, істор. – видавн. справа; *контражур* (від франц.

асcontrejour – проти світла) – ефект підсвічування задньої частини рекламних конструкцій), фотогр. – реклама; *трикстер* (мультфільм), порівн.: божественний дух, людина або антропоморфна тварина, що здійснює протиправні дії, філос. – кінематогр.; *припис* (сукупність відомостей про користувача деякої системи, використовується для адміністрування доступу), канцеляр. – комп.

Значна кількість неолексем є найменуваннями людей за професією: *шоколадьє* (виготовляє шоколад); *художник-контрепор*; *готельєр* (топ-менеджер готелю); *тренд-вотчер* (відслідковує нові тенденції серед споживачів); *веб-девелопер* (здійснює керівництво групою, яка створює конкретні розробки); *онлайн-рекрутер* (здійснює пошук і підбір персоналу за допомогою інтернет-засобів); *контент-редактор* (відповідає за текстове наповнення та оновлення сайту або порталу); *бекенмейкер* (займається виготовленням та розміщенням банерів); *андеррайтер* (формує страховий портфель та кваліфікує ризики); *піцайоло* (виготовляє тісто для піци).

IV. **Калькування** як швидкісний засіб оновлення лексики та перенесення нових знань у мову-реципієнт, їхня фіксація, іноді лише «точкова» (тобто тільки на рівні назви): *реінгтон* (сигнал мобільного телефону); *шорт-лист* (список претендентів на урядову або найвищу посаду); *прайм-тайм* (кращий час); *паркур* (фізична дисципліна з подолання будь-яких перешкод на шляху за допомогою пристосування ваших рухів до довкілля).

V. **Використання всіх можливих словотвірних резервів**, зокрема і нехарактерних для мови-реципієнта, наприклад, так зване «інгування»: *клінінг*, *клінінгова компанія*; *скальпінг*; *рекрутинг* (процес, спрямований на пошук і підбір такого персоналу, якого потребує компанія-замовник); *хор-фест*, *Бах-фест*; універбати: *кредитна картка* – *кредитка*, *платіжна картка* – *платіжка*; гібридні одиниці: *е-стратегія*, *е-підпис*, *е-бізнес* (від англ. е – скорочення від electronic); усталені моделі: *інтернетфобія*, *бандерофобія*, *донбасофобія*; *медіа-барон*, *медіа-простір*, *медіа-жандарм*; *квадриквел*, *мідквел*, *пріквел*, *сиквел*, *тріквел* (номер твору у серії); *постперебудовний*, *постмайданний*, порівн.: традиційний варіант: *пореформений* (*по-*=*після-*=*пост-*); різновиди акронімів: *без ГМО*; *фіндир* (фінансовий директор); *БАД*; *B2B*; *PR-ник* = *піарник*; *тинейджер* = *тин*, *тини*.

VI. **Дублетність та варіативність**, що реалізуються як на графічному, так і лексичному рівнях: *пíксель/пíксел* (від англ. pixel, *pel* – скорочення від *pixelement*, у деяких джерелах *picture cell*, букв.: елемент зображення). У російській мові іноді вживають дублет *еліз* (найменший логічний елемент двохмірного зображення у растровій графіці); триплети *флуд/офтоп/офтопíк*, порівн.: *флуд* (марнослів'я, повідомлення в інтернет-форумах і чатах, що не несе корисної інформації); *офтоп* (від англ. offtopic, букв.: поза темою) – повідомлення, що виходить за рамки заздалегідь установлені теми спілкування. Дублетність виходить за межі термінології і виникає на стику запозиченого слова/жаргонізму, двох запозичених слів, питомого/запозиченого слова.

VII. **Утворення й оновлення семантичних груп неолексем**, наприклад: назви штучних і природних мов: *глобіш*; *кіберспік*; назви наук, що вивчають прізвиська: *кіноніміка* (собаки), *феленоніміка* (коти); *нікнейм* (прізвисько, що вживається користувачем в Інтернеті, зазвичай, у місцях спілкування).

VIII. **Використання лексем з різних інформаційних шарів мови** для утворення неологізмів: а) жаргони: *шлангувати* (не виявляти активності на роботі); *шарнутий* (доступний, відкритий для загального доступу, усупільнений), порівн.: *шара*; *гайєр* (співробітник ДПС); б) розмовний стиль: *пуцлики* (різнокольорові деталі, з яких складається картина); *дмухало* (невеличкий нагрівач, в якому повітря проганяється вентилятором), порівн. у словнику Бориса Грінченка: *дмухач* (вітер); наукова сфера: *ейджизм* (дискримінація або упередження проти осіб похилого віку); сфера професійної діяльності: *лотераль* (спорт.); назви взуття: *кличі* (взуття на високій дерев'яній платформі з масивними підборами, декорованими металічними деталями та заклепками, або *нютами*); *діанети* (повністю відкриті босоніжки); *мулі* (туфлі без задника на маленьких підборах для пляжу); *аватар* (фото або анімована картинка) тощо.

Отже, неологізація – це природний продуктивний процес, що дозволяє «осучаснити» лексичний склад мови. Наявність неологізмів дає можливість швидко й адекватно назвати нові

предмети, реалії і наукові поняття та сприяє розвитку комунікації, закриваючи відповідні вербальні лакуни. Неолексеми ліквідують можливі мовні бар'єри на шляху крос-культурного діалогу, взаємозбагачують носіїв різних мов і культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соссюр Ф. Заметки по общей лингвистике / Фердинанд де Соссюр. – М.: Прогресс, 2000. – 280 с.
2. Касьянова Л. Ю. Когнитивно-дискурсивные проблемы неологизации в русском языке конца XX – начала XXI века. – Дис. докт. филол. наук: спец.10.02.01 «Общее языкознание» / Касьянова Людмила Юрьевна. – Астрахань, 2009. – 400 с.
3. Словарь української мови: у 4-х томах / [упор. Б. Грінченко]. – К.: Довіра, 1997.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.

УДК 811.161.2'373.21

Віра Котович

(Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОПОНІМНОГО ПРОСТОРУ

У статті обґрунтовано шляхи лінгвокультурологічного вивчення топонімного простору. Підкреслено, що лінгвокультурологічний аспект дослідження власних назв демонструє зв'язок ономастики з етнічною свідомістю, національним менталітетом та культурою. Вивчення топонімії в окресленому напрямі передбачає аналіз впливу екстралінгвальних факторів на її становлення; визначення місця і значення культурно-історичного компонента в номінації топонімів; інтерпретацію семантики топоніма як мовне відображення культури номінатора. Доведено, що ключовими питаннями лінгвокультурологічного аспекту аналізу онімів є вивчення та опис топонімної картини світу та кодів культури, експлікація яких дає змогу простежити, як культура назвотворення фіксується в мові.

Ключові слова: ономастика, лінгвокультурологія, топонімний простір, топонімна картина світу, лінгвокультурологічний код.

Вира Котович. К ВОПРОСУ О ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ ИССЛЕДОВАНИИ ТОПОНИМИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА

В статье обоснованы пути лингвокультурологического изучения топонимического пространства. Подчеркнуто, что лингвокультурологический аспект исследования имен собственных демонстрирует связь ономастики с этническим сознанием, национальным менталитетом и культурой. Изучение топонимии в этом направлении предполагает анализ влияния экстралингвистических факторов на ее становления; определение места и значения культурно-исторического компонента в номинации топонимов; интерпретацию семантики топонима как языкового отражения культуры номинатора. Доказано, что ключевыми вопросами лингвокультурологического аспекта анализа онимов является изучение и описание топонимической картины мира и кодов культуры, экспликация которых позволяет проследить, как культура именования фиксируется в языке.

Ключевые слова: ономастика, лингвокультурология, топонимическое пространство, топонимическая картина мира, лингвокультурологический код.

Vira Kotovich. ON THE QUESTION OF LINGUISTIC AND CULTURAL RESEARCH OF
TOPONIM'S SPACE

In the article the ways of linguistic and cultural study of toponim's space are analyzed. It is underlined that linguistic and cultural aspects of research of proper names show connection between onomastics ethnic consciousness, national mentality and culture. The studying of toponym's in this direction involves an analysis of the impact extralinguistic factors on its formation; determination the place and importance of cultural-historical component the nomination of toponyms; the interpretation of semantic of the toponym language as reflection culture nominating. It is proved that the key questions of linguistic and cultural aspects of analysis onyms is the study of description of toponim's picture of the world and cultural codes, explication of which allows to see how the culture formation of names recorded in the language.

Key words: onomastics, linguistic and cultural, toponim's space, toponim's picture of the world, linguistic and cultural code.

Топонімний простір як вид онімного простору – це сукупність топонімів, власних назв природних або створених людиною об'єктів: ойконімів, гідронімів, мікротопонімів, оронімів, інсулонімів, урбанонімів, хоронімів, спелеонімів, дромонімів, дримонімів та ін. [14, с. 173]. Зацікавлення топонімами і навіть ідея створення топонімичного словника зародилася в Україні ще у 80-х роках XVIII ст. [1, с. 37], однак лише від середини минулого століття в українській лінгвістиці під егідою Інституту мовознавства АН УРСР, а з 1960 року – безпосередньо за участі і під прямим керівництвом Української ономастичної комісії було виструктуровано в окрему галузь знань ономастику як науку, що вивчає онімний простір або його компоненти – топоніми, антропоніми, поетоніми тощо. І хоча дослідження українських власних назв започаткували не філологи, а етнографи, історики, географи, на сьогодні саме лінгвісти мають за честь стверджувати, що багатотисячний обшир онімів найбільш повно та обґрунтовано вдалося і надалі вдається досліджувати саме їм. Завдяки відкритості системи номінування ономастика є, по-суті, «вічною наукою», бо щодня народжуються нові оніми, що стають об'єктом всебічних студій.

Лінгвістична у своїй основі, ономастика включає історичний, географічний, етнографічний, соціологічний, культурознавчий компоненти, послуговується окремими векторами аналізу зазначених наук, однак постійно виробляє та удосконалює власні. З другої половини XX ст. набирає розвою ономастика описова та теоретична, історична та етнічна, прикладна та літературна, а на початку XXI ст. впевнено заявила про себе ономастика когнітивна, робить спроби виокремитися у самобутній напрямок лінгвістичних досліджень соціономастика. Від зародження і впродовж усього часу ономастична наука ніколи не була «кабінетною», результати її досліджень вагомі як для науковців, так і для пересічних громадян, а логічно вмотивовані здобутки повсякчас ведуть чесну боротьбу з проявами народної етимології.

Ономастика – наука багатоаспектна. Тому «сьогодні й на перспективу, – наголошує С. Вербич, – для ономастики загалом й академічної зокрема потрібно, крім етимологічного аспекту вивчення власних назв, розвивати й інші напрями» [3, с. 79]. У науці, як і в усіх сферах людського життя, кожен період диктує певні вимоги. Сучасний антропоцентризм, що формує нову наукову парадигму, стимулює осмислення мови в етнолінгвістичному, когнітивному, лінгвокультурологічному аспектах. «Новітня лінгвістика одержала соціальне замовлення на інтегровану теорію. Так виникло багато «спарених» наук, починаючи від лінгвогеографії, про яку писав у 60-ті роки Л. Булаховський, і закінчуючи сучасними – психолінгвістикою, соціолінгвістикою, етнолінгвістикою, прагмалінгвістикою, гендерною лінгвістикою, лінгвістичною філософією, лінгвокультурологією» [7, с. 10]. І в кожній із них оніми знаходять своє місце.

Лінгвокультурологія як наука – явище широкое й багатогранне. Матеріалом її дослідження є національна мова в усіх її різновидах та виявах [9, с. 22]. Коріння цієї галузі знань дуже глибокі, а біля її витоків стоять німецький учений В. фон Гумбольдт з антропоцентричною

теорією єдності «духу народу», його мови й культури та найвидатніший український мовознавець О. Потебня з першою у слов'янському мовознавстві лінгвопсихологічною концепцією. Сьогодні дослідники напряму прослідковують розвиток ідей великих мислителів через об'єднання неогумбольдтіанців, через представників школи Е. Сепіра – Б. Ворфа («структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності»), через мовно-культурні пошуки філософів, антропологів, психологів, лінгвістів, культурологів кінця XIX – початку XX ст. і аж до середини 90-х років минулого століття, коли лінгвокультурологія, основним предметом дослідження якої є мова і культура, вголос заявила про себе.

Уважається, що автором нового терміна *лінгвокультурологія* стала В. Телія, яка віднайшла точки перетину лінгвокраїнознавства, етнолінгвістики та лінгвокультурології. Ціла плеяда відомих мовознавців, як-от Н. Арутюнова, В. Воробйов, В. Красних, О. Лосев, В. Маслова, Ю. Степанов, М. Толстой та ін. стали основоположниками або ж палкими прихильниками лінгвокультурологічних досліджень у російській лінгвістиці.

Вагомим у становлення та розбудову української лінгвокультурології є внесок сучасних вітчизняних мовознавців Ф. Бацевича, П. Гриценка, В. Жайворонка, С. Єрмоленко, В. Кононенка, М. Кочергана, Л. Мацько, О. Селіванової та багатьох інших.

Дослідження мовних картин світу з застосуванням зіставно-типологічного методу, аналіз «мови як скарбниці національної культури, а культури як чинника формування мовних явищ і процесів» [9, с. 5], простеження специфічно національних рис мовної картини світу на всіх мовних рівнях – це далеко не повний перелік питань, що стають ключовими для лінгвокультурологічних студій. Однак попри здобутки української лінгвокультурології, попри визнання того, що національна культура народу чи не найпотужніше відбита та збережена у власних назвах, системного лінгвокультурологічного вивчення топонімного простору всієї України або ж окремих її регіонів наразі немає. Досліджуючи вияви культури, що відбиваються в мові, взаємодію мовних, етнокультурних, етнопсихологічних чинників у функціонуванні та еволюції мови, лінгвокультурологія наразі дуже обмежено включає у сферу своїх інтересів топонімний матеріал.

А між тим лінгвокультурологічний аспект ономастичних досліджень передбачає вивчення того національно-культурного фону, на якому виникають власні назви і розвиваються їхні системи [6, с. 8], демонструє зв'язок процесу назвотворення з етнічною свідомістю, національним менталітетом та культурою. Ономастичні дослідження, здійснені в культурологічному ключі, допомагають вивченню шляхів міграції окремих етносів, виявленню місць їхнього колишнього побутування, визначенню мовних і культурних контактів народів тощо.

Топоніми відображають унікальне сприйняття народом дійсності, концентрують у собі національно-культурну інформацію про соціум. Людина-номінатор стоїть у центрі створених онімів, а названі нею об'єкти формують унікальну топонімічну картину світу.

Лінгвокультурологічний аспект вивчення топонімії певного регіону передбачає аналіз впливу екстралінгвальних факторів на становлення топонімії; визначення місця й значення культурно-історичного компонента в номінації топонімів; інтерпретацію семантики топоніма як відображення культури номінатора.

Ключовими питаннями лінгвокультурологічного аспекту аналізу власних назв є вивчення та опис топонімічної картини світу та кодів культури, експлікація яких дасть відповідь на питання про те, як культура назвотворення відтворюється в мові.

Мовна картина світу – це зафіксована в мові й специфічна для кожного мовного колективу схема сприйняття дійсності. Дуже вдалою, як на наш погляд, є метафора про те, що «мовна картина світу зафарбовує довкілля в національні тони».

В. Жайворонко, стверджуючи, що світ постає для людини таким, яким вона в міру свого розвитку пізнає його та освоює, дає визначення трьом поняттям: *картині світу*, *концептуальній картині світу* та *мовній картині світу*. Під першою вчений розуміє те, «що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазії, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності» [8, с. 9]; «концептуальна картина світу – це не лише система

понять про сукупність реалій довкілля, але й система значень, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт» [8, с. 11]; нарешті мовна картина світу – «це мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку» [8, с. 15]. Слова-топоніми в канві мовної картини мають особливу вагу, бо є «специфічними видами згорнутих національно-культурних текстів, що зберігають у своїй семантичній пам'яті культурно-історичні сюжети, вписані в сучасну суспільну свідомість» [15, с. 1].

Ономасти-лінгвокультурологи мають про мовну картину світу своє судження: «Мовна картина світу – це образ світу, втілений у мові. У мові та через мовлення здійснюється не просто омовлення світу, відображення різних його складових, процесів та їхніх взаємовідношень (гаданих чи дійсних), тобто не просто відношення референції чи кореляції, а духовне обживання світу. Довколишній світ постає не як об'єкт. Цей світ засадничо суб'єктизований, «розчленований» (Р. Кісь) і заново реінтегрований у новій континуальності – у контекстуальності світу мови – у білках і рефlekсах, у тінях і напівтінях українського слова, його «грані» вияскравлені та означені (а не тільки номіновані) променем слова» [17]. Отже, номінувати, у розумінні Г. Лукаш, – це ще й «вияскравити» та «означити», «духовно обжити». У топонімах як мовних знаках віддзеркалюється історико-культурне тло народу, топонімна лексика викликає у свідомості носія мови широке коло асоціацій і створює топонімійну модель картини світу.

Якщо сучасні українські ономасти зазвичай послуговуються терміном *онімний / топонімний простір*, а здійснюючи опис цього простору в етнолінгвістичному й почасти в лінгвокультурологічному аспекті, воліють говорити про *онімний фрагмент мовної картини світу*, *топоніми як елементи мовної картини світу* тощо, то в російській та білоруській ономастиці термін *топонімічна картина світу* є часто вживаним. Найближче до аналізу такого питання підійшла З. Купчинська у своїй статті «Топонімічна картина світу: теоретичний аспект». Учена, зокрема, зазначає, що всі терміни: *топонімічна картина світу* (за Л. Дмитрієвою), *топонімічна версія картини світу* (за О. Березович), *ландшафтна (топографічна) картина світу* (за М. Голомідовою) тощо – означають те саме – невід'ємну частину загальної картини світу із специфічними характеристиками. Такими суто топонімічними характеристика є простір, час, топографічні та регіональні особливості [10, с. 567–569].

Термін *топонімічна картина світу* активно вживає Т. Васильєва, досліджуючи в лінгвокультурологічному аспекті ойконімію Білоруського Поозер'я. Для дослідниці топонімічна картина світу – це сукупність усіх топонімів, що функціонують у мові й об'єктивують зміст концептуальної картини світу. Такий підхід дав змогу поставити в центр дослідження питання відтворення власними назвами ціннісних пріоритетів і особливостей світобачення конкретної лінгвокультурної спільноти [2, с. 6].

Розуміння культури як сукупності ключових кодів, у яких вона втілюється, передбачає розгляд процесу творення онімів як особливого типу кодування культурних смислів. У цьому аспекті ойконіми конкретного регіону виступають вмістилищем та експлікатором культурного змісту, що передається різними кодами. Виявлення такого змісту допомагає створити цілісну картину ментальної сфери носіїв топонімів і встановити специфіку ойконімікону як фрагмента мовної картини світу. При цьому важливо виробити методологію відбору культурно-історичної інформації з ономастикону того чи того народу, а також опису та інтерпретації цієї інформації.

Лінгвокультурологічне дослідження часто передбачає лінгвістичне моделювання як прийом реконструкції топонімічної картини світу. До прикладу, змодельовані семантичні поля *місцепроживання* та *місцезнаходження* формують, відповідно, відантропонімні іменування з фіксацією інформації про людей, які там мешкають, та відапелятивні утворення з вказівкою на способи сприйняття місця поселення [див. 2, с. 8–11].

У рамках лінгвокультурологічної концепції активно розвивається ідея розуміння мови культури як ієрархічно організованої системи базових кодів, основою яких є різні фрагменти довкілля. «Очевидним є те, що в лінгвокультурології розглядаються передусім мовні знаки, однак такі, що формуються за стикання двох неоднакових кодів – мовного й культурного. Мовні одиниці (слова, висловлювання, тексти) перебирають на себе функції мови культури, що виявляє властивість мови створювати національно-культурну картину світу» [9, с. 26]. Отже, лінгвокультурологічний код має комплексний характер. До нього входять як мова, так і культура, утворюючи своєрідний комплекс-зрошення.

Чітке розуміння суті топонімічного коду запропонував Д. Гудков, зазначивши, що «аналізуючи одиниці, скажімо, природно-ландшафтного коду, ми вивчаємо не власне сукупність певних об'єктів навколишнього світу, а сукупність імен цих об'єктів; кажучи, наприклад, про ліс як одиницю цього коду, ми говоримо не про ліс як такий, а про слово *ліс*» [5, с. 41]. При цьому дослідники виокремлюють різне число кодів культури: антропоморфний, біоморфний, просторовий, часовий, артефактний [13, с. 13]; антропний, соматичний, просторовий, часовий, природний, предметний, духовний, харчовий, колірний, зооморфний [4, с. 23], соматичний, просторовий, часовий, предметний [18, с. 9] тощо.

О. Сьянова, ведучи мову про ономастичний код як «сукупність знаків і систему визначених правил, за допомогою яких у контексті народної ономастики представлена (закодована) культурна інформація», виділяє три його види антропонімічний, мікротопонімічний, зоонімічний [16, с. 6].

А. Мезенко за дослідження системи внутріміських найменувань визначає комплекс кодів, реалізації яких служать урбаноніми: топоморфний, антропоморфний, фізико-географічний, флористичний (або ботанічний), фауністичний, емоційно-характерологічний, колірний, темпоральний, соціальний, просторовий, духовний [12, с. 389–391]. Ойконіми можуть бути експлікаторами антропоморфного, ландшафтного, часового, просторового, рослинного, духовного кодів культури [2, с. 11–13]. Різновидами мікротопонімічного коду дослідники називають геофізичний (природно-ландшафтний), зооморфний, фітоморфний, локативний, антропоморфний, колірний, темпоральний, історико-соціальний, етноморфний, кванторний коди [16, с. 6].

Отже, на початку ХХІ ст. онім почав вивчатися в контексті кодів культури. При цьому вчені послуговуються такими ключовими поняттями: *лінгвокультурологічний код в ономастиці, ономастичний код, онімний код, топонімічний (антропонімічний / мікротопонімічний / зоонімічний та ін.) код*, а в межах кожного з них виділяють лексико-семантичні та історико-соціальні підвиди. Коди культури, побудовані на символізації дійсності, що оточує людину, в онімах проявляються особливо чітко, позаяк у них фіксується народний світогляд і світовідчуття, історичні, соціальні, культурні фактори, яких давно вже немає в апелятивах.

Оформлена в кінці ХХ ст. антропоцентрична парадигма відрізняється від попередніх (порівняльно-історичної і системно-структурної) перенесенням дослідницьких інтересів з об'єкту пізнання на суб'єкт – людину, яка говорить [11, с. 28], а в ракурсі ономастичних студій – на людину, яка називає. Таке називання завжди було усвідомленим і ніколи не було випадковим. У ньому сховано етнічне, національне, соціальне, культурне єство номінатора, його спосіб мислення, розуміння, відчуття і відтворення. Лінгвокультурологічний аспект вивчення регіональної топонімічної картини світу – предмет наших подальших ономастичних студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Засади укладання ономастичного атласу України / Д. Бучко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія 8 : Мовознавство. – 1998. – № 1. – С. 35–39.
2. Васильева Т. Ю. Ойконимия Белорусского Поозерья в лингвокультурологическом аспекте : [Текст] : автореф. дисс. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 / Т. Ю. Васильева; Витебский государственный ун-т имени П. М. Машерова. – Минск, 2014. – 20 с.

3. Вербич С. Українська ономастика : перспективи розвитку / С. Вербич // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 73–80.
4. Гаврилович О. Г. Зооморфный код культуры во фразеологии белорусского, русского и английского языков : сравнительно-сопоставительный анализ / О. Г. Гаврилович // Філологічні трактати. – Т. 4. – 2012. – №1. – С. 23–28.
5. Гудков Д. Б. Единицы кодов культуры : проблемы семантики / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей [отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов]. – М.: МАКС Пресс, 2004. – Вып. 26. – 168 с.
6. Дамбуев И. А. Ойконимия Циркумбайкальского региона : лингвокультурологический аспект : [Текст] : автореф. дисс... канд. филол. наук : 10.02.22 / И. А. Дамбуев; Восточно-Сибирская государственная академия культуры и искусств. – Улан-Удэ, 2004. – 20 с.
7. Даниленко Л. І. Лінгвістика ХХ – початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 2009. – №5. – С. 3–11.
8. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
9. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : навч. посіб. / В. І. Кононенко. – К. : Вища школа, 2008. – 337 с.
10. Купчинська З. Топонімічна картина світу: теоретичний аспект / Зоряна Купчинська // *Ucrainica II. Současná ukrajinistika. Problemy jazyka, literatury a kultury. 2 část. Sborník článků. 3. Olmoucké sympozium ukrajinistů 24–26 srpna 2006.* – Olmouc, 2006. – С. 563–570.
11. Мезенко А. М. Именослов Белорусского Поозерья в кругу ономастических исследований: проблемное поле, подходы, перспективы / Региональная ономастика : проблемы и перспективы исследования : сборник научных статей [под. научн. ред. А. М. Мезенко]. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2016. – С. 27–30.
12. Мезенко А. М. Урбанонимы как язык культуры / А. М. Мезенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 24 (63). – 2011. – №2. – Часть 1. – С. 388–392.
13. Мізін К. І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов крізь призму часового коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аспект / К. І. Мізін // Лінгвістика. – 2013. – № 2 (29). – С. 13–20.
14. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова]. – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
15. Співак С. М. Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії : комунікативно-когнітивний підхід: [Текст] : автореф. канд. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / С. М. Співак; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2004. – 27 с.
16. Сьянова Е. И. Ономастический код в ментальном пространстве диалектоносителей (на материале говоров Воронежского Прихоперь): [Текст] : автореф. дисс. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Е. И. Сьянова; Российский государственный педагогический университет. – СПб, 2007. – 24 с.
17. Лукаш Г. П. Картина світу як об'єкт вивчення лінгвокультурології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ntsa-efon-npu.at.ua/blog/kartina_svitu_jak_obekt_vivchennja_lingvokulturologiji/2010-11-15-186
18. Щирова В. С. Соматические фразеологизмы немецкого языка в когнитивно-дискурсивном аспекте (на материале периодической печати) : [Текст] : дисс. канд. филол. наук : с пец. 10.02.04 / В. С. Щирова. – Тамбов, 2005. – 225 с.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2016 р.

**АРХАЇЧНІ ОЙКОНІМИ НА *-інь:
АРЕАЛ І СТАТИСТИКА ДО XIV І XXI СТ.**

*У статті представлено ареал і статистику архайчних ойконімів на *-інь на двох історичних зрізах: до XIV і XXI ст., проведені підрахунки їх кількості. Географічні назви на *-інь, що належать до найранішого періоду, територіально сконцентровані у південно-західній, західній, північно-західній, північній і частково центральній частині України. Ойконіми на *-інь пізнього періоду (XXI ст.) утворилися формально від прикметників із суфіксом *-інь, їх ареал – південь, південний схід та схід України. Картосхеми 1, 2 не тільки репрезентують конфігурацію ареалу ойконімів на *-інь до XIV ст. і XXI ст., але й відображають їх статистичну характеристику, це проявляється у його насиченості.*

Ключові слова: стратиграфія, ареал, насиченість ареалу, архайчний ойконім, стратиграфічний метод.

Зоряна Купчинская. АРХАИЧЕСКИЕ ОЙКОНИМЫ НА *-инь: АРЕАЛ И СТАТИСТИКА ДО XIV И XXI ВВ.

*В статье представлены ареал и статистика архаических ойконимов на * -инь на двух исторических срезах: до XIV и XXI вв., установлено их количество. Географические названия на *-инь, относящиеся к раннему периода, территориально сконцентрированы в юго-западной, западной, северо-западной, северной и частично центральной части Украины. Ойконимы на * -инь позднего периода (XXI в.) образовались формально от прилагательных с суффиксом * -инь, их ареал – юг, юго-восток и восток Украины. Картосхеми 1, 2 не только представляют конфигурацию ареала ойконимов на * -инь до XIV и XXI вв., но и отражают их статистическую характеристику, это проявляется в его насыщенности.*

Ключевые слова: стратиграфия, ареал, насыщенность ареала, архаичный ойконим, стратиграфический метод.

Zorjana Kupchynska. ARCHAIC PLACE NAMES ENDING IN *-inь: AREA AND STATISTICS TILL 14-TH CENTURY AND DURING THE 21-TH CENTURY

*The article represents the area and statistics of archaic place names ending in *-inь in two historical periods: till XIV century and till XXI century. It is given its amount. Geographical names ending in *-inь that belong to the earliest period are concentrated territorially in the South-Western, Western, North-Western, Northern and partly in the Central Ukraine. Place names of the late period (XXI century) ending in *-inь formally were formed from adjectives with the suffix *-inь. Its area is South, South-East and East of Ukraine. Cartographic schemes 1 and 2 represent not only the configuration of the area of oykonyms ending in *-inь till XIV century and till XXI century but they reflect its statistical characteristics. It depends on its concentration.*

Keywords: stratigraphy, area, concentration of the area, archaic place name, stratigraphic method.

Ойконіми на *-інь, як і всі архайчні типи, належать до загальнослов'янського типу географічних назв. Посесивні назви на *-інь у слов'ян стали популярними після часткового занепаду функціонування присвійних назв на *-j(ь). Саме суспільно-історичні приватновласницькі відносини дали поштовх до масового поширення назв місцевостей на *-інь. Щодо походження цього суфікса немає єдиної думки. Для нас найпереконливішою думка Л. Д. Коцюби, що суфікс *-in міг походити від індоєвропейського суфікса *-ino, який мав складну історію формування і є результатом конглютинації похідної основи і первинного суфікса *-no [3, с. 14]. Суфікс *-інь – один із низки формантів: *-j(ь) *-ьпъ, *-овъ/*-евъ, різних за походженням, але близьких за властивістю виражати посесивні відношення індивідуальної

належності. Давні похідні з цими суфіксами утворювали в період Київської Русі особливу групу, що мала спільні тенденції розвитку: від первинного «синкретизму» значень, похідних у кожному із суфіксальних типів, від їхньої більшої предметності – до утворення двох диференційованих типів: одного – вузькоприсвійного, від основ власних або персоніфікованих іменників, і другого – присвійно-відносного типу, з подальшим щораз чіткішим формальним і семантичним розмежуванням вказаних типів в умовах прогресуючої ад’ективації і взаємодії з синонімічними суфіксами-конкурентами [2, с. 50]. ***-Інь**-тип формувався на базі іменників **-ā**, **-jā**, **-ī**-основ переважно жіночого роду.

Ареальні та статистичні параметри ойконімії розглядають у рамках стратиграфічних досліджень онімного матеріалу, які застосовують у мовознавстві відносно недавно. У праці «Stratygrafia toponimiczna» [8, с. 159] С. Роспонд вдало визначив поняття топонімної стратиграфії як «пошук структурно-топонімних нашарувань, залежних від часу і території». Цей метод стає щораз популярнішим в українській ономастиці. Стратиграфічний метод використовували у комплексних формантних дослідженнях української ойконімії, бо він передбачає кількісну характеристику, локалізацію географічних назв, встановлення хронології топонімів. Починаючи з сімдесятих років ХХ ст., появились праці, у яких висвітлюється стратиграфічний аспект українського ойконімікону [1; 5; 4; 7; 8; 6].

Стратиграфія географічних назв на ***-інь** ще не опрацьована, тому опис ареалу та оприлюднення історично засвідчених назв є актуальними завданнями цієї розвідки.

Архаїчна ойконімія будь-якої території становить певну систему, саме її стратиграфія передбачає порівняння окремих етапів становлення та розвитку впродовж різних історичних етапів.

Об’єкт дослідження – географічні назви на ***-інь** України, зафіксовані в історичних джерелах.

Предмет дослідження – ареал і статистика архаїчних ойконімів на ***-інь** на двох історичних зрізах: до XIV і ХХІ ст.

Ойконіми, засвідчені у період до XIV століття (див. Картосхема 1).

Ойконіми на ***-інь** у цей період зосередились головню на:

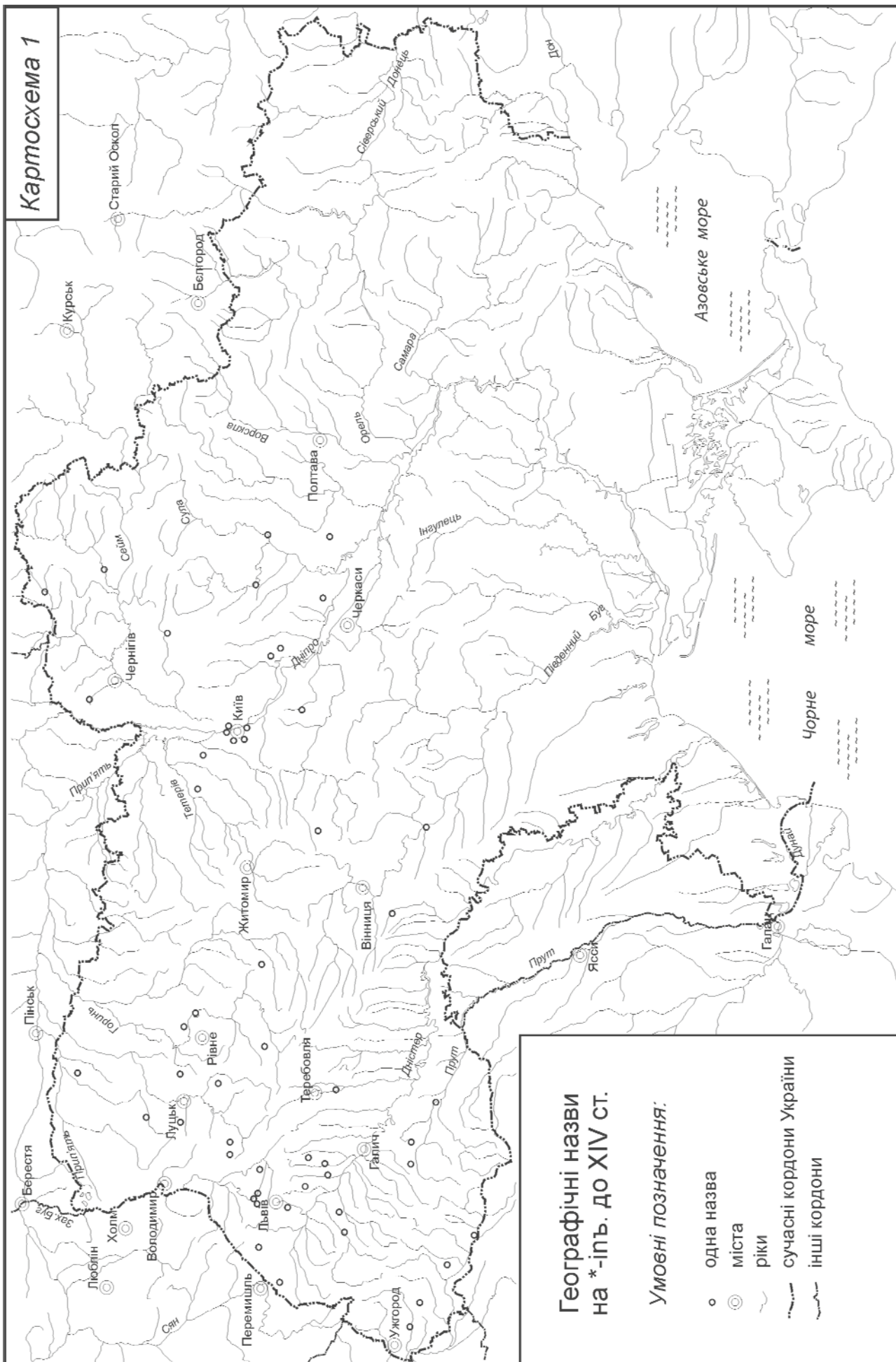
– Волині: Жидичин (Вл., 1227), Кобылинъ (Овруч – Київ, 1371), Кольчинъ (Костянтинів – Кременець, XIV ст.), Корчин (Рв., 1284), Торчин (Вл., 1190), Торчин (Жт., I пол. XIV ст.), Хлопотин (Луцький пов., 1386), Хотин (Рв., 1397), Черемин (Вл., 1149), Ягнятин (Жт., 1071), Іванін (Дубенський пов., 1386);

– Подністров’ї: Вотьнинъ (Галицька земля, 1240), Добгун (Львів – Дунаїв, 1386), Жулин (Лв., 1240), Журатин (Лв., 1300), Заплатин (Лв., 1342), Колоколин (І-Фр., 1394), Кустин (Лв., 1320), Лопатин (Лв., 1366), Мацошин (Лв., 1398), Мокротин (Лв., 1399), Молодятин (І-Фр., 1162), Обертин (І-Фр., 1384), Рогатин (І-Фр., 1184), Смолин (Лв., 1300), Снятин (І-Фр., 1158), Сопошин (Лв., 1368), Кучелминъ (Галицька земля, 1159), Микулинъ (Тр., 1144), Szawyszino (Перемишль, 1361);

– Київській землі: Верещинъ Новый (Київська земля, 1204), Жовнине (Чрк., 1116), Путатинъ (у давньому Києві, 1113), Ратьшинъ (у давньому Києві, 1146), Чучинъ (Кв., 1110), Ол(ъ)минъ (у давньому Києві, 1377), Передъславино (у давньому Києві, 1377), Ратьшинъ (у давньому Києві, 1146), Чудинъ (у давньому Києві, 945);

– Лівобережжі, яке представлене такими назвами: Варинъ (Переяславська земля, 1377), Горошин(е) (Пл., 1096), Листвин Малий (Чрг., 1024), Малотинъ (Переяславська земля, тепер не існує, 1139), Ніжин (Чрг., 1135), Пирятин (Пл., 1154), Риботин (Чрг., XIV ст.), Снітин (Пл., 1096), Синин (Стародуб, 1155). Як бачимо, це переважно Чернігівщина та Переяславщина.

На Поділлі (Ладижин (Вн., 1362), Микулин (Хм., 1335), Чернятин (Вн., 1258)) та Закарпатті (Велятин (Зк., II пол. XIII ст.), Жнятино (Зк., 1300), Ракошин (Зк., 1333), Солотвино (Зк., 1360)) виявлено мінімум назв, однак у наступні хронологічні періоди спостерігатимемо поступове насичення ареалу новозасвідченнями. Майже 35% назв занепаде в цей період, але координати ареалу до XIV ст. окреслили територію України, яка в майбутньому представлятиме найбільш концентровані частини ареалу ойконімів на ***-інь**.

Ойконіми, засвідчені у ХХІ столітті (див. Картосхема 2).

На рівні ХХІ ст. виявилося новозафіксованих 150 ойконімів. Окремі з них, на наше глибоке переконання, функціонували і в попередні періоди, однак нам не вдалося їх виявити, або вони були перейменовані, або ж функціонували в межах інших населених пунктів тощо. Найбільше таких назв на Півдні України:

Бородіно (Крм., 2011), Віліне (Крм., 2011), Вігине (Крм., 2011), Володине (Крм., 2011), Волошине (Крм., 2011), Воронине (Мк., 2011), Гаршине (Крм., 2011), Добрушине (Крм., 2011), Дрофине (Крм., 2011), Жилине (Крм., 2011), Зимине (Крм., 2011), Зубакіне (Крм., 2011), Зоркіне (Крм., 2011), Каталине (Мк., 2011), Кольчугине (Крм., 2011), Костиріне (Крм., 2011), Кочергіне (Крм., 2011), Клепиніне (Крм., 2011), Кропоткіне (Крм., 2011), Кудрине (Крм., 2011), Кукушкіне (Крм., 2011), Купріне (Крм., 2011), Куріпчине (Мк., 2011), Ларине (Крм., 2011), Лежине (Зп., 2011), Леніне (Крм., 2011), Леніне (Мк., Баштанський, 2011), Леніне (Мк., Кривоозерський, 2011), Лушине (Крм., 2011), Мар'їне (Крм., Джанкойський, 2011), Мар'їне (Крм., Чорноморський, 2011), Машине (Крм., Бахчисарайський, 2011), Машине (Крм., Красногвардійський, 2011), Митюрине (Крм., 2011), Надеждине (Крм., 2011), Наташине (Крм., 2011), Останіне (Крм., 2011), Перепілкіне (Крм., 2011), Побєдине (Крм., 2011), Пташкіне (Крм., 2011), Пушкіне (Дц., 2011), Пушкіне (Крм., Красногвардійський, 2011), Пушкіне (Крм., м. Алушта, 2011), Пушкіне (Крм., Советський, 2011), Пчолине (Крм., 2011), Разіне (Дц., 2011), Рєпіне (Крм., 2011), Рошине (Крм., 2011), Рюмшине (Крм., 2011), Синицине (Крм., 2011), Смушкіне (Крм., 2011), Тополине (Хрс., 2011), Уткіне (Крм., 2011), Чайкіне (Крм., Джанкойський, 2011), Чайкіне (Крм., Сімферопольський, 2011), Шахтіне (Крм., 2011), Шишкіне (Крм., 2011), Шубине (Крм., 2011), Щолкіне (Крм., 2011), Юркіне (Крм., 2011).

У Східноукраїнській (Варачине (См., 2011), Ватутіне (Хрк., 2011), Гиріне (См., 2011), Грабине (См., 2011), Грамине (См., 2011), Зорине (См., 2011), Іонине (См., 2011), Калініна (Дц., Артемівський, 2011), Калініна (Дц., Старобешівський, 2011), Калініне (Дц., Волноваский, 2011), Калініне (Дц., Красноармійський, 2011), Калініне (Дц., Тельманівський, 2011), Каютине (Дц., 2011), Квашине (Дц., 2011), Курицине (Дц., 2011), Ласточкине (Дц., 2011), Леніне (Дц., 2011), Ломакіне (Дц., 2011), Малушине (См., 2011), Кушкіне (См., 2011), Мар'їне (См., 2011), Марчихина Буда (См., 2011), Молчалине (Дц., 2011), Неплатине (См., 2011), Неровніне (См., 2011), Очеретине (Дц., 2011), Русин Яр (Дц., 2011), Сімейкіне (См., 2011), Соколине (См., 2011), Сопине (Дц., 2011), Софіїно-Лиман (Дц., 2011), Тополине (Дц., 2011), Тополине (См., 2011), Цукурине (Дц., 2011), Чунишине (Дц., 2011)) та Центральноукраїнській (Балабушині Верби (Пл., 2011), Березине (Дн., 2011), Берлютіне (Чрк., 2011), Ванжина Долина (Пл., 2011), Ватутіне (Чрк., 2011), Демина Балка (Пл., 2011), Демурино-Варварівка (Дн., 2011), Дрижина Гребля (Пл., 2011), Калініне (Пл., 2011), Катюшине (Дн., 2011), Кедина Гора (Чрк., 2011), Клекотина (Вн., 2011), Красіне (Дн., 2011), Кулябкіне (Дн., 2011), Леніна (Кр., 2011), Леніна Друге (Кр., 2011), Леніна Перше (Кр., 2011), Леніне (Кв., Згурівський, 2011), Леніне (Кв., Переяслав-Хмельницький, 2011), Ликошине (Дн., 2011), Мар'їна Роща (Дн., 2011), Мар'їне (Пл., Глобинський, 2011), Мар'їне (Пл., Котелевський, 2011), Марусине (Вн., 2011), Мотина Балка (Дн., 2011), Мушина Гребля (Пл., 2011), Настине (Кр., 2011), Новокатюшине (Дн., 2011), Ольгине (Вн., 2011), Панчишине (Вн., 2011), Сабліне (Кр., 2011), Смоліне (Кр., 2011), Халтурине (Пл., 2011), Юзіно (Хм., 2011), Яцине-Окарі (Пл., 2011), Чернятин (Вн., 2011)) частині ареалу їх дещо менше.

У Північноукраїнській (Дирчин Великий (Чрг., 2011), Дівошин (Жт., 2011), Клипин (Чрг., 2011), Коробчине (Чрг., 2011), Корчин (Рв., 2011), Леніне (Жт., 2011), Маличина Гребля (Чрг., 2011), Мамрин (Жт., 2011), Машина (Жт., 2011), Пулино-Гута (Жт., 2011)) та Західноукраїнській (Бабіне (Чрц., 2011), Горохолин Ліс (І-Фр., 2011), Ковпин Ставок (Лв., 2011), Лопушанка-Хомина (Лв., 2011), Новошини (Лв., 2011), Тополин (Зк., 2011), Тулин (Тр., 2011), Уклин (Зк., 2011), Чабин (Зк., 2011), Пушкіно (Зк., 2011)) частині ареалу їх мінімальна кількість.

Незважаючи на те, що з'явилися нові назви, насиченість ареалу ойконімів на **-inъ* різко зменшилася. Це пов'язано насамперед з тим, що з ХХ ст. понад 900 одиниць не «дожили» до ХХІ ст. через суспільно-історичні умови. Друга причина – занепад ойконімів і з інших хронологічних етапів, адже на кожному з них лише деякий відсоток «доходить» до сьогодні (так, напр., із 367 новозасвідчених назв у ХVІ ст. лише 163 збереглося до ХХІ ст.).

То який же малюнок ареалу у цей період?

Основний масив назв – у південно-західній, західній, північно-західній, північній, північно-східній та східній частині України. Центральноросійська та південноросійська ланки ареалу – вторинні, відповідно розмиті. Наголошуємо на тому, що зазначені ділянки обширу ще впродовж ХІV–ХVІІІ ст. були тим основним кістяком ареалу, який і зберігся до ХХІ ст. Маргінальними залишилися центральні та південні території України. З погляду діахронії маргінальною є й Східноросійська частина ареалу, адже поява цього типу онімів належить до двох останніх історичних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Украинские топонимы на -івці, -инці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. Г. Бучко. – Львов, 1972. – 22 с.
2. Зверковская Н. П. Суффиксальное словообразование русских прилагательных ХІ–ХVІІ вв. / Н. П. Зверковская. – М. : Наука, 1986. – 111 с.
3. Коцюба Л. Д. Из истории суффиксов относительных прилагательных украинского языка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Д. Коцюба. – К., 1954. – 16 с.
4. Купчинська З. О. Лексико-семантична і словотвірна структура географічних назв на -ин, -ів (територія України, Х–ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / З. О. Купчинська. – Львів, 1993. – 18 с.
5. Купчинський О. А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Географічні назви на -ичі / О. А. Купчинський. – К. : Наук. думка, 1981. – 251 с.
6. Михайличенко Н. Є. Структурно-семантичні типи українських ойконімів із формантами -ець, -иця : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Є. Михайличенко. – Львів, 2011. – 20 с.
7. Радьо Л. Н. Ойконіми України на *-jъ, (*-ja, *-je) у Х–ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Н. Радьо. – Івано-Франківськ, 2004. – 18 с.
8. Царалунга І. Б. Українські топоніми на -ани(-яни) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Б. Царалунга. – Львів, 2006. – 20 с.
9. Rospond S. Stratygrafia toponimiczna / S. Rospond // Z polskich studiów slawistycznych. – Warszawa, 1958. – S. 159–186.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.

УДК 81'373.7

Наталія Лісняк

(ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»)

МОВНІ ОБРАЗИ ЖИТА І ПШЕНИЦІ У ЛЕМКІВСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

У статті висвітлено мовні образи жита і пшениці у лемківських народних піснях. Виявлено їх семантико-символічний потенціал та простежено прийоми і засоби реалізації цих

образів. Визначено основні семантико-символічні смисли – «життя», «кохання», «буттєвість».

Ключові слова: символіка, образ, сема, семантика, злакові культури, прийом уособлення, синтаксичний паралелізм.

Наталия Лисняк. ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ РЖИ И ПШЕНИЦЫ В ЛЕМКОВСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСНЯХ.

В статье рассмотрены лингвистические образы ржи и пшеницы в лемковских народных песнях. Обозначен их семантико-символический потенциал, прослежены приемы и средства реализации этих образов. Определены основные семантико-символические смыслы – «жизнь», «любовь», «бытие».

Ключевые слова: символика, образ, сема, семантика, злаковые культуры, прием олицетворения, синтаксический параллелизм.

Nataliya Lisnyak. THE LINGUISTIC IMAGE OF THE RYE AND WHEAT IN THE LEMKO FOLK SONGS.

The article describes linguistic images of rye and wheat in Lemko folk songs. It has defined their semantic and symbolic potential, described methods and means of realization these images, determined the basic semantic and symbolic concept – "life", "love", "being".

Key words: symbolism, image, seme, semantics, cereals, impersonation method, syntactic parallelism.

У сучасному українському мовознавстві все частіше з'являються монографії, окремі розвідки про символічний потенціал рослин у народнопісенній творчості. У працях С. Єрмоленко, Н. Данилюк, В. Жайворонка, В. Гойсак та ін. назагал описано семантико-символьне навантаження флоронімів. Значна увага зосереджується на злакових культурах [4; 3; 5; 2].

Предметом нашого зацікавлення є мовна об'єктивація образів рослин господарського призначення в лемківському пісенному фольклорі.

У пропонованій статті розглядається значеннєво-символьне наповнення назв сільськогосподарських культур – жита і пшениці. Джерелом дослідження послужили відомі збірники лемківських народних пісень.

У народнопоетичній творчості загалом й у лемківській зокрема широко представлені назви рослин господарського призначення та дії і процеси, пов'язані з ними. Ці лексеми проявляють тенденцію до активізації асоціативно-образного потенціалу тим, що господарські культури, особливо злакові, з давніх-давен були відомі нашим предкам, і вони добре розуміли їх важливість для життя та господарювання. Закономірно, що більшість назв злакових і городніх культур міститься в жнивварських, косарських та обрядових піснях. Це не означає, що ці назви обмежуються лише піснями вказаних циклів, вони функціонують і в інших тематичних групах пісень, хоч не мають там регулярного слововживання. Господарські рослини становлять доволі різноманітну групу номенів. Це насамперед назви злакових культур (*жито, пшениця, овес, ячмінь, гречка* тощо), назви пасльонових культур (*льон, конопля*), а також назви городніх культур (*біб, горох, капуста, картопля, кукурудза* тощо). Світ злакових культур, що співвіднесений зі світом життєдіяльності лемків, у їхній народнопоетичній творчості естетизується здебільшого через такі номени: *жито, пшениця, овес*. Ці фольклорно-пісенні універсалії актуалізують семантичні глибинні смисли – «життя», «буттєвість», «кохання» тощо.

Образ жита. У лемківських піснях, як і в загальнонаціональному українському фольклорі, особлива увага приділяється образу *жита* як символу життя. Не випадково слова *жито* і *життя* мають співвідносні корені, тобто є спільнокореневими. *Жито* доволі часто виступає атрибутом різних обрядових дій – весілля, Різдва, жнива та ін.

Говорячи про символіку жита у лемківському пісенному фольклорі, варто зазначити, що вона, з одного боку, збігається з усталеною, а з іншого – має свій індивідуальний вияв.

Найрегулярніше образ жита у співанках пов'язується з мотивами кохання, весілля. Конкретизація, уточнення цих мотивів здійснюється через супровідні дії, процеси, які репрезентуються певними дієслівними лексемами. Так, *сіяти, засівати жито* може символізувати зародження кохання: *Качмар, качмар, білий качмар, / Де-ж ты своє жито засял? // Засял я го медже мости* [9, с. 94]. Закономірно, що *жито, яке зеленіє і дає врожай*, символізує розквіт кохання: *Ор же, Ванцю, скибу з яри, буде видно аж в Брунари. // Буде оно зеленіло, тото житко, штоб вродило* [1, с. 161].

Образ зеленого жита означає надію на взаємне кохання: *Без зелене жито вода тече, / Піду до дівчини, своейо наймиленшой, / Што мі рече* [1, с. 442]. Тут спостерігається органічне поєднання зеленого жита з водою, що може сприйматися як узагальнений символ життя.

Проте колоронім *зелене (жито)* в аналізованих текстах набуває й іншого значення, а саме – *ще не прийшов час, ще не пора*, тобто конотує темпоральність. Напр.: *Ой, било биц, / Било ти ся не жениць, не жениць, / Ици жито зелене, зелене, / Што на твоє веселє, веселє* [1, с. 120]. Здебільшого йдеться про одруження хлопця. Водночас *жати жито* узвичаєно означає пору виходити дівчині заміж, її готовність до заміжжя [5, с. 221]. Ця символіка ускладнюється і символікою темпоральності: *осінь – пора весіль*. Напр.: *Там дівчина жито жала, / Сіла на сніп та й думала* [1, с. 448]. Готовність до заміжжя, або сподівання на одруження у дискурсі лемківської пісні може репрезентуватися образом жита без поєднання зі супровідними діями. Пор.: *Жыто, жыто, озимина, / Не буду я материна, / Лем я буду Янічкова...* [9, с. 94]; *Жито, жито, озимина, / Любит мене Катерина. // Она мене, а я єї, / Дай мі, Боже, взяти єї* [1, с. 118]. Як бачимо, в першому випадку образ життя пов'язаний із заміжжям дівчини, а в другому – з одруженням хлопця.

Розгалуженою символікою наділений образ кози, що огризає жито. При цьому коза, вочевидь, символізує дівчину, котра поспішає вийти заміж. Напр.: *Ишли кози понад лози жито огризати, / звідуться син матери, де ма жену брати* [1, с. 144]. У наведених рядках через конструкцію синтаксичного паралелізму подаються зовні не пов'язані, але змістовно зумовлені дві лінії: дівчини, готової до заміжжя, і хлопця, котрий шукає пару для одруження. Мотив весілля створюється образом вінка з жита. Напр.: *Кінець нивонці кінець, / Будемо плести вінець. // То з жита, то з барвінку / На хорошу дівку* [1, с. 74].

Словосполучення *вижати жито* набуває власне темпоральної семантики, якщо воно входить у складнопідрядне речення, що спеціалізується на передачі значення часу. Пор.: *Гей, повідав єс, же мя возмеш; / Гей, як на горі жито зожнеш. // А ти вижав і покосив, / До мене ся не зголосив* [1, с. 307]. Як бачимо, йдеться про осінь як пору весіль, коли завершалися господарські роботи на полі.

Особливої символіки у текстах лемківських пісень набуває поняття, пов'язане із житом, – *сніп*. Як впливає з контексту, *в'язати жито у сніп (снопи)* означає вірно любити, і, навпаки, *не в'язати снопів* – означає невірне кохання: *А моя дівчина сама жито в'яже, / Кого вірно любить, нікому не скаже* [10, с. 194]; *Жито жали, жито жали, / Але снопів не в'язали. // Гей, любилися, гей кохалися, / Щирої правди не казали* [10, с. 140].

Жито як символ добробуту, заможності змальовується у таких рядках: *Ей, не бійтеся ви, хлопці, цісарського гладу, / Ей, зродилося житко довкола заграду* [1, с. 458]; *Пан тазда... поїхав на нивоньку. // Став копейки сой лічити ... / Слава ж тобі, Пане Боже, / А же моє житко в стоже!* [7, с. 128]. У цьому контексті йдеться про жито, яке є найціннішим матеріальним даром Бога. Це гарантований достаток для родини, тому так щиро звучить подяка Богові за добрий врожай. Емоційно-експресивне забарвлення створюється демінутивами (*нивонька, житко*). Це прояв особливого шанобливого ставлення до збіжжя, яке цілий рік годуватиме людину.

Незвичним є використання образу жита у контекстах лемківських пісень для передачі семантики нездійсненності, неможливості чого-небудь. Зауважимо, що ця семантика не фокусується в значенні лексеми *жито*. Її репрезентація радше пов'язана з цілісними конструкціями, у яких лексема *жито* сприймається як стрижнева. Це можуть бути зіставно-заперечні конструкції, як-от: *Посіяв я яре жито – жав го не буду. // Полюбив я шварне дівче – брав го не буду. // Посіяти – не жати, полюбити – не взяти.* [1, с. 201]. Інформаційне

насичення цих рядків створюється інфінітивами, які займають позицію підмета і присудка. Конструкція паралелізму будується на семантично співвідносних сполученнях: *посіяв жито – полюбив дівча, жати жито – одружитися з дівчиною*. У прикметнику *яре* (жито) вбачається темпоральна сема, яка на рівні підтексту несе інформацію про кохання, що народилося навесні.

В іншій пісні зіставлення образів жита і піску слугує для передачі мотиву безнадії, неможливості відвернути втрату близької людини.

Напр.: *Як ти пісок житом зийде,*

Товди твій син з війни прийде.

Не є піску, жеби зишов,

Не є сина, жеби пришов [1, с. 448].

Не викликає сумніву, що *жито* виступає тут символом життя, а *пісок* – смерті.

Образ пшениці. У лемківській народнопісенній творчості доволі часто вживається образ пшениці. За лексемою *пшениця* закріпилася багата палітра символічних значень, що засвідчують культурологічні дослідження [див.: 2; 3; 5].

Зазначимо, що у лемківських співанках найчастіше лексема *пшениця* виступає символом добробуту, достатку, багатства. Напр.: *Та й поїхав до млина / Пшениченьки зпетлювать, пивамеду купувать* [1, с. 43]; *Купити за ні (пінязі. – Авт.) пшениці... // будеме печи калачи... // Будеме давац убогим...* [1, с. 420]. Для цієї символіки характерно сприймати пшеницю як дар, що дається від Бога. Тому в таких пісенних строфах нерідко згадується Бог. Пор.: *Як я (дожджик. – Авт.) перейду три рази в маю, / Розвеселится жито, пшениця / І вся пашиниця, дай Боже!* [1, с. 44]. Тут *пшениця* і *жито* сприймаються як споріднені поняття, які означають хліб взагалі. Привертає увагу і дієслово *розвеселитися*, вжите щодо лексем *жито*, *пшениця* і *вся пашиниця*, що несе загальну ідею – радість життя, добробут. Це дієслово засвідчує прийом уособлення, за допомогою якого передається особлива пошана до хліба. Лексема *пашиниця* – це узагальнена назва будь-якого збіжжя. Через призму дару від Бога простежується асоціативний зв'язок пшениці, з одного боку, з іншими злаковими рослинами, а з іншого – з такими лексемами, як *пампухи*, *калачі*, *пироги*, *каша* та ін. Нерідко це поєднання спостерігається в піснях обрядово-календарного циклу. Напр.: *Зародить Бог пшениченьку і просо, і вино, / Буде каша і пироги – добра то гостина* [10, с. 80]; *Дає тобі Господь сто кіп пшениці на полі, / Дай тобі, Боже, щастя, здоров'я в тім році, / Жито, ячмінь та сто штук худоби на полі* [1, с. 47]. У піснях цього ж циклу дія *сіяти пшеницю* слугує для зображення хліборобської праці і водночас характеризує дбайливого, працьовитого господаря. Напр.: *А чи є, чи нема пан господар дома?... А што він там робить? Там пшеничку сіє* [1, с. 43].

У лемківських піснях фітонім сакрального змісту *пшеничка* наділяється нереальною, казковою властивістю майже одночасного сіяння і дозрівання. Таким чином передається ідея швидкоплинності часу в сюжеті про Божу Матір, котра з дитятком Божим утікає від переслідувачів. Назагал колядка «Як Панна Марія по світу ходила» сприймається як драматична розповідь одного з біблійних сюжетів. Напр.: *Щесьця, ти Боже, дай ти, убогий сину, / Ци ти ту не видів Паненку Марію?// Йшла тади, йшла, як я пшеничку сям, / Тераз мі дозріла, та ей буду зберав* [1, с. 18].

У дискурсі лемківських співанок спостерігається ототожнення пшениці з дівчиною, а ячменю, вівса – з хлопцем. Це ототожнення не есплікується у тексті безпосередньо, а простежується на рівні позатекстового смислу. Напр.: *Пшеничка не жата, / овес не кошений, / До нас, хлопці, до нас, / Котрий нема жени* [1, с. 72]; *Піду я, скочу я в поле, в поле, / Там дівча пшениченьку поле. // Полола пшеничку, ячмінь, ячмінь, / А за ньов хлопчина як звір, як звір* [1, с. 170]. У першому прикладі *не жата пшениця* і *не кошений овес* означають дівчину і хлопця, що не мають пари. Лексеми на позначення злакових рослин можуть набувати іншого символічного значення, що й спостерігається у такій зіставно-протиставній конструкції на тлі синтаксичного паралелізму. Напр.:

Вчера жала-м жито, жито, гнеска жну пшеницу,

Вчера била-м дівком, дівком, гнеска – молодицом.

Вчера жала-м овес, овес, а гнеска жну гречку,

Вчора прала-м білу хустку, гнеска ж пеленечку [6, с. 233].

Назагал *сіяти пшениченьку яру* означає зародження кохання. Напр.: *Там на горі зимний вітер віє, / Козаченько пшениченьку сіє* [1, с. 203]. Порівняння у наступних рядках пісні пшениці з Дунаєм набуває значення розквіту кохання: *Ти, козаче, не думай, не думай, Вродит ти ся пшеничка, як Дунай* [1, с. 203].

Негативне забарвлення має образ *пшениці, яка не зійшла*. Напр.: *Вшитки ся поля зазеленіли, / Моя пшеничка не сходить. // Мала я хлопця возлюбленого, / Але юж до мя не ходит* [6, с. 155]; *Не лем пшеничка, не лем пшеничка. / Але і жито не сходить. // Под ку мі, хлопче мій кучерявий, / Бо мене серце барз болит* [1, с. 300]. У наведених рядках *пшениця, що не зійшла*, означає втрату кохання або відсутність взаємного кохання. Експресивна емоційність тексту підсилюється образом *жита, що не сходить*, тавтологічним повтором та використанням демінутивів.

Жати яру пшеницю означає бути готовою до заміжжя: *О а жава я, жава, ой ту яру пшеничку / Ой выйд же мі позберати / Ой мій любий Янічку* [8, с. 153]. Це значення може ускладнюватися семою темпоральності з конкретизацією часу: *жати пшеницю* означає осінь як пору весіль. Напр.: *Женчики кружляють, / Пшениці дожсинають* [1, с. 74]. *Повідав єс, же мя возмеш, / Як пшеничку вгорі зожнеш...* // *Юж пшениця є в стодолі, / А іци я на свободі* [1, с. 105]. Тут вислів «*пшеничка в стодолі*» вживається у значенні «кінець сільськогосподарських робіт, настання періоду весіль». Цікаво, що у наведених рядках у межах одного мікротексту використовується лексема *пшениця* в різних граматичних і словотвірних формах. Демінутив *пшеничка* має особливий емоційний відтінок, чим створюється загальна атмосфера ліризму. Множинна форма *пшениці* реалізує сему «багато жнивварської роботи». Найчастіше образ пшениці пов'язується із коханням, дівочістю, виступаючи водночас символом добробуту, заможності, плодючості.

Отож, здійснений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що використання назв злакових культур у лемківських піснях зумовлене рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Логічно, що частіше вживалися ті назви, які відігравали важливу роль у господарюванні лемків, були традиційними у їх побуті. У контекстах пісень вони зазвичай розширювали свій семантичний потенціал, набуваючи певного символічного значення. Нерідко конкретна назва злакової культури у піснях лемків нівелюється і набуває узагальненого значення будь-якого злаку взагалі (*Повідав ме же мя возмеш, / Як під гором ярец зожнеш. / А ти зожав і пшеничку / Мене-с не взяв за женичку* [10, с. 130]; *Дає Господь сто кіп пшениці на полі... // Жито, ячмінь та сто штук худоби* [1, с. 47]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія лемківської пісні / [упор. М. Бойко]. – Львів: Афіша, 2005. – 496 с.
2. Гойсак В. Мовна картина світу, відображена в народних колядках з Лемківщини / В. Гойсак. – Горлиці, 2010. – 286 с.
3. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні: монографія / Ніна Данилюк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 512 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: монографія / Світлана Яківна Єрмоленко. – К., 2007. – 443 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
6. Лемківські співанки / [упор. М. Соболевський]. – К.: Музична Україна, 1961. – 319 с.
7. Лемківщина: земля – люди – історія – культура / за ред. Богдана Струмінського. – Т. 2. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1980. – 495 с.
8. Лемківщина моя мила... // Ярослав Бодак: Пісні Анни Драган з Лемківщини. – К.: ТОВ «Український рейтинг», 2011. – 160 с.
9. Сьпіванки од Яворины / [зб. пісень]. – Горлиці, 2006. – 160 с.
10. Українські народні пісні з Лемківщини / заг. ред. С. Грици. – К.: Музична Україна, 1972. – 403 с.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.

ІРОНІЧНИЙ СВІТОГЛЯД ЯК ОСНОВА БУТТЯ ГОЛОВНОГО ПЕРСОНАЖА У РОМАНІ В. ВИННИЧЕНКА «ЗАПИСКИ КИРПАТОГО МЕФІСТОФЕЛЯ»

У статті досліджено специфіку художнього моделювання головного персонажа роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля»; проаналізовано концепти іронії та екзистенційної (нігілістичної) нудьги у світоглядній парадигмі героя роману та їхнє відображення у текстовому діапазоні твору.

Ключові слова: головний персонаж, екзистенційна нудьга, іронія, моделювання, модернізм, світогляд.

Іванна Луцишин. ИРОНИЧЕСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ КАК ОСНОВА БЫТИЯ ГЛАВНЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ В РОМАНЕ В. ВИННИЧЕНКО «ЗАПИСКИ КУРНОСОГО МЕФИСТОФЕЛЯ»

В статье исследована специфика художественного моделирования главного персонажа романа В. Винниченко «Записки Курносого Мефистофеля»; проанализированы концепты иронии и экзистенциальной (нигилистической) скуки в мировоззренческой парадигме героя романа и их отражение в текстовом диапазоне произведения.

Ключевые слова: главный персонаж, экзистенциальная тоска, ирония, моделирование, модернизм, мировоззрение.

Ivanna Lutsyshyn. THE IRONIC LIFE OF THE MAIN CHARACTER'S BASIS OF BEING IN THE V. VYNNYCHENKO'S NOVEL «ZAPYSKY KYRPATOHO MEFISTOFELIA» («SNUB-NOSED MEPHISTOPHELES»)

The article explored the specific artistic modeling of the main character of the V. Vynnychenko's novel "Snub-nosed Mephistopheles' Notes"; the concepts of irony and the existential (nihilistic) boredom in the ideological paradigm of the hero and their reflection in the text range of the novel were analyzed. The existential of the irony as the total negation, which is the basis for philosophical and aesthetic theory of S. Kierkegaard, corresponds to the ethical and aesthetic aspects of the ontological perspective of the Ukrainian early modernism and can fully represent discursive features of the Vynnychenko's style and the inherent properties of his fiction space. The ironic life of the main character of the novel "Snub-nosed Mephistopheles' Notes" is a total negation of his environment, morality and the solid escapism. This movement of Jakiv Mykhailiuk leads to the existential (nihilistic) boredom, living what he is polyphonic, "halved", "cracked" Mephistopheles, and he destroys the established reality and constructs the new life conditions for other characters. Jakiv Mykhailiuk is modeled as the ironic hero, which characterized the modernist "polyexistence" and the variability of masks and roles – the lawyer, the dreamer, the revolutionary, Mephistopheles, the benefactor, "home friend" and finally – the father, and he chooses the last. The architectonic of the novel is subordinated to the ironic essence of the character-narrator, and the genre of diary (notes) records the conglomerate of visions and experiences, which create the figure of Jakiv Mykhailiuk and develop the event-space of the novel.

Key words: existential boredom, irony, main character, modeling, modernism, world outlook.

Сучасне українське літературознавство ітеративно звертається до розгляду та аналізу фундаментальних засад функціонування різноманітної і полівекторної парадигми українського модернізму. Період його зародження – кінець XIX – початок XX століття – в історії української літератури став переломно-опозиційним та водночас важливим для становлення якісно нової

літературної концепції часом. Доречною у цьому контексті є думка дослідниці М. Коцюбинської: «Усе свідоме духовне життя української нації – майже суцільна опозиція, тихий або голосний опір тискові й нівеляції. Опір цей неминуче переходив із суспільного поля на територію душі окремої людини, заторкував її екзистенційні глибини, а це вже – матерія поетична» [4, с. 22]. Постмодерні версії модерністських літературних явищ були б неповними без розгляду проблеми іронії, що існує у безлічі інтерпретацій та реінтерпретацій. Основоположний в іронії принцип заперечення став знаковим у модернізмі. Про це резюмує під архіважливими дослідженнями Т. Гундорової («Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпертація») та С. Павличко («Дискурс модернізму в українській літературі») Р. Семків: «Іронія мислиться як щось таке, що підважує традицію, відмежовує нове від застарілого, модерне від давнього» [8, с. 4].

Варто зауважити, що філософський модус поняття іронії дуже широкий. Діапазон тлумачень і теорій витворив багатоаспектний континуум, який формують філософські теорії Г. Гегеля, Й. Фіхте, Ф. Ніцше, С. К'єркегора, Н. Фрая, Р. Рорті тощо. Р. Семків зауважує, що філософська парадигма пропонує свою типологію іронії – сократична, романтична, пізньоромантична, ніцшеанська, нігілістична, рортіанська, постмодерністська тощо [8, с. 13]. Літературознавча експлікація поняття іронії здебільшого представлена у двох ракурсах: як стилістичний прийом іноказання та як один із видів комічного (поряд із суміжними поняттями гумору, сатири і сарказму). Таке «інструментальне розуміння іронії» [12, с. 127] характерне, але не вичерпне для української літературної традиції. Її дискурсивні ознаки як предмет літературознавчого дослідження проаналізовано у ряді наукових праць.

І. Ткалич спричинилася до розгляду іронічного дискурсу памфлетів Миколи Хвильового у парадигмі художнього світобачення модернізму 20-х рр. ХХ століття [10], а також до окреслення іронічних стратегій цього літературного напрямку. Зокрема дослідниця виділяє дві яскраві тональності іронії – трагічну та вітаїстичну, «які перебувають у взаємодії одна з одною зі зміною домінування залежно від авторської позиції, художньої мети, суспільної ситуації та інших факторів» [11, с. 89]. Іронія входить у коло наукових зацікавлень В. Моренця у контексті його суджень щодо природи та еволюції українського ранньомодерністського (поетичного) дискурсу [6], Т. Гундорової [3], Р. Струця [9], С. Павличко [7]. Звісно ж, прерогатива в аналізі проблеми іронії належить Р. Семківу та його роботі «Іронічна структура: типи іронії в художній літературі», у якій автор розмежовує типи іронії, досліджує вплив іронічної настанови автора на структуру тексту (його сюжет, способи моделювання персонажів тощо) та чи не вперше в українському літературознавстві утворює іронію як «складне висловлювання, в якому реалізуються два або більше суперечливі між собою сенси, один з якого може претендувати на статус істинного» [8, с. 14].

На нашу думку, екзистенціалістська іронія – як тотальне заперечення, яка покладена в основу філософсько-естетичної теорії С. К'єркегора, кореспондується із морально-етичними та естетичними аспектами онтологічної проблематики українського раннього модернізму і може найповніше репрезентувати дискурсивні ознаки Винниченкового стилю та іманентні властивості його фікційного простору, а літературознавче дослідження роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» з такого ракурсу стане новаторським доповненням у винниченкознавстві. Тому мета статті – проаналізувати образ головного персонажа роману Якова Михайлюка, екстраполюючи засоби авторського характерокреативного моделювання на філософську концепцію іронії С. К'єркегора.

Іронія як екзистенціал крихкої онтології європейської людини кінця ХІХ – початку ХХ століття стала підвалиною нігілістичного світогляду та відіграла вагомий роль у зародженні екзистенціалістського дискурсу у працях С. К'єркегора. Екзистенціал іронії став домінантою у першій філософсько-естетичній роботі С. К'єркегора, його дисертації під назвою «Поняття іронії, розглянуте з постійним звертанням до Сократа», в якій філософ переосмислив та суттєво доповнив романтичну та гегелівську теорії іронії [2, с. 50-51]. С. К'єркегор задекларував у своїй роботі принцип індивідуальної опозиційності оточенню, традиціям та принцип протиставлення окремої онтології субстанційному світові, які стали визначальними тенденціями

модерністського мистецтва. Філософ стверджував, що іронія як «безкінечне абсолютне заперечення» спрямована не проти окремого феномена, а усе суще стає чужим іронічному суб'єкту, і він стає чужим всьому сущому» [5, с. 176]. Негативістська теорія іронії С. К'єркегора у цьому плані, на наш погляд, повною мірою відображає засади світоглядної системи головного персонажа Винниченкових «Записок Кирпатого Мефістофеля», адже Яків Михайлюк у романній структурі виступає в ролі втомленого життям, того, який заперечує традиційну мораль, співчуття та емпатію до інших персонажів.

Про відкидання будь-якої позитивної можливості йдеться в інвективі колишньої випадкової коханки Якова Михайлюка Соні Сосницької: *«Ти з усього смієшся, й удаєш з себе розчарованого, але робиш це для того, щоби замазати свою бездушність і моральну порожність»* [1, с. 23]. Ця «моральна порожність» – не що інше, як заперечення етичних принципів, модерністська руйнація «старого». А отже, ключ до розуміння світоглядної парадигми головного персонажа «Записок...» захований у негативістському трактуванні принципу іронії, що, на відміну від лібералістського підходу, який «виправдовує іронізування як спосіб вільного існування індивіда (Я, художника, іроніка)» [8, с. 39], використовує «руйнацію деякої зовнішньої парадигми (моралі, міфу, реальності)» [8, с. 39]. Так, Кирпатий Мефістофель без жодних морально-етичних застережень руйнує реальність інших, наприклад Сосницького: *«Ти навчив його грати у карти, писати брехливі статті, любити гроші, пити і... мабуть, зраджувати мене»* [1, с. 23].

«Не маючи можливості пристосуватися до свого середовища, він (іронік – І. Л.) створює середовище за своєю подобою» [5, с. 187]. Отож, Михайлюк береться за конструювання іншої дійсності, небажаної (Нечипоренко) чи бажаної (Панас Павлович та Олександра Михайлівна) для інших. Нечипоренкові він пропонує переконати свідка змінити свої показання: *«Треба, розумієте, поїхати в один город і вмовити одного чоловіка, що абсолютно істини на світі немає й що світ є не що інше, як тільки наша уява. Простішими словами, дорогий мій, треба, аби цей чоловічок змалював на суді деякі речі так, як ми їх уявляємо собі»* [1, с. 19]. Мефістофель ставить Нечипоренка перед важким вибором між чесністю і бідністю та обманом і можливістю забезпечити сім'ю: *«Нема нічого більш зворушливого, як оця настовбурченість чесності. З самого початку свого падіння»* [1, с. 20].

Із Олександрою Михайлівною Мефістофеля пов'язує «бажання зробити що-небудь таке, щоб омочити цю праведницю в гріх» [1, с. 62]. Він прагне викрити внутрішню суть, інше «я» Шури: *«От якби, наприклад, шикарно одягти її, напоїти, оточити сластолюбними масними пиками й подивитись тоді, що в неї там за цією непорушною шкаралупою святости. Мені чогось раз у раз здається, що там повинен сидіти звір»* [1, с. 62]. Будучи іронічним, відтак – багатоліким, адвокат Михайлюк за законами подібності шукає іманентні риси власного внутрішнього світу у недоліках та хибах інших персонажів.

За визначенням С. К'єркегора, для іроніка характерною є зміна настрою (*«Він певною мірою розчиняється у настрої, все його життя – тільки зміна настроїв»* [5, с. 188]). Такий калейдоскоп змін спостерігається у Кирпатого Мефістофеля: *«На вулиці я довго, помалу йду пішки. Там, у тих кімнатках, мені здавалось, що, як тільки я вийду з того дому, мені відразу стане легко і спокійно. Але неспокійне, тяжке чуття висить у мені, як цей туман. І я не можу схопити що саме в ньому: незадоволення з себе, з Клавдії, – чи жаль, свідомість якоїсь вини, турбота за Міку <...> Тепер мені хочеться жалітись і обвинувачувати когось <...> Мене раптом обхоплює обурення і злість»* [1, с. 180-181].

Об'єднуючим фактором для зміни настроїв в іроніка, що згладжує дисонанси, на думку С. К'єркегора, є нудьга. «Нудьга – це те негативне об'єднання, при якому в індивідуальній свідомості зникають протиріччя» [5, с. 188]. Філософ простежує цю традицію нудьгування ще від романтиків, адже іронічне прагнення перетворитися в ніщо презентовано найпоетичнішим романтичним образом ледаря [5, с. 187]. Кирпатий Мефістофель також нудьгує: під час гри у карти (*«Коли Сосницький зривається з гори й потім понуро сидить, мені стає нудно»* [1, с. 18]); коли намагається з'ясувати, чи Андрійко є його сином (*«Я в цю мить з нудьгою та зневагою до себе знаю, що не додержу слова»* [1, с. 53]); коли перебуває з Клавдією Петрівною

в Криму (*«Я порожній, мені тужно, **нудно** й тільки одна туга сидить там, як чорна, вогка жаба*» [1, с. 93]).

У романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» врешті змодельовано тип героя, що визрівав у Винниченковій письменницькій лабораторії протягом усього раннього романного періоду його творчості (до 1920 року). Відсутність сенсу існування у Якова Михайлюка на початку роману є іманентною характерокреаційною тенденцією у конструюванні цього персонажа, і як її наслідок – притаманна персонажеві екзистенційна (нігілістична) нудьга: *«Є туга, є нудьга, важка, гризуча, темна, неначе я зробив щось таке, що забув, і воно мені погрожує бідой»* [1, с. 26].

Поняття екзистенційної (нігілістичної) нудьги Б. Хюбнер трактує у такому модусі: *«Я нудьгую, а це означає, що Я – відсутній, в негачії світу, сам – причина пустки, відчуття непотрібності»* [13, с. 303]. Головний персонаж «Записок...» також відчуває себе у порожньому світі. У риторичному запитанні Кирпатого Мефістофеля: *«Справді, навіщо я живу? Рішуче не розумію»* [1, с. 27] акумульовано внутрішні переживання, що корелюють із його оцінною характеристикою іншим персонажем – Сонею Сосницькою: *«Ти – людина глибоко ненормальна, негарна й жорстока. Ти хитрий і вмєш ховати себе, але тебе все ж таки видно. У тебе нема нічого не те що святого, а... а навіть дорогого, цінного в житті. Я не знаю, навіщо ти живеш. Побувши з тобою, відчуваєш себе порожнім і зайвим. Стає **нудно** жити»* [1, с. 23].

Нудьгуючий усе робить для себе-іншого, для своєї імпліцитної сторони. У цьому С. К'єркегор вбачав те, що «в іронії душа має перевагу у варіативності перетворень, а тому іронік має можливість вибирати маски [5, с. 187]. Філософ стверджував: Сократ багатозначний тому, що він – іронік. А звідси впливає така характерна для модернізму полівалентність, калейдоскопічна зміна ролей і масок та шукання власного «я».

Р. Семків вдало зауважує, що «ми звикли до тлумачення «іронічного» як насмішки, навіть їдкою схи́дства, не помічаючи натомість інших, не менш промовистих, граней цього явища. Тим часом бути іронічним насамперед означає мати на увазі ще щось поза висловленим чи написаним, вказувати на присутність додаткових, найчастіше альтернативних сенсів» [8, с. 3]. Літературний тип модерністського персонажа-іроніка з роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» змодельовано у системі координат варіативності масок та ролей. Виділяємо такі модуси існування персонажа в тексті твору:

1) адвокат – не завжди чесний, не гребує жодними засобами задля виграшу судового процесу: *«Адвокат – не суддя; він не судить, а боронить, полегшує силу кари; він по мірі сил виправляє недосконалість наших соціальних відносин. Відомо, що кара не досягає своєї мети й що, коли та кара буде менша, краще буде для всіх. От через що можна боронити й найбільшого мерзотника»* [1, с. 134];

2) мрійник – беззахисний самотній, зрілий чоловік, що мріє про краще (чесне і щасливе) майбутнє, розповідає собі казки на ніч: *«Те» – моя давня, смішна звичка, про яку не знає ні одна душа. Я не можу заснути, поки не розкажу собі казку»* [1, с. 28];

3) герой-революціонер, що з'являється у спогадах-ретроспекціях: *«Я розповідаю про арешти, як уночі, деś у темряві, оточують дим темні постаті...»* [1, с. 152], *«Я розказую про втікання, потім про темні карцери, про голодовки...»* [1, с. 153];

4) Мефістофель, що намагається змінювати та управляти життям інших – Панаса Павловича, Сосницьких, Олександрів Михайлівни, Нечипоренка: *«Мені приємно заманути чоловіка на саму гору і зіпхнути його вниз. І той момент, коли в очах, поширених надією й захватом, блискає жах – є найкращий. Приємно, коли увага застигає й ти обережно, м'яко повертаєш його в той бік, який тобі потрібний...»* [1, с. 16];

5) «герой і спаситель» [1, с. 43] для Клавдії Петрівни та її сина Кості: *«Я відчуваю себе щедрим, благодуним богом. Коли ввечері Клавдія стає переді мною на коліна й цілує мою руку, я навіть не протестую, розуміючи її побожний настрій. Я сам стояв би на колінах перед тим, хто дав би мені стільки простодушної, чистої, дитячої радості»* [1, с. 81];

6) «друг дому» Сосницьких: *«А я гадав собі, що впливаю на вас якнайбагатворніше. Друг дому. В справжньому зміслі цього слова, без лапок!...»* [1, с. 23];

7) гість у домі Білої Шапочки – тихий і спокійний спостерігач: *«Рівне, чудне, дивно-притихле життя! Акуратно два рази на тиждень ходжу до Шапочки. Там до мене звикли, як до якогось далекого родича. Ходжу по всіх кімнатах, сам собі чай наливаю; навіть при мені сваряться»* [1, с. 144];

8) тато Міки: *«Яків Васильович дозволяє. А що? – побідно хитає головою Костя. – Бо він тато! <...> Слово «тато» з тривогою й ляком одгукується в мені»* [1, с. 173].

На початку роману іронічна свідомість головного персонажа «Записок...» роздвоюється між образом «хижака-адвоката, що годується стервом закона, дурістю, безпорадністю» [1, с. 31] та мрійником, що тужить за можливістю прожити інше життя. Його «давня, викохана довгими роками туга за матір'ю дітей моїх, за другом і товаришем мого життя. Маю тайну, несмілу мрію оновитися в моїх дітях і оправдати забруднене, зогиджене мною моє існування» [1, с. 30] виступає прихованим і нереалізованим бажанням. А вже згодом, після того як все дедалі частіше Яків Михайлюк пов'язує чи прагне пов'язати своє життя з Білою Шапочкою, його амбівалентність має чітко окреслені полюси – Біла Шапочка і Клавдія Петрівна. *«Вам повинна надокучити ця тяганина. Вам надокучить це відривання від мене, подвоювання...»* [1, с. 196], – застерігає Михайлюка Шапочка.

Уся архітектоніка роману підпорядкована іронічній сутності персонажа-наратора, адже жанр щоденника (записок) як такий протоколює той конгломерат візій та переживань, які витворюють постать Якова Михайлюка і розгортають подієвий простір твору. Окрім того, розгортається дискурс сповідальності, призначений для реципієнта, адже персонажам в історії першоособового наратора невідомі особисті переживання Кирпатого Мефістофеля. Т. Гундорова декларує у романі «бачення «збоку», «іззовні», коли, власне «я» перетворюється на об'єкт» [3, с. 189]. Такий наративний дискурс ще раз підкреслює, що головний персонаж роману «Записки Кирпатого Мефістофеля» змодельований як глибоко іронічний характер. «Опис-гра на поверхні речей і об'єктів, своєрідне віддзеркалення суб'єктивного світу людей на «інших», неконтрольованість моральної поведінки, моменти своєрідного «включення» підсвідомості тощо визначають цей різновид дискурсу» [3, с. 189].

У С. К'єркегора є філософсько-естетичне есе під назвою «Щоденники спокусника». «Увесь роман – розмова із самим собою, і не лише матеріалом, а предметом цієї розмови є його ставлення до коханої дівчини» [2, с. 75]. Прикметним, на наш погляд, є той факт, що герой цього есе, як і головний персонаж «Записок...» завдяки присутності коханої та своєму «перевернутому зображенні у ній» може розуміти себе; він повною мірою розкривається завдяки жінці. «А тому жінка і любов до неї – єдиний шлях до самопізнання» [2; с. 75]. Звідси – і неприйняття героєм тієї справжньої реальності, яку він начебто відсуває на інший план. Т. Гундорова зауважує, що весь життєвий досвід персонажа, «все пережите, всі пошуки себе за допомогою зверх-ідеалу жінки виявляються однією-єдиною ланкою існування, майже сном, де відбувається впізнавання свого буття, екзистенції і життя як такого», а одкровення приходить лише тоді, коли намагається вбити свого сина [3, с. 188]. *«І раптом я чую, що ніколи не зможу піти від нього (сина. – І. Л.), що він мій до самої смерті, що де б і з ким я не жив, він завжди буде в мене? І Клавдія буде моєю, і Костя, і Ольга, все їхнє життя <...> Від цієї раптової свідомості мені стає моторошно, страшно, як людині, що, симулюючи божевілля, відчуває, що дійсно божеволіє й що ніколи його не випустять із лікарні»* [1, с. 186-187].

Незважаючи на власну іронічну сутність, що безкінечно заперечує та звільняє від вибору, все-таки Кирпатий Мефістофель робить вибір на користь трансреальності, про яку мріяв – бажання «оновитися в дітях» – перекроїло його іронічний світогляд. *«Я дивлюсь і зразу пізнаю себе. Щось моторошне й несхопиме на мить пробігає по мені, немов я на хвилинку подвоївся й побачив себе, лежачого на руках у цієї жінки»* [1, с. 176]. Дитина, кров, відображення, подвоєння себе створюють почуттєву реальність, дійсність для Кирпатого Мефістофеля: *«Я таке відчуваю. Вона – моя справжня жінка, от що. Розумієте? Вона ніколи не може бути мені чужою, поки в неї мій син. Я не знаю, може, це психоз, хоробливе щось, але я весь час власне це схоплюю в собі»* [1, с. 196]. Отож головний персонаж тікає від однієї «можливості бути» до іншої, ескапізм стає формою його буття, порятунком від нудьги. У цьому також проявляється

«недоробленість Кирпатого Мефістофеля» [1, с. 59], модерністська «надтріснутість» персонажа роману.

Дискурс філософсько-літературної еклектики – це саме той ракурс, під яким прочитання творчості В. Винниченка розкривається по-новому. Використана для літературознавчого аналізу екзистенціалістська концепція іронії С. К'єркегора, а також принципи індивідуальної опозиційності оточенню та протиставлення окремої онтології субстанційному світові повною мірою відображають засади іронічного світогляду головного персонажа роману В. Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля». Його іронічне буття – це тотальне заперечення свого оточення, принципів моралі, суцільний ескапізм. Такий топофобний рух Якова Михайлюка приводить до екзистенційної (нігілістичної) нудьги, проживаючи яку, він стає поліфонічним, «половинчастим», «надтріснутим» Мефістофелем, що руйнує усталену дійсність та конструює нові життєві умови для інших персонажів. Яків Михайлюк змодельований як герой-іронік, якому притаманна модерністська «полібуттєвість», варіативність масок і ролей – адвоката, мрійника, революціонера, Мефістофеля, благодійника, «друга дому» і, врешті, – батька, із яких він обирає останню. Подальші дослідження експлікованої проблематики, на нашу думку, варто продовжувати в «муженському циклі» романів В. Винниченка, передусім у його романах – «Лепрозорій» та «Сонячна машина», які мають виразну утопічну основу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Записки Кирпатого Мефістофеля / В. Винниченко. – Черкаси: Брама-Україна. – 264 с.
2. Гайденко П. П. Трагедия эстетизма. Опыт характеристики миросозерцания Серена Кьеркегора / П. П. Гайденко. – М.: Республика, 1997. – 248 с.
3. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Львів: Літопис, 1997. – 297 с.
4. Коцюбинська М. Вітер з України і наші екзистенційні зусилля / М. Коцюбинська. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2005. – 30 с.
5. Кьеркегор С. О понятии иронии / С. Кьеркегор // Логос. – 1993. – № 4. – С. 176–198.
6. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну: Україна–Польща: перша половина ХХ століття / В. Моренець. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 327 с.
7. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія / С. Д. Павличко. – К.: Либідь, 1999. – 360 с.
8. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.
9. Струць Р. Різновиди іронії / Р. Струць // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Т. 4. Філологія. – К.: «КМ Akademia», 1998.
10. Ткалич І. Іронічний дискурс памфлетів Миколи Хвильового / І. Ткалич // Філологічні семінари. Література і паралітература: де межа? – Вип. 14. – К., 2011. – С. 106–113.
11. Ткалич І. Іронічні стратегії модернізму 1920-х: літературний контекст / І. Ткалич // Science and Education a New Dimension. Philology, III (9), Issue: 44, 2015. – Р. 89–92.
12. Ушкалов Л. Кілька слів про іронію та апокаліпсис [Електронний ресурс] / Л. Ушкалов. – Режим доступу: http://www.anthropos.lnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/53/1/Ушкалов_IRONIA.pdf
13. Хюбнер Б. Смысл в бес-СМЫСЛЕННОЕ время: метафизические расчеты, просчеты и сведение счетов / Б. Хюбнер. – Мн.: Экомпресс, 2006. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2016 р.

ТРОПИ ПСЕВДОТОТОЖНОСТІ В АСПЕКТІ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОДУВАННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ)

Стаття присвячена дослідженню мовної об'єктивації астрального етнокультурного коду у тропейчній системі І. Калинця. Встановлено, що частіше міфопоетичні смисли у структурі тропів реалізують такі астроніми, як зірка, місяць, небо, сонце у позиції суб'єкта осмислення. Етнокультурний код об'єктивується на рівні дескрипторів та мотиву уподібнення.

Ключові слова: тропи осі псевдототожності, етнокультурний код, астронім, Ігор Калинець.

Оксана Мысык. ТРОПЫ ПСЕВДОТОЖДЕСТВА В АСПЕКТЕ ЭТНОКУЛЬТУРНОГО КОДИРОВАНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ ИГОРЯ КАЛИНЦА)

Статья посвящена исследованию языковой объективации астрального этнокультурного кода в тропейческой системе И. Калинца. Установлено, что чаще мифопоэтические смыслы в структуре тропов реализуют такие астронимы, как звезда, луна, небо, солнце в позиции субъекта осмысления. Этнокультурный код объективируется на уровне дескрипторов и мотива уподобления.

Ключевые слова: тропы оси псевдототождества, этнокультурный код, астроним, Игорь Калинец.

Oksana Mysyk. TROPES OF PSEUDOIDENTITY OF IGOR KALYNETS IN THE ASPECT OF ETHNOCULTURAL CODING

The article investigates the linguistic objectification of astral ethnocultural code in tropes of I. Kalynets' poetry. It has been found out that such astronomical images as the sun, star, moon, sky usually realize mythopoetic meanings in the position of subject of comprehension. Ethnocultural code is objectified by descriptors and the motive of assimilation.

Key words: tropes of pseudoidentity, ethnocultural code, astronomical images, Igor Kalynets.

Вивчення особливостей мовної об'єктивації культурного простору, релевантного для тієї чи іншої етнокультурної спільноти, є одним із пріоритетних векторів дослідження лінгвістичного матеріалу в межах антропоцентричної парадигми. Мовознавче дослідження текстів на предмет кореляції понять мова – етнічна культура апелює до етнічної пам'яті народу відповідно до його соціально-історичного та духовного розвитку як у діахронному аспекті, так і на конкретному синхронному зрізі. В останні десятиліття особливо активізувалися наукові зацікавлення, пов'язані з характеристикою системи поетичних тропів як вербалізаторів національно-культурної свідомості (В. А. Маслова, В. Н. Телія, Е. Е. Юрков). В україністиці інтерес до подібної проблематики розвивають праці І. О. Голубовської, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, М. В. Жуйкової, В. І. Кононенка, Л. В. Кравець, А. К. Мойсієнка, Т. В. Охріменко, Н. В. Слухай, Н. М. Сологуб, О. С. Таран та ін.

Метою статті є проаналізувати особливості мовної репрезентації астрального етнокультурного коду у тропях осі псевдототожності в поетичних текстах І. Калинця. Матеріалом дослідження послужили збірки письменника «Пробуджена муза» та «Невольнича муза».

Точками референції тропів, заґрунтованих на астральному етнокодї, є уявлення про астральні образи, які в аналізованих текстах розглядаємо на прикладі чотирьох: зірка, місяць, небо, сонце.

У структурі тропів назви образів уживаються як у позиції суб'єкта осмислення / зіставлення, так і об'єкта зіставлення. У першому випадку створення образу досягається шляхом його осмислення / псевдоототожнення (уподібнення, асоціювання, аналогії) з іншими феноменами дійсності. У другому – він є «дескриптором будь-якого суб'єкта і як характеристизатор є цікавим з погляду міри асоціативно-образного ототожнення з ознакою іншого предмета» [7, с. 60]. Пошук *tertium comparationis* допомагає встановити спільну семантичну площину для уподібнення суб'єкта та об'єкта.

Образ зірки представлений формами *зірка, зіроньки, зірничі, зорі* в позиції суб'єкта осмислення насамперед у персоніфікації. У суб'єктній позиції актуалізуються такі етнокультурні значення астроніма: 1) «персоніфіковане явище природи»: *десь там зіроньки / зацедрували* [3, с. 101]; *переставилася зірка* [3, с. 156]; *зорі були добрі / і були зорі недобрі / коли я дивився на добрі зорі / було все гаразд / коли я глянув на недобрі зорі / хтось поклав руку на серце* [2, с. 116]; *зоря корону нап'яла* [3, с. 220]; *заслухалась зірка цвіркуна / вихилилась через віконце / хотіла ружечку кинути / та й сама впала* [3, с. 149]; *Добрий вечір, Зірничі! – Є нас три сестриці: / Вечірня, Опівнічна і Рання. / А четверта – та Біла Панна* [3, с. 101] (через псевдоототожнення *зірничі – сестриці* персоніфікований образ зірок об'єктивується як фемінно зорієнтований, поетизація базується на розрізненні зірок за темпоральним принципом); 2) «уособлення небесних вікон»: *а зорі обдаровують / у дзвінкість / в замерзлій шибіці неба* [3, с. 33]; 3) «медіатор між світами»: *щоденно / вечірня / Шевченкова зоря / встає / над горою* [3, с. 409] (алюзія до поезії Т. Шевченка забезпечує переосмислення зорі як медіатора між своїм (батьківщиною) та чужим простором (місце заслання)).

Астральне тіло місяць вербалізується в поезії І. Калинця формами *місяць, місяченько* в позиції суб'єкта осмислення у персоніфікації, метафорі, метафоричному епітеті, реалізуючи при цьому такі значення: 1) «учасник сакрального дійства»: *За один поцілунок сплачуєм вічну ренту / білогрекому місяцю і золотим небесам* [2, с. 37] (персоніфікований образ місяця моделюється через ототожнення з людиною за ознакою дії); *докінчити строфу пристрасті / і сконати під ласкавий місяць, / що проминає, проминає, проминає* [2, с. 181]); 2) «антропоморфізоване явище природи» (об'єктивується у тропях, побудованих за моделлю *місяць – людина*): *Заздрісний місяць зеленим дьогтем / всі ворота в селі у ту ніч обмазав* [2, с. 39]; *Чи буду той я, тою будеш ти ще, / чи буде за вулгом злодійкуватий місяць* [2, с. 73]; *Заздрісний місяць зеленим дьогтем / всі ворота в селі у ту ніч обмазав* [2, с. 39]; *ой не той то місяченько / що решетом дзвонить / а що дорогу випише / через півнеба до тебе / по грузьких снігах* [3, с. 152]; 3) «світило з іншого простору»: *Зализе звали язиком зеленим місяць – / цей язичного апокаліпсису рахманний свідок* [2, с. 61] (міфологічне значення образу місяця конотують дескриптори *зелений* (див. кольористичний код) та *рахманний*, за участю яких вибудовується псевдототожність *місяць – рахманний свідок*). В українській мові атрибут *рахманний* тлумачать як «смирний, тихий; спокійної вдачі» [6, с. 456]. Водночас вважаємо можливим трактувати його і як похідний від іменника *рахман*, що у міфології означає блаженну людину, яка живе в раю: на острові, під землею [4, с. 237]. Спираючись саме на останнє тлумачення астроніма, виокремлюємо етнокультурний смисл «медіатор між світами». Подібний зв'язок місяця з іншим світом зауважує М. Новикова: «У язичницькому космосі мертві не «поза світом», а в «іншому світі» стосовно живих, неперехідної границі між світами тут немає. Оскільки язичницька ніч – «інший день», так само і місяць – «інше сонце», «нічне сонце», він цілком логічно стає «сонцем мертвих» [8, с. 201]. До етносимволічних значень, експлікованих у тропях через поетизацію образу місяця в суб'єктній позиції, належать також: 4) «символ нареченого»: *їде до калини свататися місяць, / і дід поважно піде відчинять ворота* [2, с. 29] (в основі псевдоототожнення лежить предикативна ознака); 5) «атрибут язичницьких вірувань»: *до Великого Воза запрягався місяць / і відьмі привозив сіна цілу копицю* [2, с. 56]; *Кривавого місяця жорновий камінь / нашу землю загірню поганством розчавив* [2, с. 91].

Образ *неба* реалізується формами *небо, небеса, небесна* в позиції суб'єкта осмислення в метафорі, метафоричному епітеті. Його семантику визначає етнокультурний смисл 1) «те, що виявляє схожість із землею», конкретизований як «етнопросторовий маркер»: *ясніє / чорнозем неба* [3, с. 15]; *Звернімо погляди услід — / у небо блакитне, / у чорноземне небо / радіймо: / Одробина Селянської Крові / ще гіркне в нашому тілі* [3, с. 470]; *Золотий сколотський Плуг, / як птах, повертається / у соняшникове небо, / звідкіля колись / нам ласкаво зійшов* [3, с. 466] (ретрансляторами астрального коду тут виступають об'єкти псевдоототожнення *чорнозем, чорноземний, соняшковий*, що конкретизують локус); *небо / поросле деревами вибухів* [2, с. 234]; *дістатися Поля Неба* [3, с. 474]; *Стежкою жита і неба / не стежмо — / спочиньмо* [3, с. 493]; *киплять копита в небесній тверді* [3, с. 270] (у цих контекстах *небо* переосмислюється згідно з первісними уявленнями про нього як поле, твердиню); 2) «подібне до води» (образ води виступає дескриптором *неба* у позиції об'єкта зіставлення): *з пролomu овиду / потече червоне небо* [2, с. 118]; *дай неба щоб лилося ясно плило* [2, с. 322]; *Смерком зі смерекової скрипки / добував прадід чистого золота тони, / що декою туги натомлені й скриті, / як золоті рибки, в небі тонули* [2, с. 44]; *Лише живі, задивлені на хмар дараби, / витають щонеділі в полонинах мрій* [2, с. 43] (в останньому контексті подібність *неба* з водою засвідчує псевдоототожнення *хмар* із *дарабами* (*дараба* – пліт, збитий із дерев'яних кругляків [1, с. 273])); 3) «те, що уподібнюється до будівлі, її частин»: *До залізних стовпів, які з п'єдесталів могил / виростають, щоб купол неба підперти* [2, с. 26]; *Він (Ярило) золотим ключиком / небо відчиняє, / вирій повертає* [3, с. 225]; *небо розчинило / блакитний собор* [3, с. 433].

Астронім *сонце* засвідчений аналогічною формою *сонце* в суб'єктній позиції та формами *сонце, сонячні* – в позиції об'єкта у тропях координат псевдототожності та подібності. Як суб'єкт осмислення астронім реалізує насамперед значення, характерні для етнокультурної традиції: 1) «те, що символізує радість, задоволення»: *Із човників твоїх долонь / стікає сонця мед на мене* [2, с. 34] (через метафору з компонентом-астронімом *сонце* моделюється образ любові); 2) «персоніфіковане явище»: *Бавиться моя доня зі сонцем у жмурки* [2, с. 34]; *прийшла пава / листя опало / до багаття зvezла / бо сонечко змерзло* [3, с. 149]; *я на купала / у воду впало* [3, с. 149] (в останньому контексті експлікуються міфологічні уявлення про купання сонця на свято Купала, шлюб сонця з водою, етнокультурний код тут об'єктивується через персоніфікацію астроніма за ознакою дії); 3) «сакральний символ»: *ти мурашко і навіть ти / лишайнику слухайте проповідь / золотовустого сонця / воно навчає предвічного / декалогу життя вас* [2, с. 356]; *жінки-мироносиці / воскреслого / сонця* [3, с. 246]; *можна вітати / на язичницькій землі / й Самого Бога / що простує / заздрісним нам / на Захід* [3, с. 401]; *с о н ц я з і с л а н н я / над нами / людьми і котом / над столом і хлібом / над етажеркою і печею / золотими язичками / дух святий / сяє* [3, с. 400] (у розглянутих тропеїчних конструкціях актуалізуються уявлення про божественну природу сонця; у першому контексті сакральний астральний образ моделюється через персоніфікацію за ознакою дії, увиразнену атрибутами *золотовусте* (сакральний колір) та *предвічний* («божественний», «що існував в незапам'ятні часи» [5, с. 165]), в інших – експлікується через моделі псевдототожності *сонце – Бог, сонце – Святий Дух*).

В об'єктній позиції астронім *сонце* реалізує значення: 1) «символ того, що є джерелом радості»: *Несеш у брунатному тілі / зливу щедротного сонця* [2, с. 35], *як сонце, засліпило мене до нестями / ляного волосся духмяне повісмо* [2, с. 40] (через метафори з вказаним компонентом моделюється образ коханої); 2) «символ мудрості»: *Не вірмо, що наш день благословенний, / що сонце мудрості лиш нам зійшло* [2, с. 171] (генитивна метафора *сонце мудрості*, крім зазначеного етносимволічного значення, конотує експресію піднесення); 3) «сакральний центр буття»: *покірні сонячні діти* (мурашка, лишайник) [2, с. 356] (через псевдоототожнення об'єктивуються уявлення про сонце як життєдайне джерело на землі).

Отже, репрезентантами етнокультурного астрального коду є передусім тропи координати псевдототожності, компонентами яких виступають астроніми *місяць, сонце, зірка, небо*, що займають здебільшого позицію суб'єкта осмислення. Об'єктну позицію реалізує астронім *сонце*, що свідчить про його більше засвоєння, ніж інших. Здебільшого астральні образи,

експліковані в поетичних текстах І. Калинця, є полісемантичними. На етнокультурне значення переважно вказує ознака псевдоотожднення (частіше предикативна, рідше атрибутивна). Астральний етнокультурний код переважно зчитується на рівні дескрипторів. Водночас проведений аналіз показав, що він може бути представлений опосередковано або втілюватися через прийом алюзії. В останньому випадку значення астроніма в Калинцевій поезії тотожне його семантиці в літературному творі, до якого відсилає автор (образ Шевченкової зорі).

Аналіз тропів, що виникають на основі різних логічних зіставлень об'єктів позамовної дійсності, дає змогу простежити особливості рецепції етнокультурної інформації у художніх текстах та змодельовати етнокультурну картину світу українського народу, вивчення якої належить до перспективних досліджень у сучасній лінгвістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпін': ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Калинець І. Зібрання творів : у 2 т. / І. Калинець. – К. : Факт, 2004. – Т. 1: Пробуджена муза. – 416 с.
3. Калинець І. Зібрання творів : у 2 т. / І. Калинець. – К. : Факт, 2004. – Т. 2: Невольничча муза. – 544 с.
4. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – Вінніпег ; Торонто, 1962. – Т. III : Весняний цикл. – 372 с.
5. Словник української мови: в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 6. – 928 с.
6. Словник української мови: в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 8. – 165 с.
7. Слухай Н. Етноконцепти та міфіологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології : монографія / Н. Слухай. – К. : КНУ, 2005. – 167 с.
8. Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко; авт. перед. М. О. Новикова]. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.

Стаття надійшла до редакції 3.11.2016 р.

УДК 811.161.2'373.2:070.22]:81'42

Наталія Михайличенко

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ІДЕОНІМИ В ГАЗЕТІ «ДЕНЬ»: ФУНКЦІЇ ТА СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Стаття присвячена аналізу ідеонімів газети «День» – основних заголовків журналістських матеріалів. З'ясовано їхні функції, особливості синтаксичної структури та лінгвокреативні тенденції в називанні журналістських матеріалів.

Ключові слова: ідеоніми, газетний заголовок, газета «День».

Наталья Михайличенко. ИДЕОНИМЫ ГАЗЕТЫ «ДЕНЬ»: ФУНКЦИИ И СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Статья посвящена анализу идеонимов газеты «День» – основных заглавий журналистских материалов. Установлены их функции, особенности синтаксической структуры и лингвокреативные тенденции в названиях журналистских материалов.

Ключевые слова: идеонимы, газетное заглавие, газета «День».

Nataliya Mykhajlychenko. THE HEADLINES OF THE «DAY»: FUNCTIONS AND STRUCTURAL-SEMANTIC FEATURES

This article analyzes a headlines of the newspaper «Day». There are founded out their functions, their features and their syntactic structure and their trends in naming of journalistic materials.

Key words: headline, the newspaper «Day».

Динаміко-ритмічний спосіб життя та мислення сучасної людини зумовлюють виникнення нових підходів до створення, подання та збереження інформації. Незважаючи на потужний розвиток таких засобів масової комунікації, як радіо та телебачення, і швидкий розвиток глобальної комп'ютерної мережі Інтернет, газета продовжує задовольняти важливі потреби суспільства.

Об'єкт нашого дослідження – українська щоденна інтелектуальна газета «День», яка існує в українській, російській та англійській версіях. Цього року «День» відзначає двадцятирічний ювілей. Інформаційні та глибокі аналітичні матеріали на суспільно-політичну, історичну та культурну тематику, що базуються на чіткій україноцентричній позиції, мають сформовану читачку аудиторію – розумного, мислячого, вимогливого читача. Предметом нашого зацікавлення стали мовні особливості ідеонімів газети «День». Ідеонімія (від грецького *ὄνομα* «назва») – частина онімії, тобто сукупності будь-яких власних назв, що вивчає ономастика. Ідеоніми – це найменування предметів духовної культури людини. Насамперед це безмежна кількість заголовків – від «вічних» (Рігведа, Біблія, «Іліада», «Слово о полку Ігоревім» тощо) до газетних, що «живуть», як правило, один день. Заголовки – це ідеоніми, що стосуються текстів словесних утворень, а є ще чимало утворень духовної культури, де вербальне поєднується з невербальним – грою акторів (театр, кіно), музикою (опера, пісня) або й повністю невербальне [5, с. 12]. Отже, газетний заголовок належить до класу власних назв – ідеонімів. У газеті «День» репрезентовано ідеоніми, що є частиною архітекτονіки її газетних матеріалів, (як їхні назви), а також ідеоніми (найменування предметів духовної культури), представлені в тексті самих газетних матеріалів, є предметом їхнього аналізу. Для дослідження обрано функції та структурно-синтаксичні особливості основних заголовків газети (№195–196, 28–29 жовтня 2016 року), що, з одного боку, інформують, даючи можливість обирати читачеві, зацікавлюють, а з іншого, – є «обличчям» автора та частиною іміджу самої газети.

Заголовок газетної статті – це те ж саме, що й «заглавіє» – назва якого-небудь винаходу (літературного, музичного, живописного тощо чи окремих його частин) [4, с. 132]. Функції та стилістичні риси заголовка настільки особливі, що за значенням його легко зрівняти зі самостійним твором [7, с. 285]. Отже, заголовок – це і частина дискурсу, і самостійний дискурс. У широкому розумінні газетний заголовок можна розглядати як окремий текст, між рядками якого читаємо свідчення про: 1) зміст матеріалу, для якого створений заголовок; 2) особистість автора (інтелект, темперамент, світосприйняття) та його ставлення до факту; 3) імідж видання; 4) читачку аудиторію видання.

Заголовок журналістського матеріалу має відображати суть тексту. Це перший елемент, що впадає в очі читачеві. Тому він повинен відповідати таким основним чинникам: зрозумілість, інформаційна наповненість, унікальність, свіжість, оригінальність. Цього можна досягнути, використовуючи високий лексичний потенціал української мови. Йдеться про унікальні синтаксичні конструкції, вдалу трансформацію слів, цитати, афоризми, гротеск, гумор, антитези, омоніми, антоніми, риму, фонетичну гру (алітерація, асонанс), несподіваний розвиток думки, приголомшливу деталь, емоційні паралелі тощо. В інформаційну епоху, коли читач сам здійснює вибір, автор має бути зосереджений на ефективності заголовка. Вдалий заголовок є одним зі засобів досягнення успішності матеріалу. Ефективною назвою статті вважаємо таку, через яку читач зацікавиться матеріалом. Інформаційній епосі властиві відмова від стереотипів у мовленні, пошук оригінальності та креативності.

У журналістикознавчій науковій літературі виділяють такі функції заголовків: 1) надати читачеві можливість обирати. Швидкий та динамічний темп сучасного життя зумовлює те, що за браком часу читач не може опрацювати всю інформацію, що пропонує йому світ. Тому йому

доводиться відбирати її. І одним із критеріїв такого відбору є «привабливість» заголовка; 2) вдалий заголовок допоможе читачеві визначитись, чи буде він читати текст. Деякі заголовки до статей, що перебувають за межами інтересів читача, сприяють підвищенню обізнаності читача з цим питанням; 3) заголовок допомагає структурно побудувати сторінку; 4) створює імідж видання. Імідж видання сформований тоді, коли читач впізнає його за редакційним стилем, верстанням та типографією заголовків [1, с. 35]. Ще однією функцією заголовка може бути естетичне виховання. Адже інколи оригінально створений заголовок стає маленьким шедевром словесності і «живе» окремо від матеріалу, наприклад, як афоризм.

Заголовок можна подати в різних формах, залежно від змісту, призначення і форми самого матеріалу: інформаційний, спонукальний, запитальний, окличний. Інформаційний заголовок стисло інформує про суть матеріалу, подає його квінтесенцію, він більш статичний («Вирок судді»). У такому заголовку відбувається констатація факту. Спонукальний заголовок активніший та динамічніший, він ніби натякає на основне повідомлення, інтригуючи читача («Суддя виносить вирок», «Суддя звинувачує»). Запитальний заголовок може містити проблему, що є дискусійною, або надавати певного забарвлення, зазвичай негативного. Знак запитання в заголовку переважно передбачає відповідь у матеріалі. Окличний заголовок такий же експресивний, як і запитальний, але ще енергійніший – він може передавати тільки сумнів.

Зафіксовані назви статей газети «День» зумовлюють виокремлення основних типів заголовків за змістом, формою подання та структурно-синтаксичними особливостями. До найбільшої групи таких ідеонімів належать інформаційні заголовки, що констатують факт, подію тощо. За своєю структурою серед них виокремлюємо: 1) предикативні заголовки, в яких наявні суб'єкт та предикат дії: «Судова тяганина тривала 12 років! І далі буде...»; «У п'яти областях стартує набір до рибохоронного патруля», «Стали відомі цьогорічні лауреати премії Сахарова»; 2) неповні предикативні заголовки, в яких пропущений предикат дії: «Депутати Луцької міської ради – проти кандидатури Веслава Мазура на посаду Генерального консула Республіки Польща»; «У Дніпрі – антимерська «фронта», «Україна – серед фаворитів Франкфуртського ярмарку»; 3) заголовки, в яких відсутній суб'єкт дії (основне семантично наповнене слово виражене безособовим дієсловом): «Зернотрейдерам не вистачає вагонів», «Українця Суценка залишили за ґратами». До інформаційних зараховуємо також номінативні заголовки, основне слово яких виражене іменником. Серед них: 1) означальні, в яких означення виражене прикметником: «Візит Гройсмана. Безпековий вимір», «Чорнобровцевий простір газети «День», «Нефальшива родинність», «Урядові «таємниці лісу», «Кашеміровий привіт», «Воєнні ландшафти», «Стус стереоскопічний»; 2) означальні заголовки з неузгодженим означенням: «Школа під вітрилами», «Півтисячі годин у небі», «Олімп надважливих знань», «Місця істини», «Життя на межі реального і віртуального», «Шлях України», «Батько київського авангарду», «Смерть за анкетними даними», «Потужність і убогість пропаганди...», «Газета своїми силами», «Ексклюзив від «Еспресо», «Архаїка посеред нас»; 3) іменникові: «Активісти і популяристи», «Смукот і зачарування».

До другої групи ідеонімів газети «День» належать заголовки-цитати, що містять пряму цитату особи. Такі заголовки викликають довіру, виражаючи достовірність інформації, її автентичність та точність [7, с. 286]. За структурою це: 1) заголовки зі словами автора та цитатою: «Петро Порошенко: Одним із локомотивів руху нашої оновленої європейської України є Острозька академія», «Федір Турченко: «Завдання – зміцнювати «історичний фронт»; 2) заголовки-цитати без слів автора: «Ненависть як спосіб колективного самогубства», «Для мене важлива довіра аудиторії».

Поширеними газетними назвами виявилися заголовки-запитання, матеріал яких аналізує проблему, містить відповідь на запитання: «Що має зробити Україна, щоб розбагатіти?», «Як не втратити колектив і глядачів?», «Як запобігти «тріумфу волі», «Як «впіймати»... українське радіо?», «Як виник Гелловін». Близькими до цитатних заголовків за своєю функцією є заголовки-проблеми, які містять у назві постановку проблеми, яку розглядатимуть у тексті: «Чим жили, що думали, яким богам молились...», «Проблеми сьогодення – з погляду історії». Таким способом автори «Дня» створюють заголовки на історичну тематику.

Ефектним варіантом є заголовок-цитата. Відомі вислови у структурі заголовка реалізують одразу кілька стратегій автора друкованого журналістського матеріалу: привертають увагу до публікації, створюють певне емоційне навантаження, дають оцінку реалії суспільно-політичного, економічного, культурного життя [3, с. 200]. Влучно використані крилаті вислови, літературні образи, цитати, метафори, емоційні слова, прислів'я викликають у читача «живе» конкретне уявлення про зміст матеріалу [6, с. 267]. Так, одним із заголовків газети стала назва вірша Лесі Українки, що не увійшов до жодної збірки: *«І ти колись боролась, мов Ізраїль...»*.

Непоширеними в газеті «День» є заголовки, що містять лише об'єкт розгляду чи натякають на умови дії. Переважно це прийменникові конструкції: *«Про «політичну біржу», «Із запізненням у ... 120 років»*.

Автори «Дня» нерідко вдаються до використання художніх засобів у назвах своїх матеріалів. Вважаємо, що за викликами часу творці матеріалів сьогодні, усвідомлено чи неусвідомлено, нерідко стають креативними у своєму мовленні. Це збуджує уяву споживача та сприяє зацікавленню, порозумінню та кращому сприйняттю. Лінгвокреативність вважають «властивістю мови, відповідно до якої мовці/«мовні користувачі» не просто відтворюють, а заново створюють, переформатовують та переносять у нові, часто несподівані контексти наявні мовні та культурні ресурси під час мовленнєвого акту». Це вміння творчо переформатовувати наявний мовний матеріал для задоволення конкретної комунікативної мети [2, с. 25]. З такою метою творці матеріалів у найменуваннях статей використовують художнє вживання метафор: *«Про «політичну біржу», «Федір Турченко: «Завдання – зміцнювати «історичний фронт»,», «Кашеміровий привіт», «Воєнні ландшафти», «Стус стереоскопічний», «Одушевлені заповіді Павла Ковжуна»*. Все частіше в публічному мовленні автори вдаються й до алюзій у заголовках: *«У Дніпрі – антимерська «фронда»*. Спостерігаємо вживання трансформованих відомих висловів: *«Урядові «таємниці лісу», «Взяти зміни клімату «за роги», а також заголовки з іронічним підтекстом: «Росія: конструювання «славетного минулого»*.

Отже, ретельний аналіз ідеонімів (основних газетних заголовків) «Дня» засвідчує такі висновки: 1) найпоширенішими є інформаційні заголовки (предикативні, номінативні), заголовки-запитання та заголовки-проблеми, вживання яких зумовлене метою та призначенням газети, що містить актуальні інформаційні та аналітичні матеріали; 2) виявлено і заголовки-цитати, що підтверджують достовірність та автентичність матеріалу, зокрема цитату з відомого твору Лесі Українки як назву статті; 3) автори газети «День» проявляють креативність у називанні своїх матеріалів (уміння використовувати наявний мовний матеріал задля створення нових контекстів), вдаючись до трансформацій відомих висловів, метафор, алюзій тощо. Газетний заголовок «пристосовується» до мовної реальності та відображає процеси, відповідно до яких існує і розвивається сьогочасне суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буайаваль І. Інтернет у роботі журналіста / І. Буайаваль. – К., 1999.
2. Гайданка Д. В. Лінгвокреативність та її роль в оказіональному словотворенні / Д. В. Гайданка // Одеський лінгвістичний вісник. – №5. – Т. 1. – 2015. – С. 21–25.
3. Дацишин Х. Фразеологізми в заголовках друкованих видань: проблеми мовно-культурної ідентифікації / Х. Дацишин // Теле- та радіожурналістика. – Вип. 9. – Ч. 2. – 2010. – С. 200–203.
4. Здоровега В. Й. Теорія й методика журналістської творчості: навчальний посібник / В. Й. Здоровега. – Львів: ПАІС, 2000. – 180 с.
5. Карпенко О. Ю. Когнітивний погляд на менш досліджені фрейми власних назв / [Електронний ресурс] / О. Ю. Карпенко. – Режим доступу: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2012/12/54.pdf>
6. Мітчук О. Мовностилістичні засоби увиразнення заголовкового комплексу газети (на прикладі газети «Вільне слово») / О. Мітчук // Теле- та радіожурналістика. – Вип. 9. – Ч. 2. – 2010. – С. 266–271.
7. Павлюк Л. Заголовок у дискурсі мас-медіа: семантико-змістові риси і функціонально-структурні типи / Л. Павлюк // Теле- та радіожурналістика. – Вип. 9. – Ч. 2. – 2010. – С. 285–293.

Стаття надійшла до редакції 2.11.2016 р.

МІКРОТОПОНІМИ САМБІРСЬКОГО ЦИРКУЛУ НА -ИСК-О, -ИЩ-Е

Проаналізовано мікротопоніми Самбірського циркулу на -иск-о, -ищ-е. Встановлено, що кількісно переважають назви із суфіксом -ищ-е. Найменування малих географічних об'єктів із цими формантами утворюються лексико-семантичним, суфіксальним способами та за допомогою лексикалізації прийменникових конструкцій. Апетятиви, ойконіми та етноніми виступають твірною базою для досліджених мікротопоназв.

Ключові слова: мікротопонім, суфікси -ищ-е, -иск-о, Самбірський циркул, метрика.

Оксана Мосур. МИКРОТОПОНИМЫ САМБОРСКОГО ЦИРКУЛА НА -ИСК-О, -ИЩ-Е

Проанализированы микротопонимы Самборского циркула на -иск-о, -ищ-е. Наименования малых географических объектов с этими формантами образованы лексико-семантическим, суффиксальным способами и с помощью лексикализации предложных конструкций. Апетятивы, ойконимы и этнонимы выступают производными для исследованных микротопонимов.

Ключевые слова: микротопоним, суффиксы -ищ-е, -иск-о, Самборский циркул, метрика.

Oksana Mosur. MICROTOPYNOMS OF SAMBIRS'KYI CYRKUL WITH SUFFIXES -YSK-O, -YSHCHE

It is described microtoponyms of Sambirs'kyi cyrkul with suffixes -ysk-o, -yshche. It is found out that there are more onyms with affix -yshch-e. Names of geographical microobjects with these formants were formed via lexical-semantic and suffixal methods of word formation and lexicalization of prepositional constructions. Appellatives, oyconyms and ethnonyms are creating bases of microtoponyms.

Keywords: microtoponym, suffix -yshch-e, -ysk-o, Sambirs'kyi cyrkul, metric.

Дослідження словотвірних типів мікротопонімів регіону, способів та засобів їх творення – одне із актуальних завдань як сучасної, так і діахронічної мікротопоніміки.

З-поміж мікротопонімів Самбірського циркулу кінця XVIII – початку XIX ст., зафіксованих у метричних книгах Йосифінського (1785–1788) і Францисканського (1819–1820) кадастрів, кількісно значною є група найменувань малих географічних об'єктів із суфіксом -иск-о, -ищ-е. У мікротопонімії півночі Львівської області, як стверджує О. І. Гулик, переважають утворення на -ис(ь)к-о [1, с. 347].

У лінгвістиці існує два підходи щодо історії виникнення похідного суфікса -ищ-е (-išč-e), представники яких вважають, що афікс утворився внаслідок: 1) з'єднання суфіксів (-isk-(o) + -j-(o) (Ф. Міклошич, В. Вондрак, А. Мейє, О. Брюкнер, Я. Острембський, О. Франк та ін.) [6, с. 328 – 329]; 2) поєднання суфіксів -ist + -j-(o) (В. Ташицький, Г. Улашин, Я. Рудницький та ін.) [8; 6, с. 329]. Формант -isk-о це: 1) результат перерозкладу -sk-о (-ьsk-о) з дієслівним суфіксом -і- (вірогідніше); 2) конгломерат суфікса -ьsk-о та -ьj-е [6, с. 329]. І. І. Ковалик говорить про «розщеплення одного словотвірного іменникового типу з суфіксом -ищ-е на два рівні за своїм лексико-словотвірним функціонуванням підтипи (різновиди)», внаслідок чого настає одночасно «усамостійнення суфікса -ищ-е (одн.) і суфікса -ищ-а (мн.)» [6, с. 333]: *Hrobiszcze* (поле, ГусВиж, ФМ, 60 зв), *Hrobiszczca* (пасовище, Долж, ЙМ, 31 зв).

Суфікси -ищ-е, -иск-о утворюють іменники на означення місця (*nomina loci*) [4, с. 60; 5, с. 7; 7, с. 99].

Я. Лось описує функціонування суфіксів -ищ-е та -иск-о у польській мові та називає їх взаємозамінними. Слова із цими формантами утворюються від іменників і позначають: 1) назви

місцевості, місця, проте назви на -иск-о можуть утворюватись і від прикметників на -ов-ий. У такому разі виокремлюється суфікс -овиск-о; 2) найменування, яким афікси -ищ-е, -иск-о надають відтінку пейоративності (погорди, негативної оцінки, несхвалення); 3) назви складових частин предметів [10, с. 86–89].

Л. Л. Гумецька, дослідниця словотворчої системи української актової мови, стверджує, що суфікс -ищ-е у XIV–XV ст. утворює іменники із значенням місця, де перебував чи є об'єкт, названий в основі (городища), або де відбувалася дія, названа в основі (Ловища). У цьому значенні виступає варіантний суфікс -иск-о (ловиско) [2, с. 100]. Окрім цього, суфікс -ищ-е творить «збільшені назви» предметів [2, с. 105].

Більшість мікротопонімів Самбірського циркулу на -иск-о, -ищ-е утворились лексико-семантичним способом (внаслідок переосмислення апелятивів на -иск-о, -ищ-е у формі однини і множини з наступним переходом їх у розряд власних назв та у результаті трансонімізації). Загальні назви, які стали твірними базами найменувань на -ищ-е, -иск-о, використовувались для:

1) позначення місця, де колись перебувало щось чи було на момент укладання метрик. У цій групі виділяємо такі підгрупи:

А) назви на позначення сільськогосподарських угідь (полів, нив, городів), утворені від найменувань зернових, які там були посіяні. Такий тип творення назв земельних ділянок, де росли злакові культури, є досить продуктивним [3, с. 36], проте вони недовготривалі, адже часта зміна місця посіву збіжжя не приводить до закріплення назви за мікрооб'єктом:

Житища *Zytyszcz* (нива, КропСт, ФМ, 230 зв) ← житище (пор. житнище «місце, на якому росте або росло жито» (Рудн, 35).

Просище *Grunt Prosyszcz* (город, ІльнКор, ЙМ, 232 зв) ← просище «поле, на якому росте або росло просо» (СУМ, VIII, 284).

Ячмінища *Pole Jaczmieniszcz* *zwane* (поле, ГусВиж, ЙМ, 73 зв, ФМ, 57 зв) ← ячмінища (поле, на якому ріс ячмінь) (пор. ячниско «поле з-під ячменю», яшнисько «поле, на якому ріс ячмінь» (Дан, 146).

Б) назви на позначення мікрооб'єктів, мотивовані найменуваннями квітів, кущів, дерев:

Ваприще *Nad Wapryszczami* *w* *Jamie* *od* *Miedzy* *Woytowskiej* *Hryckowiat* *pod* *Dłom* (поле, Голов, ЙМ, 353 зв), *Nad Wapryszczami* *w* *Jamie* *od* *Miedzy* *Woytowskiej* *y* *Gromadzkiej* (поле, Голов, ФМ, 355 зв) ← ваприща (← ваприна «агрус» (ЕСУМ, I, 350).

Вербиско, Вербиска *Wirzbisko* *Susolowskie* (зарості, Волощ, ЙМ, 141 зв), *Las* *zwany* *Wirzbiska* (ліс, Мост і Дн, ЙМ, 42 зв) ← вербиско, вербиска (← верба «дерево або куш з гнучким гіллям, цілісними листками і зібраними в сережки одноставевими квітками» (СУМ, I, 325).

Грабища *Pole Hrabiszcz* *zwane* (поле, ГусВиж, ЙМ, 76 зв) ← грабища (← граб «листяне дерево або куш родини березових з гладенькою сірою корою» (СУМ, II, 150).

Явориска *Pole Woyto[w]skie* *na* *Jaworyszczach* (Волощ, ФМ, 174 зв) ← явориска, яворища (← явір «дерево родини кленових з великим п'ятилопатеvim листям; білий клен (іноді цим словом називають осокір та деякі інші тополі)» (СУМ, XI, 620).

В) загальні назви на позначення поселень:

Городиска, Городище *Horodyska* (ліс, Тарн, ЙМ, 52 зв), *Horodysze* (нива, поле, Горущ, ЙМ, 69 зв, ФМ, 75 зв), ← городиско = городище (Гр, I, 314) «древнє земляне укріплення» (Гр, I, 315), «поселення, укріплене валами і ровами // місце, де збереглися рештки укріпленого поселення» (СУМ, II, 136).

Городниско *Ogrodnisko* (поле, Горб, ЙМ, 40 зв, ФМ, 99 зв) ← городниско ← городній «прикм. до город» (СУМ, II, 136). Город = «1) місто», «2) ділянка землі при садибі, здебільшого для вирощування овочів» (СУМ, II, 135).

Двориско, дворище *Pole* *od* *Działowej* *Drogi* *nazywa* *się* *Dworzysko* *ciągnie* *się* *az* *[od]* *osiadkow* *do* *wsі* (Бач, ЙМ, 98 зв), *Pole Dworzyszcz* *od* *działowej* *Drogi* *długość* *do* *Koniec* *Dworzyszcz* *Potoka*, *szerokość* *od* *Zubiłka* *do* *wielkiego* *Rakowca* (Бач, ЙМ, 33 зв) ← двориско =

дворище «місце, де був двір, садиба» (Гр, I, 363), «1) те саме, що двір; 2) запустила ділянка, на якій у минулому була садиба» (СУМ, II, 224).

Замчиско *Zamczysko* (нива, БенВиш, ФМ, 52 зв) ← замчиско = замчище «місце, де був замок, руїни замку» (СУМ, II, 226).

Печище *Za Kiernycza Peczysze od Granicy Hubickiej* (нива, поле, Дерез, 49 зв, ФМ, 55 зв) ← печище «рештки зруйнованої, розваленої печі» (СУМ, VI, 348).

Салашище *Rostoczka Salaszyszcze* (потік, Долж, ЙМ, 80 зв) ← салашище – місце, де був салаш = шалаш «хата» (Гр, IV, 482).

Селиско *Siedlisko w Lesie* (поле, Гош, ЙМ, 140 зв) ← селиско (місце, де було село), те саме, що селище «залишки стародавнього неукріпленого поселення» (СУМ, IX, 118).

Фільварчиско *Łan Pański Folwarczysko* (лан, Гош, ЙМ, 93 зв, ФМ, 60 зв) ← фільварчиско (місце, де був фільварок «у Польщі, Західній Україні та Західній Білорусії (до 1939 р.) – панський маєток із господарчими будівлями» (СУМ, X, 595).

Халуписко *Łąka zwana Sadek na Starym Chałupisku do Popostwa* (лука, Жд, ЙМ, 44 зв) ← халуписко (місце, де була халупа «невелика убога житлова будівля; злиденна хата» (СУМ, XI, 14).

Г) назви мікрооб'єктів, мотивовані лексикою на позначення сільськогосподарської, промислової чи іншої діяльності населення краю:

Базарище *Bazaryszcze* (місце, Наг, ЙМ, 281 зв), *Na Bazaryszczy* (нива, пасовище, Наг, ЙМ, 315 зв, ФМ, зв) ← базарище «місце, де завжди буває базар» (СУМ, I, 88).

Блище *Pod Blyszczem* (поле, Гнил, ФМ, 70 зв) ← блище (← бліх «білильня» (Гр, I, 75).

Броварище *Pod Wołoskim nad Browarzyszczem* (город, Долж, ЙМ, 25 зв) ← броварище (місце, де була броварня «пивоварня» (Гр, I, 100).

Вівчиско *Pastwisko Gromackie Owczisko* (пасовище, Дубр, ЙМ, 37 зв, ФМ, 45зв) ← вівчиско. Пасовище так називали, мабуть, тому, що там часто випасали овець.

Гутиско *Hucisko* (нива, Гут, ФМ, 237 зв) ← гутиско «місце, де був скляний завод» (Гр, I, 344).

Млиниско, Млинище *Łąka przy Lesie Paszykowa Młynisko zwana do Pola Karpynego idąca* (Зв, ЙМ, 56 зв), *Przy Potoku Młynyszcz* (пасовище, Багн, ФМ, 58) ← млиниско = млинище «місце, де був млин» (Гр, II, 435).

Д) загальні назви на позначення місцевостей, мотивованих найменуваннями споруд господарського, розважального чи культового призначення:

Корчмиско *Karczmisko Stare Czarniechowskie* (місце, Зарайс, ЙМ, 39) ← корчмиско – місце, де була корчма «шинок» (СУМ, IV, 302).

Кошариска, Кошарище *Koszarzyska o koło Lasu Panskiego Buczyna* (поле, лука, Берест, ЙМ, 10 зв, ФМ, 14 зв), *Koszaryszcze ode Wsi do Potoka Malinowskiego Ciągące się* (поле, Вовч, ЙМ, 95 зв) ← кошариско = кошарище – місце, де стояла кошара «сарай, загорода для овець» (Гр, II, 296).

Хлівище *Chliwyszcz* leżące od Medzwedzy u Potoka Jaczkowego (луки, Доброг, ЙМ, 107 зв, ФМ, 122 зв) ← хлівище – місце, де був хлів «приміщення для худоби» (Гр, IV, 402).

Церквиско, Церквище *Zagroda na Cerkwisku* (город, Заділ, ЙМ, 105 зв), *Na Cerkwiszczu* zwane (поле, Береж, ЙМ, 17 зв) ← церквиско = церквище – місце, де була церква «будівля, в якій відбувається християнське богослужіння» (СУМ, XI, 202).

Е) назви мікрооб'єктів, мотивовані лексемами, які вказують на особливості поверхні (рельєфу), властивості ґрунту:

Багниско *Bagnisko* (болото, Горущ, ЙМ, 141 зв) ← багниско (багнисько «болото» (Дан, 9).

Глиниска, Глинища *Gliniska* (потік, Глин, ЙМ, 19 зв), *Hlynyszcz* (нива, Головс, ЙМ, 31 зв) ← глиниско (мн. глиниска) = глинище «місце, де вибрали глину» (Дан, 34), «місце, яма, звідки беруть глину» (СУМ, II, 84).

Гнилища *Hnyłyszcz* (луки, Головс, ЙМ, 76 зв) ← гнилища (← гнилий «застояний, затхлий, несвіжий (про воду, водойми)» (СУМ, II, 93). Напевно, луки були розташовані на мокрій, залитій водою території.

Гробище, Гробища *Hrobiszczce* (поле, ГусВиж, ФМ, 60 зв), *Hrobiszczca* (пасовище, Долж, ЙМ, 31 зв) ← гробище, гробища (пор. гробовище «кладовище» (Гр, I, 329).

Грядища *Na Hredyszczach* за Gacią Młynską nad Uboszą (город, Долж, ЙМ, 24 зв) ← грядища (одн. грядище «поле, на якому щось росло» (Дан, 41).

Згарище *Zharyszcze* (потік, Івашк, ФМ, 63 зв) ← згарище = спалениця «випалене місце в лісі» (Дан, 56), «ліс, зруб для посіву збіжжя» (Рудн, 31), «місце, де була пожежа» (СУМ, III, 509).

Пасвиско, Паствиско, Пасвиска, Пасовиска *Sołtyskie Paswisko* (Горуц, ЙМ, 108 зв, ФМ, 120 зв), *Pole na Pastwisko* zwane (ГаїНиж, ЙМ, 1А зв), *Niwa Paswiska* (Глуб, ЙМ, 7 зв), *Pasowiska* за Ogrodami (Горуц, ФМ, 148 зв) ← пасвиско, паствиско, пасвиска, пасовиска (пасовисько = пасовище «луг, де випасають корів» (Дан, 96).

Річиско *Rzyczysko Gnile* (місце, Корнал, ФМ, 36 зв) ← річисько = річище «старе русло річки» (Дан, 118).

Спалениско *Na Spalinisku* (город, Заділ, ЙМ, 50 зв, ФМ, 56 зв) ← спалениско = спаленище = спалениця «ліс, зруб для посіву збіжжя» (Рудн, 31).

Стависко, Ставище *Droga po nad Stawisko* (дорога, Глин, ЙМ, 19), *Stawiszczce* (потік, ГаїНиж, ЙМ, 27 зв, ФМ, 46 зв) ← стависко = ставище «місце, де був ставок» (СУМ, IX, 633), «мілка ділянка ставу» (Дан, 129).

Урочиско *Uroczysko w Zapadnie* (урочище, Кліц, ЙМ, 3) ← урочиско = урочище «1) те, що становить природну межу (яр, гора і т. ін.); 2) ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками (ліс серед поля, луг, болото серед лісу)» (СУМ, X, 483), а також «долина біля річки» (Дан, 139).

Ямиска, Ямище *Jamiska* (пасовище, луки, Годв, ЙМ, 5 зв, 128 зв), *Jamiszczce* Lesnych (ГаїВиж, ЙМ, 22) ← ямиска «1) викопана водойма; 2) наповнена водою яма, де вибрали торф, пісок» (Дан, 146), ямище «збільшене до яма» (СУМ, XI, 645), (пор. яма «долина» (Рудн, 22).

Є) від ойконімів на -ищ-е (трансонімізація):

Коритище *Korytyszczce* (нива, Корит, ФМ, 100 зв) ← Коритище (тепер Турківського району). Нива як складова частина села могла отримати однойменну із населеним пунктом назву, однак, можливо, процес був зворотнім. Наприкінці XVIII ст. поселення *Osada Korytyszczce* zwane (Корит, ЙМ, 60 зв) було присілком Кропивника Старого, а у метриці початку XIX ст. засвідчено уже тільки ниву із назвою *Korytyszczce* (Корит, ФМ, 100 зв). Схоже на те, що укладачі або не до кінця розрізняють поняття *поселення* і *нива*, або ж ототожнюють їх. У Йосифінському і Францисканському кадастрах географічним терміном нива окреслено комплекс поряд розташованих мікрооб'єктів. Інколи у метричних книгах нива – те саме, що кут, частина села: *Niwa Kąt Barilowski* [koło] Brydka koło Młynka pod Sabarynem między Gnłą y Bystrzycą (ГорШл, ЙМ, 243 зв).

Імовірно, що у цьому випадку нива – те саме, що поселення, якщо опиратись на твердження М. І. Толстого про те, що у географічних термінах відбувається семантичне зміщення і навіть перенесення назви географічного об'єкта на вид трави, яка там росте, чи сіна, яке скошене на цьому місці (наприклад, російське пожар «вигоріле місце на болоті чи у лісі», а також «трава, яка виросла на вигорілому місці», «сіно з цієї трави» [9, с. 13, 247–249];

2) апелятиви на позначення місця з відтінком згрубілості:

Везиско, Возиско *Wezysko między Granicą Leszecką Panskie y Potokiem Wieyskim* (поле, Берез, ЙМ, 34 зв), *Wozysko* (нива, Берез, ЙМ, 70 зв) ← везиско ← везти «пересувати, переміщати якимсь транспортом кого-, що-небудь з одного місця на інше // переміщати, тягнучи віз, сани і т. ін. або маючи вантаж на собі (про тварин)» (СУМ, I, 316), возиско ← возити «1) переміщати, пересувати, доставляти кого-, що-небудь машиною, возом і т. ін.; 2) волочити, тягати що-небудь» (СУМ, I, 724).

Вершище *Wierszyszczce Koło Susakowey Jamy* (поляна, Багн, ЙМ, 98) ← вершище (← верх). Поляна, як бачимо, знаходиться на підвищенні біля ями *Susakowa Jama*, звідси і назва-протиставлення.

Воротище *Worotyszcze* (сіножать, Бик, ФМ, 125 зв), *Worotyszcze* leżące między Polem Hniłym у Wodą Bystrą (поле, Доброг, ЙМ, 95 зв, 109 зв) ← воротище (← ворота «проїзд або прохід в огорожі між будівлями тощо, а також ворітниця, що його закривають; брама» (СУМ, I, 741).

Гатище *Na Dolince nad Hatyszczem* (пасовище, Долж, ФМ, 89 зв) ← гатище (← гать = гатка «настил з дерева, хмизу і т. ін. для проїзду через болото // те саме, що гребля» (СУМ, II, 41).

Дорожище *Obszar Maniow od Granicy Zadzilskiej у Zawadskiej na Drożyszczu Publicznym* leżące (поле, Долж, ЙМ, 4А зв) ← дорожище (← дорога «смуга землі, по якій їздять і ходять» (СУМ, II, 378).

Дуплишка *Dupliska* od Granicy Demenskiej (поле, Горб, ЙМ, 40 зв, ФМ, 97 зв) ← дуплишка (← дупло – споріднене із *tobel* «заглиблення; узвіз», *Tobel* «виярок у лісі (горах)», *pa-daubis* «долина» (ЕСУМ, II, 146).

Запустище *Zapustyszcze* (чагарники, ГаїВиж, ЙМ, 6 зв), *Na Zapustyszczu* (поле, ГаїВиж, ЙМ, 5 зв) ← запустище (← запуст «густий ліс, густа молода зарість» (Гр, II, 87).

Зворища *Zworyszcza* (поле, Голов, ЙМ, 319 зв, ФМ, 321 зв) ← зворища (← звор «яр» (СУМ, III, 484), «суха долина, яка сполучається з річковою долиною» (Граб, 53), звір «долина між горами» (Рудн, 34), «долина потоку або річки в горах» (Граб, 53).

Зрубища *Zrubiszczka* za Starym Polem (нива, Рибн, ЙМ, 42 зв) ← зрубища (← зруб «місце, де був вирубаний ліс» (СУМ, III, 717).

Кадлубиска *Na Kadlubiskach* (поле, Голов, ФМ, 283 зв) ← кадлубиска (← кадовб «невелике озеро на болоті чи яма з водою на полі» (ЕСУМ, II, 339).

Кутища *Pod Kutyszczami* (поле, лука, Гут, ЙМ, 211 зв, ФМ, 275 зв) ← кутища (← кут «простір у формі кута між ріками, горами» (Рудн, 24).

Лавчище *Ławczyszcze* (нива, Горуц, ЙМ, 62 зв, ФМ, 67 зв) ← лавчище (← лавка «загін, смужка поля», пор. лава «гряда в річковому порозі; водяна поверхня серед болота; торф'яне болото; долина з потоком» (ЕСУМ, III, 176).

Лазище *Na Lazyszczu* (поле, Турк, ЙМ, 357 зв) ← лазище (← лаз «поляна або поле в лісі або під лісом» (Рудн, 25), «сіножать (поляна) в лісі», «лісова поляна» (Граб, 42), «місце ночівлі звірів» (Дан, 74).

Ланиска *Łaniska* (гора, Гвозд, ЙМ, 2 зв) ← ланиска (← лан «ділянка поля» (Дан, 74), «комплекс піль» (Рудн, 25).

Озериско *Ozierysko* (нива, Тарн, ЙМ, 66 зв) ← озериско (← озеро «природна або штучна заглибина, заповнена водою» (СУМ, V, 653).

Пасічиско, Пасічище *Pasieczysko* (лука, Вош, ЙМ, 25 зв, ФМ, 45 зв), *Pasieczyszcze* (нива, поле, Горуц, ФМ, 76 зв) ← пасічиско, пасічище (← пасіка «місце, на якому вирубано ліс під поле» (Рудн, 27).

Пластаниско *Plastanisko* (поле, ГусНиж, ЙМ, 29 зв) ← пластаниско (← пласт «тонкий шар; міра землі, поля», споріднене із «розлогий, широкий, плоский» (ЕСУМ, IV, 428–429), «скиба ґрунту, піднята плугом за один раз» (СУМ, VI, 564).

Погарище, Погорище, Погоріліско *Poharyscze* (нива, поле, Горуц, ЙМ, 59 зв, ФМ, 64 зв), *Las Turzanski Pohoryszcze* zwany (ліс, Жд, ЙМ, 3), *Plac Pogorzelisko* (місце, КропСт, ФМ, 116 зв) ← погарище, погорище, погоріліско (← погар «випалене вогнем чи сонцем місце» (Рудн, 28), «випалене місце в лісі» (Дан, 103).

Погибиска *Pola Pohibilska* teraz Szeremetoski Kont (поля, ГорШл, ЙМ, 6) ← погибиска. Напевно, поле отримало таку назву через неродючість ґрунту або інші несприятливі чинники.

Поточиско *Potoczysko* (потік, Судк, ЙМ, 52 зв) ← поточиско (← потік «річка (переважно невелика), струмок із стрімкою течією» (СУМ, VII, 409).

Путище *Na Putyszczu* (поле, Голов, ЙМ, 205 зв, ФМ, 207 зв) ← путище (← путь «дорога» (Рудн, 29).

Ріпища, Ріпище *Rypiszczka* nad Rzeką Stryiem leżące (поля, луки, Заріч, ЙМ, 56 зв) – *Rypiszczka* (поле, лука, Заріч, ФМ, 94 зв) ← ріпища, ріпище (← ріпа «скала», «голий, скалистий ґрунт» (Граб, 47).

Ровнища, Ровенища *Rowniszcz* (нива, Головс, ЙМ, 32 зв), *Rowienniszcz* (луки, Головс, ЙМ, 77 зв) ← ровнища, ровенища (← ровінь «рівнина» (Рудн, 30).

Саджавчиско *Sadzawczyisko* (місце, Горд, ЙМ, 10 зв) ← саджавчиско (← саджавка «1) штучна водойма; 2) штучна водойма для розведення риби; 3) яма в болоті; 4) природна стояча водойма; 5) місце в річці з дуже холодною водою» (Дан, 123).

Сплависко *Splawysko za Stawom* (лука, Годв, ЙМ, 122 зв, ФМ, 67 зв) ← сплависко (← сплав «1) грузьке болото, де трясеться, колишеться земля; 2) драговина» (Дан, 128).

Стовпище *Stoupyszcze* (поле, лука, нива, Ул, ФМ, 527 зв) ← стовпище (← стовп «окремий великий камінь» (Чер, 211), стовпець «острів (суша) на болоті» (Дан, 131).

Ступища *Na Zbyrach Stupyszcza zaczyna się od Dółu a Kączy się do Potoku zwanego Żółtownieć* (поля, Голов, ЙМ, 460 зв, ФМ, 459 зв) ← ступища (← ступ «місце, до якого доходить ріка при розливі», ступа «водна поверхня серед болотної місцевості» (Чер, 212), (пор. стопа «скала, гора» (Граб, 49).

Товариска *Na Towarzyskach* (поле, Волош, ЙМ, 43в) ← товариска (← товар «переважно велика рогата худоба» (СУМ, X, 159).

Углища *Na Klinach pod Uhłiszczami pod Górą* (поле, Бач, ЙМ, 56 зв) ← углище (← угол – споріднене з лат. *ancus* «кривий, зігнутий» (Фасм, IV, 145), (пор. вугол «ріг, кут» (ЕСУМ, I, 436).

Шириско *Pole Szerzysko zwane między Lasem Tarnawskim z iedney a Potokiem Wieyskim z drugiey strony przy Polu Podwał zwanym* (поле, Тарн, ЙМ, 49 зв) ← шириско ← шир – те саме, що «широчінь» (СУМ, XI, 455).

Ялище *Grunt Jałyszcze przy Potoku Jałyszcze* (город, Багн, ЙМ, 75), *Potok Jałyszcze* (потік, Багн, ЙМ, 75, 82) ← ялище (пор. ялове поле «1) поле, на якому нічого не росте; 2) необроблене поле» (Дан, 145).

Яровиска, Ярище *Pole pod małemi Jarowyskami* (поле, Волош, ФМ, 73 зв), *Pod Zarwami czyli Jaryszcze przy Granicy Tysowskiej* (поле, Голов, ЙМ, 527 зв, ФМ, 525 зв) ← яровиска, ярище (← яр «долина» (Рудн, 22), «вимита водою ділянка землі; природна заглибина» (Дан, 146).

Три мікротопоніми Самбірського циркулу на -иск-о, -ищ-е утворились суфіксальним способом. Твірними базами цих назв виступають:

1) ойконіми:

Ільнища *Ilniszcz* (потічок, Долж, ЙМ, 113 зв) ← Ільник (тепер Турківського району) + -ищ-а.

Коблиско *Stare Koblisko* (потік, КоблСт, ЙМ, 3 зв) ← Кобло (тепер Старосамбірського району) + -иск-о;

2) етноніми:

Татарища *Pole nazwane pod Tatarszczami między Polem nazwanym Weletoskie y Polem od Między Szypowskiej zwanu* (Голов, ЙМ, 321 зв, ФМ, 323 зв) ← татари + -ищ-а.

Чотири мікротопоніми Самбірського циркулу на -ищ-е утворились за допомогою лексикалізації прийменникових конструкцій:

Замлинище *Pole Zamłynyszcze zwane* (ГорШл, ЙМ, 8 зв) ← За Млинищем.

Зметлища *Niwa Zmetłyszcz* (ДПідб, ЙМ, 65 зв, ФМ, 110 зв) ← З Метлища (метлиско, метлище = метла «суголовок, межа, дорога між двома полями» (ЕСУМ, III, 447).

Нагровища *Pole nahrobis[z]cza* (поле, Турк, ЙМ, 356 зв) ← На Гровищах.

Підгородище *Pole zwane Hrynowiec leżące między Wodą Uhrynową y Polem Podhorodyszczem zwanym od Granicy Hłodnickiej* (Ул, ЙМ, 108 зв, ФМ, 179 зв) ← Під Городищем.

Паралельно побутують аналогічні назви-прийменникові конструкції: пор. *Pod Horodyszczem* (луки, Гас, ЙМ, 370 зв, ФМ, 655 зв), *Łączka pod Hrobiszczem* (лука, Долж, ЙМ, 31 зв).

Порівнявши назви мікрооб'єктів із суфіксами -ищ-е, -иск-о у Йосифінському і Францисканському кадастрах, прослідковуємо такі тенденції: 1) оніми із цими суфіксами,

зафіксовані на сторінках метричних книг першої пам'ятки, залишаються без змін у записах другої пам'ятки (*Pastwisko Gromackie Owczisko* (пасовище, Дубр, ЙМ, 37 зв, ФМ, 45 зв), *Pole Jaczmieniszczu* zwane (поле, ГусВиж, ЙМ, 73 зв, ФМ, 57 зв)); 2) назви дещо змінюються (форма множини змінюється на форму однини; складений за структурою мікротопонім трансформується у простий: *Rypiszczu nad Rzeką Stryiem* leżące (поля, луки, Заріч, ЙМ, 56 зв) – *Rypiszczu* (поле, лука, Заріч, ФМ, 94 зв); 3) найменування зафіксовані лише в одній з метрик (*Siedlisko w Lesie* (поле, Гош, ЙМ, 140 зв), *Zytyszczu* (нива, КропСт, ФМ, 230 зв); 4) назви мікрооб'єктів з -ищ-е, -иск-о у метриках 1785 – 1788 рр. і 1819 – 1820 рр. побутують з різними словотворчими формантами (*Grunt Zagroda na Cerkwisku* (город, Заділ, ЙМ, 105 зв) – *Grunt Zagroda na Czerkiwczynym* (Заділ, ФМ, 126 зв), *Pole na Zapustyszczu* (поле, ГаївВиж, ЙМ, 5 зв) – *Pole na Zapuscie* (поле, ГаївВиж, ФМ, 10 зв), *Krzaki Zapustyszczu* zwane (чагарник, ГаївВиж, ЙМ, 6 зв) – *Krzaki Zapust* zwane (ГаївВиж, ФМ, 12 зв), *Potok z Haryncu* zwane (Івашк, ЙМ, 41 зв) – *Potok Zharyszczu* zwane (Івашк, ФМ, 63 зв), *Sianożec Worotky* zwana (Бик, ЙМ, 121 зв) – *Sianożec Worotyszczu* zwana (Бик, ФМ, 125 зв), *Stowpyszcz* (поле, лука, нива, Ул, ЙМ, 277 зв, 357 зв) – *Stoupyszczu* (поле, лука, нива, Ул, ФМ, 527 зв).

Аналіз мікротопонімів Самбірського циркулу на -ищ-е, -иск-о показав, що цей структурний клас назв утворювався лексико-семантичним (онімізація апелювативів, трансонімізація) та суфіксальним (від ойконімів та етнонімів) способом, а також – за допомогою лексикалізації приєднаних конструкцій. Засвідчено паралельні найменування мікрооб'єктів (*Dworzysko, Dworzyszczu; Młynisko, Młynyszczu; Stawisko, Stawiszczu*). Кількісно переважають деривати із формантом -ищ-е.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Граб – Hrabec Stefan. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. – Kraków, 1950. – 264 s.
- Дан – Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / Оксана Климівна Данилюк. – Вид. друге, доп. і випр. – Луцьк: ФОП Захарчук В. М., 2013. – 148 с. – (Бібліотека української ономастики).
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Наук. думка, 1982–1988. – Т. 1–5.
- Рудн – Jarosław Rudnicki. Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. – Lwów, 1939. – 248 s.
- СУМ – Словник української мови: в 11 т. / [ред. колегія: І. К. Білодід (гол.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
- Фасм – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева / под ред. и с предисловием проф. Б. А. Ларина. – Изд. второе, стереотипное. – М.: Прогресс, 1986. – Т. 1–4.
- Чер – Черепанова Е. М. Народная географическая терминология Чернигово-Сумского Полесья / Е. М. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулик О. І. Мікротопоніми півночі Львівщини на -ищ(е), -ищк(о) / О. І. Гулик // *Studia Slavistica*. Вип. 10: Ономастика. Топоніміка [Текст]: зб. наук. пр.; [упоряд. і відп. ред.: С. Пахомова, Я. Джоганик]. – Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2009. – С. 342–349.
2. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – 297 с.
3. Закревська Я. В. Творення назв поля з-під сільськогосподарських культур // *Українська діалектна морфологія*. – К., 1969. – С. 34–44.
4. Ковалик І. І. Вчення про словотвір (словотворчі частини слова) / І. І. Ковалик. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 76 с.
5. Ковалик І. І. Про деякі питання слов'янського словотвору / І. І. Ковалик. – К., 1958. – 23 с.
6. Ковалик І. І. Українські топоніми з суфіксами -ищ-е, -ищк-е, -ищ-е, -ищк-е, -ищ-е, -ищк-е, -ищ(ь)к-о, -овищ(ь)к-о на загальнослов'янському фоні / Ковалик І. І. // *Питання українського і слов'янського мовознавства*. – Вибрані праці. – Ч. II / упор. З. Терлак. – Львів – Івано-Франківськ, 2008. – С. 328–335.
7. Корепанова А. П. Топо- і гідролексеми з суфіксом -ище / А. П. Корепанова // *Питання гідроніміки*. – К., 1971. – С. 93–99.

8. Рудницький Я. Наростки -ище, -исько, -сько [Текст] / Я. Рудницький. – 2-е вид. – Вінніпег : УВАН, 1967. – 64 с.
9. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой / отв. ред. Бернштейн. – Л. : Наука, 1969. – 263 с.
10. Łoś J. Gramatyka polska / J. Łoś. – Cz. II. Słowotwórstwo. – Lwów – Warszawa – Kraków, 1925. – 336 s.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2016 р.

УДК 81'373.2(477.83)

Марія Наливайко

(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИЗВИСЬК ЖИТЕЛІВ ЛЬВІВЩИНИ

У статті проаналізовано прізвиська жителів Львівщини, утворені лексико-семантичним і морфологічним способами. За семантикою твірних основ прізвиська поділяються на назви, утворені від імен, прізвищ, відапелятивних назв. Простежено продуктивність прізвиськотворчих формантів, визначено типові та нетипові моделі прізвиськ.

Ключові слова: антропонімія, прізвисько, відантропонімне прізвисько, відапелятивне прізвисько, лексико-семантичний спосіб, морфологічний спосіб.

Марія Наливайко. СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ПРОЗВИЩ ЖИТЕЛЕЙ ЛЬВОВЩИНЫ

В статье проанализированы прозвища жителей Львовщины, образованные лексико-семантическим и морфологическим способами. За семантикой производных основ прозвища включают названия, образованные от имён, фамилий, отапеллятивных наименований. Исследована продуктивность прозвищных формантов, установлены типичные и нетипичные модели прозвищ.

Ключевые слова: антропонимия, прозвище, отантропонимное прозвище, отапеллятивное прозвище, лексико-семантический способ, морфологический способ.

Maria Nalyvaiko. THE MAIN WAYS OF WORD-BUILDING STRUCTURE OF THE NICKNAMES IN LVIVSCHYNA

The paper analyses lexico-semantic and morphological word-building structure of the nicknames in Lvivschyna. There have been determined lexico-semantic word-building structure of nicknames and the causes for their naming have been identified in the thesis. The main means of their word-building structure is personal names and surnames, appellative derived nicknames. Word-building structure of nicknames have been based and typical, non-typical samples have been defined.

Key words: anthroponomy, derivation, nickname, anthroponymous derived nickname, appellative derived nickname.

Онімна лексика будь-якої національної мови невичерпно багата й розмаїта. У сучасному українському селі, де велика кількість однакових прізвищ і збіднених іменний репертуар, у народнопопулярній стихії офіційна тричленна система (прізвисько, ім'я, по батькові) не виконує функції диференціації та ідентифікації особи. Тому її компенсують неофіційні іменування, у ролі яких виступають передусім індивідуальні прізвиська, що характеризують особу за різними ознаками, а також спадкові сімейно-родові антропоніми, які переважно вказують на належність денотата до родини.

Офіційні прізвища людей сформувалися здебільшого на базі прізвиस्क. Процес творення прізвищ давно закінчився, ще в ХІХ столітті, а процес виникнення прізвиस्क та інших неофіційних іменувань триває й сьогодні, безперечно, буде тривати й у майбутньому, оскільки прізвиська стали невід'ємним елементом мовного спілкування. Вони є своєрідним лексичним пластом і органічною складовою антропонімікону України. Це живі оніми, які утворюються, функціонують, змінюються, набувають різних експресивних відтінків, є своєрідною скарбничкою українського села. Збір та вивчення їх розкривають потужну словотворчу фантазію народу, величезні потенційні можливості антропонімічної системи української мови, відіграють важливу роль у виявленні шляхів формування особових назв України на різних етапах розвитку. Сучасний розвиток української антропоніміки наполегливо висуває на перший план проблеми регіональної ономастики, бо без опрацювання місцевого антропонімічного матеріалу неможливо говорити про загальноукраїнські процеси як в історичній, так і в сучасній антропонімії, не можна укласти загальнонаціональний словник власних назв та антропонімії атласи. Окремим питанням народнопобутової антропонімії присвячено розвідки Г. Бучко [2], М. Лесюка [3], Н. Осташ [4], Р. Осташа [5] та ін. Неофіційні іменування монографічно дослідили Н. Павликівська (псевдоніми) [6], П. Чучка (неофіційні іменування Закарпаття) [11], Н. Федотова (прізвиська Луганщини) [10], Г. Аркушин (прізвиська північно-західної України) [7], Н. Шульська (неофіційні іменування Західного Полісся) [12].

Поза увагою дослідників залишилися лексичний потенціал, структурно-семантичні особливості, мотиваційна база неофіційних іменувань Львівщини, не розглянуто мотиви надавання та способи творення прізвиस्क у цьому регіоні тощо. Усе це і зумовило актуальність теми дослідження. У пропонованій статті ставимо завдання проаналізувати іменування, утворені лексико-семантичним і морфологічним способами.

За дериваційними особливостями досліджувані прізвиська можна поділити на дві групи: 1) утворені семантичним способом від імен, прізвищ, прізвиस्क чи апелятивів; 2) утворені морфологічним способом, за допомогою спеціальних генесіонімічних суфіксів.

Лексико-семантичний спосіб. Лексико-семантичний спосіб словотвору – це різновид неморфологічного способу деривації, переосмислення значення слова без зміни його морфемного складу шляхом лексичної метонімізації, конденсації, метафоризації, а також трансонімізації [8, с. 111].

У сфері творення прізвиस्क відбуваються семантичні трансформації. Важко відмежувати прізвиська від апелятивів. Перенесення апелятива на прізвисько відбувається шляхом онімізації – найдавнішого способу творення власних імен [9, с. 42]. Дослідники виділяють дві стадії онімізації, а саме: 1) слово перестає виконувати функцію зменшено-пестливого звертання і використовується частіше за ім'я; 2) слово як ідентифікатор особи виходить за межі певної мікрогрупи і стає неофіційним іменуванням особи [1, с. 27]. Межа між власними іменами й апелятивами проходить усередині цих класів і поза ними, в результаті чого апелятиви піддаються субстантивації [9, с. 38], пор. антропонім *Медвідь* співвідноситься з апелятивом ведмідь (іменник). Поділ антропонімів на прізвища й прізвиська відбувається за функціональним принципом, напр., антропонім *Бик* у Побіч Злч є прізвищем, а у с. Гребенів Скол – прізвиском.

Творення прізвиस्क відбувається за допомогою метафоричного та метонімічного перенесення. При метафоричному перенесенні значення апелятива переходить на денотата за схожістю будь-яких ознак: за зовнішньою подібністю (*Цвях* – високий і худий), за характером, звичками, соціальним становищем носія (*Американка* – багата). В основі метонімічного перенесення лежить принцип суміжності. Носії та їх ознаки взаємопов'язані завдяки певним асоціаціям, напр.: *Нутрія* (розводить нутрії).

За семантикою твірних основ прізвиська поділяються на такі групи:

1. Іменування, мотивовані церковно-християнськими чоловічими та жіночими повними, суфіксальними, усіченими та усічено-суфіксальними іменами: *Вахильо* (с. Тур'я Бск), *Казік* (сс. Гряда Жвк, Старий Яричів КБ); *Асінька* (с. Уріж Дрг), *Дарочка* (с. Тур'я Бск).

2. Іменування, співвідносні з розрядом «nomina personalia», що характеризують особу за: а) зовнішніми ознаками: *Біла* (с. Брюховичі Прм, Желдець КБ), *Червоний* (с. Смолин Явр, Чуква СМБ); б) особливостями мовлення: *Балакало* (с. Желдець КБ), *Храпливий* (с. Гребенів Скол); в) внутрішніми ознаками: *Бадьорий* (с. Желдець КБ), *Цікава* (с. Чаниж Бск).

3. Іменування, співвідносні з розрядом «nomina impersonalia», які є назвами: а) тварин та інших істот: *Бик* (с. Старий Яричів КБ), *Голубка* (с. Липник Жвк); б) рослин, їх частин та плодів: *Кабачок* (с. Любеля Жвк), *Півонія* (с. Сасів Злч); в) предметів побуту та інших речей: *Бурка* (с. Ільник Трк), *Зигар* (с. Лішня Дрг); г) страв та продуктів харчування: *Тюлька* (с. Крехів Жвк), *Червона бараболя* (с. Дидятичі Мст); г) частин тіла людини і тварини: *Палець* (с. Нижнє Синьовидне Скол), *Шкірка* (с. Побіч Злч); д) явищ природи: *Вітер* (с. Дідилів КБ), *Сніжик* (с. Пониква Брд).

4. Іменування, мотивовані апелювативними характеристиками особи, зокрема назвами, що вказують на: а) професію, заняття тощо: *Бригадір* (с. Переліски Брд, Тур'я Бск), *Столерик* (с. Рихтичі Дрг); б) національність, етнічну належність, етнічне походження: *Американець* (с. Верчани Стр, Лагодів Прм, Плугів Злч, Ріпчиці Дрг), *Москалик* (с. Грусятічі Ждч, Красів Мкл, Надичі Жвк, Струтин Злч); в) місце походження чи проживання: *Заболотний* (с. Берегове Мст, Дидятічі Мст, Сновичі Злч), *Польовий* (с. Потелич Жвк, Стрептів КБ). До цієї групи належать і прізвища у формі відойконімних прикметників на -ськ(ий), -зьк(ий), -цьк(ий), які утворювалися від відойконімних прикметників: *Суходольська Стефа* (с. Висоцько Брд), *Чайковицька Манька* (с. Дидятічі Мст).

5. Іменування, мотивовані прізвищами і прізвишками: *Пісковий* (с. Соколя Мст), *Ричевський* (с. Звенигород Пст).

Прізвища, утворені семантичним способом, становлять 65 % від загальної кількості.

Морфологічний спосіб творення. Морфологічний спосіб деривації – творення онімів за допомогою онімотворчих формантів, насамперед суфіксів, рідко префіксів, або ж творення варіантів імен шляхом усічення перших [8, с. 123-124].

Патронімні та матронімні суфікси. Для творення відповідних родичівських прізвищ використовувалися такі патронімні (матронімні) форманти, як: -ів, -ов(а)/-ев(а), -ин, -ин(а), -ук(-'ук), -чук, -ич, -ович (-евич), -ик, -чик, -ак (-'ак), -чак, -ськ(ий/а), -ець, -ій, -к(а).

Суфікс -ів, -ов(а)/-ев(а). У народнопобутовій антропонімії Львівщини переважають патроніми та пропатроніми із присвійним формантом -ів. Вони мають переважно двочленну структуру. Зокрема, наявні патроніми: а) від імені батька: *Андрій Нікіфорів* (с. Княже Скл), *Федь Семків* (с. Кругів Злч); б) від прізвища батька: *Буряків* (с. Ступниця Дрг), *Гавришуків Ромко* (с. Воля Задревацька Стр), *Славко Дуткевичів* (с. Гряда Жвк); в) від прізвища батька: *Гладунчиків* (с. Миклашів Пст); г) від апелювативного означення особи: *Дяків Дмитро* (с. Нагуєвичі Дрг), *Попиків* (с. Стрептів КБ).

Виявлено також пропатроніми, утворені: а) від імені діда і прадіда: *Василь Гартемонів* (с. Прибужани КБ), *Володька Гріців* (с. Вербівчик Брд); б) від прізвища діда і прадіда: *Брехів Ігор* (с. Туринка Жвк), *Василь Майкутів* (с. Гостинцеве Мст); в) від прізвища діда і прадіда: *Богдан Табаків* (с. Красів Мкл), *Іначиків Петро* (с. Новосілки Прм); г) від апелювативного означення особи: *Іван Шевців* (с. Зав'язанці Мст), *Ковалів Мар'ян* (с. Прибужани КБ) та матроніми від прізвища матері: *Василь Ляльків* (с. Туринка Жвк), *Гриць Мамунейків* (с. Туринка Жвк); апелювативного означення особи: *Їмосців<Їмосць* (с. Тростянець Злч). Цей формант використовується при деривації андронімів, патронімів, пропатронімів, матронімів, проматронімів, гіонімів, адельфонімів.

Патроніми утворюються: а) від імені батька: *Галя Демидова* (с. Княже Скл), *Зоська Олексова* (с. Кругів Злч); б) від прізвища батька: *Бажанова Леська* (с. Тур'я Бск), *Вошинцьова* (с. Угри Грд); в) від прізвища батька: *Галька Цибулькова* (с. Лівчиці Ждч), *Гітлерова Марійка* (с. Чуква СМБ); г) від апелювативного означення особи: *Дякова* (с. Сидорівка Ждч, Старий Милятин Бск), *Марія Поштарова* (с. Брюховичі Прм).

За допомогою аналізованого суфікса пропатроніми творяться: а) від імені діда і прадіда: *Марина Осафатова* (с. Сихів Стр), *Мойськова Янка* (с. Чуква СМБ); б) від прізвища діда і

прадіда: *Баранова Євдоха* (с. Батьків Брд); **в) від прізвиська діда і прадіда:** *Бігмалова Ольга* (с. Стільсько Мкл), *Кабанова Маруська* (с. Ременів КБ), *Крізова* (с. Смолин Явр); **г) від апелятивного означення особи:** *Голійникова* (с. Старгород Скл), *Кузнецова* (с. П'ятничани Стр). Формант **-ов(а)** утворює **відпрізвиський проматронім** (*Голубкова* – с. Київець Мкл), **проматронім від імені прабаби** (*Магдова* – с. Братковичі Грд), **гіоніми** (*Котьова* – с. Надичі Жвк, *Мишкова Юлька* – с. Любеля Жвк) та **адельфоніми** (*Паранька Сабінова* – с. Черневе Мст, *Русланкова Таці* – с. Хашів Трк).

Суфікс -ин, -ин(а). За походженням суфікс **-ин** – посесивно-ад'єктивний. Наш матеріал фіксує патроніми, матроніми, пропатроніми, проматроніми, гінеконіми із формантом **-ин, -ин(а)**. За допомогою цього суфікса утворювалися матроніми: **а) від імені матері:** *Дусьчин Саша* (с. Тучапи Грд), *Юзин Микола* (с. Сможе Скол); **б) від прізвиська матері:** *Никола Дечишин* (с. Лівчиці Ждч), *Олекса Дубишин* (с. Козьова Скол); **в) від прізвища матері:** *Ладзьо Данилишин* < *Данилиха* (с. Ожидів Бск); **г) апелятивного означення особи:** *Богдан Вчительчин* (с. Тростянець Злч), *Лікарчин* (с. П'яновичі Сmb).

Цей суфікс використовувався при творенні пропатронімів (*Михальо Николін* – с. Сторонибаби Бск), а також проматронімів: **а) від імені баби:** *Оленьошин* (с. Воля Задеревацька Стр), *Славко Мільчин* (с. Кнісело Ждч) та **від імені прабаби** *Магдин* – (с. Туринка Жвк); **б) від прізвиська баби:** *Петро Кісоччин* (с. Коростів Скол); **г) апелятивного означення особи:** *Медиччин* < *медичка* (с. Тухля Скол).

На території Львівщини функціонують матроніми з суфіксом **-ін, -ін(а)** від імені: *Параніна Ганя* (с. Корчів Скл), прізвиська: *Маруська Тотіна* < *Тотя* (с. Полове Рдх), проматронім від прізвиська: *Курочкін* (с. Старий Милятин Бск), патронім від апелятивного означення особи: *Попушкін* (с. Смолин Явр).

Гінеконіми утворюються від імен: *Марихин* (с. Нивиці Рдх), *Михайло Рузин* (с. Тухля Скол); **в окремих випадках – від прізвиस्क:** *Москалишин Іван* (с. Корчів Скл).

Формант **-ин(а)** використовується при деривації жіночих матронімів від: **а) імені матері:** *Нацина, Стацина*; **б) прізвиська матері:** *Галюся Марчишина* (с. Сушно Рдх), *Кіселишина* (с. Дідилів КБ), *Малярчишина* (с. Смолин Явр); **в) прізвища матері:** *Марійка Зозулина* (с. Дідилів КБ); **г) апелятивного означення особи:** *Іванка Гоцулчина* (с. Тростянець Злч).

За допомогою аналізованого суфікса творяться проматроніми від **імені** (*Людвінчина* – с. Смолин Явр, *Марисі Паращина* – с. Київець Мкл), **прізвиська баби** (*Настя Рачишина* – с. Первятичі Скл, *Снігурчина Марина* – с. Бабина Сmb), **апелятивного означення особи:** *Поляччина* – с. Стрептів КБ. На території Львівщини функціонують іменування, утворені **від імені прабаби** (*Маруся Ганусиччина* – с. Прибужани КБ) і **прізвиська** (*Ксьондзишина* – с. Ременів КБ).

Суфікс -их(а). Андронімний за походженням суфікс **-их(а)** творить жіночі патроніми, пропатроніми, матроніми, адельфоніми від імен, прізвищ, прізвиस्क, апелятивних означень особи. В обстежуваних прізвиських нами виявлено формант **-их(а)** в **патронімах:** **а) від імені батька:** *Митерчиха* (с. Володимирці Ждч), *Мікетиха* (с. Новосілки Прм); **б) від прізвища батька:** *Лениха* (с. Княжпіль Ст. Самб), *Муравлиха* (с. Смолин Явр); **в) від прізвиська батька:** *Качуриха* (с. Брюховичі Прм), *Кисілиха* (с. Уріж Дрг); **г) від апелятивного означення особи:** *Дячиха* (с. Нагуєвичі Дрг), *Ковалиха* (с. Куликів Рдх), **пропатронімах:** **а) від імені діда і прадіда:** *Демйониха* (с. Сихів Стр), *Мартошиха* (с. Кути Бск); **б) від прізвища діда і прадіда:** *Савуниха Ірка* (с. Вузлове Рдх); *Головчиха Каська* (с. Лани Прм); **в) від прізвиська діда і прадіда:** *Кабаниха* (с. Ременів КБ); *Журавлиха* (с. Ременів КБ); **г) від апелятивного означення особи:** *Бойчиха* (с. Тур'я Бск), **матронімах** (*Бедзиха* – с. Вербляни Явр), **адельфонімах** (*Камінчиха* – с. Вербівчик Брд, *Сабіниха* – с. Черневе Мст).

Суфікс -ук (-'ук), -чук. У нашій картотеці зафіксовано прізвиська на **-ук (-'ук), -чук** таких розрядів: патроніми, матроніми, пропатроніми, проматроніми, гінеконіми. Патроніми утворюються: **а) від імені батька:** батько *Костянтин Горбач* – син *Костюк* (с. Дунаїв Прм), батько *Чиж Прокіп* – син *Пронюк* (с. Суходоли Брд); **б) від прізвиська батька:** батько *Заєць Іван* – син *Зайчук* (с. Лагодів Прм), батько *Найда Мирон* – син *Знайдюк* (с. Хашів Трк); **в) від**

апелятивного означення особи: батько *москаль Володимир* – син *Москалюк* (с. Хашів Трк), батько *циган Василь* – син *Циганчук* (с. Ушковичі Прм). Матроніми, що побутують у досліджуваному регіоні, утворені: **а) від імені матері:** мати *Фірман Ганна*, а син *Ганьчук* (с. Андріївка Бск); **б) від дівочого прізвища матері:** мати *Скорна Емілія* – син *Скорнюк* (с. Кнісело Ждч). За допомогою аналізованого форманта утворені також пропатроніми **від імені:** дід *Брух Кирило* – внук *Кирилюк* (с. Підгірці Брд), дід *Прихітько Климентій* – внук *Климчук* (с. Стоянів Рдх) та **від прізвища діда** (дід *Вовк Богдан* – внук *Вовчук* (с. Стремільче Рдх). Цей суфікс використовується при деривації проматронімів **від імені баби:** баба *Смик Маня* – внук *Манюк* (с. Семенівка Пст) й деяких **гінеконімів:** дружина *Герба Ганна* – чоловік *Ганюк* (с. Поруденко Явр).

Суфікс -ак(-'ак), -чак. Наші матеріали містять **відіменні патроніми:** батько *Сало Василь* – син *Базиліак* (с. Пониковиця Брд), батько *Ткачик Дмитро* – син *Дмитрак* (с. Скварява Злч), **пропатроніми** (батько *Норик Григорій* – син *Гриньчак* (с. Київцеь Мкл), **матроніми** (мати *Саган Євдокія* – син *Дуняк* (с. Старий Яричів КБ)) та **гінеконіми** (дружина *Сало Орина* – чоловік *Ориняк* (с. Путятичі Грд)), утворені за допомогою суфікса **-ак(-'ак), -чак**.

Суфікс -ик, -чик. На території Львівщини суфікс **-ик, -чик** наявний у словотвірній структурі **відпрізвиських патронімів** (батько *Бринзар Дмитро* – син *Бринзарик* (с. Путятичі Грд)), **патронімів** від апелятивного означення *Гоцул Іван* – син *Гоцулик* (с. Висоцько Брд), батько *Швець Михайло* – син *Шевчик* (с. Дидятичі Мст). Можливо, сюди можна віднести також і **пропатроніми:** дід *Балакай* – внук *Балакайчик* (с. Кругів Злч). За допомогою вказаного форманта творяться й **гінеконіми:** дружина *Плотиця Тетяна* – чоловік *Тацик* (с. Колодруби Мкл).

Морфологічним способом утворено 35% прізвищ. Найбільш продуктивними серед відантропонімних прізвищ виявились утворення із суфіксами **-ів, -ов(а), -их(а), -ин, -ин(а), -к(а)**, які продемонстрували здатність сполучатися з родичівськими прізвищами.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ РАЙОНІВ

Брд – Бродівський, Бск – Буський, Грд – Городоцький, Дрг – Дрогобицький, Жвк – Жовківський, Ждч – Жидачівський, Злч – Золочівський, КБ – Кам'яно-Бузький, Мкл – Миколаївський, Мст – Мостиський, Прм – Перемишлянський, Пст – Пустомитівський, Рдх – Радехівський, Скл – Сокальський, Скол – Сколівський, Сmb – Самбірський, Стр – Стрийський, Ст.Сmb – Старосамбірський, Трк – Турківський, Явр – Яворівський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О. В. Лексико-семантична група прізвищ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини) / О. В. Антонюк // Актуальні питання антропоніміки / відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 25–30.
2. Бучко Г. Є. Народно-побутова антропонімія Бойківщини / Г. Є. Бучко, Д. Г. Бучко // *Linguistica slavica* : ювілейний збірник на пошану І. М. Железняк. – К. : Київ, 2002. – С. 3–14.
3. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл / М. Лесюк // *Przezwiseka i przydomki w językach słowiańskich. Część 1.* / Pod redakcją Stefana Warchol. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. – S. 227–240.
4. Осташ Н. Холмські вуличні прізвища: минуле і сучасне / Н. Осташ // Діалектологічні студії 8 : Говори південно-західного наріччя / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – С. 159–173.
5. Осташ Р. І. Із життя сучасних українських прізвищ 1. / Р. І. Осташ // Українська пропріальна лексика. – К. : Київ, 2000. – С. 15–121.
6. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ століття / Н. М. Павликівська. – Вінниця : Глобус-прес, 2011. – 386 с.
7. Словник прізвищ північно-західної України : у 3-х т. / упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
8. Словник української ономастичної термінології / уклад. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. – Харків: Ранок-НТ, 2012. – 256 с.

9. Суперанская А. В. Ударение в собственных именах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1966. – 206 с.

10. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна / Н. М. Федотова – Харків, 2008. – 20 с.

11. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.661 «Мови народів СРСР (українська мова)» / Чучка Павло Павлович. – Ужгород, 1969. – 987 с.

12. Шульська Н. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. Шульська. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – 164 с.

Стаття надійшла до редакції 2.11.2016 р.

УДК 821.161.2.32

Віталій Пономаренко

(Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ РОМАНУ «МАРУСЯ» ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

У статті проаналізовано особливості індивідуального стилю роману В. Шкляра «Маруся», з'ясовано історичну та біографічну складові роману, експліковано основні засади образотворення головної героїні. Встановлено новаторство в моделюванні основного персонажа твору та специфіку стилізованої парадигми письменника.

Ключові слова: героїко-патріотичний пафос, гіперболізація, моделювання, національно-визвольна боротьба, поліфонічність.

Віталій Пономаренко. ОСОБЕННОСТИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО СТИЛЯ РОМАНА «МАРУСЯ» ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА

В статье проанализированы особенности индивидуального стиля романа В. Шкляра «Маруся», определены историческая и биографическая составные романа, эксплицированы основные принципы создания образа главной героини. Установлены новаторство в моделировании главного персонажа произведения и специфика стилизованной парадигмы писателя.

Ключевые слова: героико-патриотический пафос, гиперболизация, моделирование, национально-освободительная борьба, полифоничность.

Vitalij Ponomarenko. THE PECULIARITIES OF INDIVIDUAL STYLE OF V. SHKLYAR'S NOVEL «MARUSYA»

The article analyzes the peculiarities of individual style of V. Shklyar's novel «Marusya». The historical and biographical foundations of the novel are founded, the basic principles of image of the main character are explicated. The author draws attention to the innovation in the modeling of the main character of the novel and the specific stylistic paradigm of the writer. The novel «Marusya» is based on historical facts, which together with V. Shklyar's artistic speculation create the artistic space of the national power and the mystical versatility. Alexandra Sokolovska – the conductor of the insurgency of Polissya – is the prototype of the protagonist in this novel. The patriotism of the novel is focused on the image of the main character – the chieftain Marusya, the creation of which is based on the lyricism, the heroic and patriotic code and exaggerated ideas of the national invincibility. V. Shklyar, accumulating in the problem-thematic units of the novel the issues of the national identity and the self-identity of Ukrainians, models the national heroine image in the traditions of the popular literature, and bringing the innovative combination of feminine and masculine traits. Dominants of its individual style in the novel «Marusya» is the exaggeration and the mystification, the using of folk

poetics, the polyphonic part in the construction of the image of the main character, the emphasis on the ideas of the national liberating struggle and the heroic patriotism of the novel. V. Shklyar's «national bestseller» is a phenomenon of the elitarized popular literature. The writer tries to be an innovator in traditional values, in the modern fiction space the writer evolves in the paradigm of so-called «neotraditionalizm».

Keywords: heroic pathos, exaggeration, modeling, national liberating struggle, polyphony.

Посилена увага до письменницької постаті В. Шкляра пояснюється тим фактом, що він дуже вдало експлікує у своїй творчій лабораторії актуальні теми української самоідентичності, відновлення історичної справедливості та інтерпретації маловідомих історико-культурних подій для майбутніх поколінь українців. Як вдало зауважив Я. Голобородько, «Василь Шкляр наділений субстанційною властивістю», яка «забезпечила б йому помітну присутність у будь-якому історичному періоді й естетичному часі» [5, с. 57]. Романи епіка «Чорний Ворон» та «Маруся» – конгломерат візій постмодерністського письменника на події повстанського руху опору більшовицькій армії та країні-агресору у 20-х роках ХХ століття. Ці історико-революційні романи відкривають маловідомі сторінки української історії та проливають світло на постаті таких повстанських провідників, як брати Чучупаки, отамани І. Лютий-Лютенко, А. Гулий-Гуленко, М. Голик-Залізник, О. Соколовська. Ідея невмирущості українського козацького бойового духу та новаторське осмислення історико-культурних цінностей (єдності, свободи вибору і думки, волі, функціонування рідної мови) у белетристичному континуумі В. Шкляра актуалізується у період теперішньої боротьби на Сході України, яку в ролі волонтера та ідейного натхненника для бійців веде і сам письменник.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Науковий дискурс навколо романної творчості В. Шкляра здебільшого заторкує ідейно-стильові та жанрові аспекти детективно-містичних романів «Ключ», «Елементал», «Кров кажана» (Я. Голобородько), а також тагмат орус письменника – його роман «Чорний Ворон» (С. Ушневич, Л. Старовойт, Г. Насмінчук, О. Романенко). Тому доволі помітною є лакуна в експлікації іншого історико-революційного роману – «Маруся». Серед останніх досліджень доволі промовистими є окремі публікації. Це дослідження Г. Насмінчук, присвячене аналізу художнього бачення В. Шкляра та засобів творення художнього світу у романі-бестселері «Маруся» [7]. Варта уваги розвідка А. Галича, предметом дослідження якої стала поліфонічність портретування образу головної героїні твору у дискурсі вивчення біографічного роману [3]. Про кореляцію біографії та квазі-біографії у романі «Маруся» йдеться у статті О. Галича, де науковець окреслює дві сюжетні лінії – документальну і художню, пов'язуючи їх із реальними історичними фактами та художнім вимислом [4]. Вважаємо доцільним з'ясування ідейно-стильової палітри роману, засобів образотворення та новаторства автора у моделюванні постаті головної героїні. Отже, мета нашого дослідження – виявити та проаналізувати особливості індивідуального стилю В. Шкляра в художньому просторі роману «Маруся».

Зазначимо, що роман «Маруся» засновано на історичних фактах, які разом із художнім домислом В. Шкляра витворюють художній простір національної енергії та містичної багатогранності. Прототипом головної героїні роману є Олександра Соколовська – провідниця повстанського руху із Полісся. Основні віхи її біографії дослідники [6] презентують у наступному ракурсі.

Народилася Олександра Соколовська 14 грудня 1902 р. у с. Горбуліві (теперішня Житомирська область) у патріотичній сім'ї сільського дяка. «Це була одна з сімей української патріотичної сільської інтелігенції, які стали головними ідеологами й організаторами національно-визвольної війни українства 1917-20-х років, а згодом були нещадно винищені імпер-більшовицькими загарбниками» [6, с. 1]. Очолив цю війну наймолодший син Соколовських – Олекса, що загинув дев'ятнадцятирічним 24 лютого 1919 р. під час придушення більшовицького повстання у Коростишеві. Його справу продовжив брат Дмитро, який служив у царському війську, батько Тимофій очолив штаб селянсько-козацької армії, а Олександра стала зв'язковою. Саме під проводом Дмитра Соколовського повстанська армія

здобула чималих перемог, а отаман загинув від підступної руки зрадника 8 серпня 1919 р. «Святу справу Олекси і Дмитра за визволення народу продовжує старший брат Василь. Олександра, гімназистка «4 класу», зміцнювала свою славу «сурмача» й організатора народних загонів» [6, с. 1]. Невдовзі Василь загинув також. Оскільки ще один брат – Степан – був священиком, то місію національно-визвольної боротьби взяла на себе наймолодша сестра – шістнадцятирічна Олександра Соколовська, що назвала себе отаманом Марусею.

Про отамана Марусю йдеться в кількох історичних джерелах. Перш за все це спогади К. Поліщука, учасника соколовського війська, що оформилися в оповідання «Отаманша Соколовська»; розвідка К. Завальнюка і Т. Стецюк «Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша Маруся)»; книги Р. Ковалю «Багряні жнива Української революції», «За волю і честь» [6, с. 1]. Переосмислення історичного фактажу, пов'язаного з героїко-патріотичною діяльністю горбулівської сім'ї Соколовських, перспекції, що відкривають авторські візії на покоління нащадків роду (Г. Насмінчук зауважує, що «самототожність молодших поколінь Соколовських наближена до життєвого досвіду їхніх попередників, їхня власна історія органічно пов'язується з сімейним наративом, незважаючи на те, що цей зв'язок витравлювався десятиліттями тюрем і переслідувань» [7, с. 33]), а також введення вигаданих героїзованих персонажів та певної долі міфічності і містицизму є іманентними індивідуальній манері письма у романі «Маруся», оскільки «авторському мисленню Василя Шкляра притаманна «реалістична містика», він не любить писати про те, чого не може трапитись у житті» [8, с. 376].

Епіцентром основної сюжетної лінії роману «Маруся» є образ головної героїні, виписаний на масштабному тлі епічної боротьби союзу українських повстанців та регулярної Української Галицької Армії з більшовицькими окупантами. Інша сюжетна лінія вигаданого персонажа – поручика Мирона Гірняка – тісно переплітається із лінією головної героїні завдяки змодельованій художній ситуації кохання між Мироном та Марусею. Окремі нитки вплітають у канву роману розповіді про усіх отаманів Соколовських, сотника Станіміра, батька Мирона. Усі ці тексто- та сюжетнотвірні елементи постають в кінематографічному калейдоскопі. Автор наче змонтує кінострічку, виділяючи окремі ракурси і висвітлюючи власне бачення історичних подій.

Творення образу головної героїні роману – отамана Соколовської – засноване на «трьох китах» – ліризмі, героїко-патріотичному коді та гіперболізованій ідеї національної нездоланності. У своїх історико-революційних романах В. Шкляр виступає міфотворцем, уся його авторська інтенційність спрямована на витворення романтично-загадкового, але водночас і героїко-патетичного міфу, в якому функціонують нездоланні українці. Захоплений своєю героїнею, автор не порушує меж легендарно-міфічного дискурсу і сам в такому ж ключі звертається до своєї героїні у післямові до роману: *«Оскільки ти стала легендарною ще за життя, то не дивно, що й про твою смерть народилося багато легенд. Таємниця завжди породжує міфи. Та найдужче вражає те, що перекази про Марусю досі живуть у нашому, здавалося б, непритомному народі»* [10, с. 309]. «Опритомнити» українців, по-новому розкрити їхню етноментальну предковичну могутність – це основна письменницька мета В. Шкляра.

Ще з ранніх літ Маруся свідомо пов'язувала себе із розпочатою її братами справою «держання України»: *«Вони й не помітили, як у цій катавасії знайшла собі роботу Сашуня. <...> переконувала всіх, хто носить штани, йти в повстанці. «Знов кров проливають?» – загув хтось у натовпі, на що Саша сказала, що так, не всі голови уціліють, але втрати у боротьбі завжди будуть меншими за ті, яких ми зазнаємо в покорі. «Проклянімо смиренність тих, хто, сидючи на печі, вигріває рабську сподіванку, що біда обійде його стороною», – сказало це жовтороте пташеня»* [10, с. 37–38]. Пропагандистська діяльність, роль зв'язкової, а також педагогічна освіта стали підвалинами безкомпромісного світогляду Олександри Соколовської. Під час своєї отаманської ініціації Маруся амбітно заявляє: *«Ми не будемо оберегати тільки свої села, ліс і себе в ньому, — сказала вона. — Ми підемо на велику війну за Україну. Підемо на Київ! Якщо комусь це далеко, нехай чухає матню на печі», — глузливо промовила вона, і козачня, яка щойно кипіла гнівом, покотилася зо сміху»* [10, с. 89]. Обравши собі отаманське

ім'я «Маруся», «наупертіше жіноче ім'я» [10, с. 89], отаман Соколовська тим саме наче вкотре загартовує свій характер.

Вперше у тексті роману автор презентує свою героїню крізь призму зорового образу військових, додаючи вагомій долі таємничості та вплітаючи нитку інтриги: *«Та не кінь їх ошелешив, хоч було там чому дивуватися — срібний жеребець-араб мав лагідні блакитні очі, а дихав змійним вогнем, роздуваючи рожеві оксамитові ніздрі, — однак приголомшив їх вершник на тому коні чи, певніше сказати, вершниця, бо то була дівчина із золотою косою, що спадала на ліве плече з-під козацької смушевої шапки. Зодягнута була як парубок — полотняні штани, шевронові чобітки з острогами, туга домоткана сорочина, підперезана шкіряним паском, на якому щільно сиділа кобура з револьвером. За плечима у дівчини був короткий австрійський карабін, ремінець якого навхрест оперізував її спереду якраз поміж тими пружкими пагорками, які теж видавали її стать. З маківки сивої шапки конусом звисав червоний шлик, і коли кінь, ще гарячий від бігу, крутнувся на місці, дрібно перебираючи стрункими ногами (чи, може, то вершниця навмисне так його розвернула), Мирон прочитав на шлику гасло, написане синім чорнилом: «СМЕРТЬ ВОРОГАМ УКРАЇНИ!»* [10, с. 21–22]. Автор щедро використовує епітети у детальному описі зовнішності Марусі. Героїня репрезентована як герой-козак, і тут превалює значна доля маскулінного в її зображенні («зодягнута була як парубок»). «Перший експозиційний портрет Марусі є своєрідною візиткою, яка вербально представляє героїню, чий образ у романі буде поглиблюватися і розширюватися, поступово переходячи від опису зовнішності до розкриття її внутрішнього світу» [3, с. 103].

У бою автор зображує Марусю виключно відважною та безстрашною: *«Попереду летіла Маруся, Маруся, Маруся! — червоний шлик розвівався за нею, білий кінь під дощем набрав кольору темного срібла»* [10, с. 61]. Вона ні на йоту не боїться ворогів, майстерно володіє зброєю. В. Шкляр свідомо гіперболізує вміння отамана Марусі: *«Уміла тримати дистанцію з ворогом більшу за розмах шаблі чи списа, а стріляла що з карабіна, що з револьвера краще за багатьох козаків, хоч козачня в Марусі була добірна, особливо ця горбулівська сотня...»* [10; с. 62].

Показовим є ставлення Марусі до своїх бійців: в них вона вірить, як у себе: *«Ви ще не знаєте нашу піхоту, — сказала Маруся. — Мої козаки, як роззуються, то біжать собачою риссю так само швидко, як коні. А хто не встигає, той хапається за стремено верхівця і мчить поряд із ним»* [10, с. 34]. Тут вчитуємося у давньоукраїнське порівняння, що інтертекстуально відсилає до «Слова о полку Ігоревім...». Антропологічний портрет «війська Марусі» романтизований та ідеалізований у душі зображення козаків-характерників. В. Шкляр наділяє простих селян, «горбулівську сотню» гіперуміннями у військовій справі, відвагою та навіть грайливістю, дотепністю і відсутністю страху перед смертю, що було притаманне справжнім козакам.

Гіперболізованим пафосом та гордістю сповнений епізод в'їзду Марусі до Бесарабського ринку, в якому автор як джерело використовує лист Анатолія Малюха, де переказано спогади бабусі його дружини Марії Окіпної про цю подію: *«До ринку повагом в'їхала юна дівчина, зодягнена по-козацькому, — в папасі з червоним шликом, у зеленій чумарці, в чоботях з острогами. За спиною в неї стримів карабін, при поясі була кобура з револьвером, з-під папахи спадала золота коса»* [10, с. 135]. У свідомості міщан вона постає як героїня, українська Жанна Д'арк. Тим паче, що в текстовому діапазоні роману є прямі посилання на цей вічний образ. Італієць Флоріан Ліва подумки порівнює повстанців із військом видатного Гарібальді, а Марусю — з Орлеанською Дівою: *«Це Орлеанська Діва, що колись також повстала проти загарбників, та була спалена на кострищі за відьомство і... носіння чоловічого одягу. O tempora, o mores!»* [10, с. 180], хоча дослідниця Г. Насмінчук застерігає від такого порівняння. «Маючи чимало ознак образу Орлеанської Диви, образ Марусі вступає в конфлікт з цим архетипом. Дівчина в нечасті години перепочинку між боями вертається до звичних горизонтів життя, до себе колишньої, до своїх білих вишитих кофтин, кісників, коралового намиста зі срібними дукачами» [7, с. 34]. Цей дівочий скарб стає доказом невмирущості Марусі, бо саме

його в землянці знайшли працівники спецслужб, і вже у XX столітті так символічно він нагадав про свою господиню.

Дівчина в національному строї – ще одна авторська візія – *«До хати його пропустила дівчина в білій кофтині, вишитій на грудях і рукавах червоним та чорним хрестиком. Це вперше він побачив її без шапки, побачив гладенько зачесане на проділ волосся, заплетене в тугу золотисту косу, що спадала на груди через плече. На тонкій шиї червоніли коралі зі срібними дукачами»* [10, с. 73] – підкреслює «українськість» героїні, її національну самототожність. Використовуючи народнопісенний ліризм, автор наче навмисно наголошує на символах дівочої краси. Ці прийоми фольклорної поетики («золота коса», «червоним і чорним хрестиком») традиційні, але саме у них закорінене етноментально-сакральне бачення української нації.

Магічного колориту набуває сцена останньої зустрічі Марусі з більшовиками: *«Один москалюга, вхопивши за шлик, зірвав з неї шапку, і стонадцять очей випнулося з орбіт від дива й переляку — золота коса затріпотіла в повітрі; вони полювали на цю косу, здобути її разом з головою було їхнім завданням, але ніхто не сподівався захопити отаманишу саме зараз, і тому, начувані страшних дивовиж про її відьомську силу, вони від несподіванки більше злякалися, аніж зраділи. І навіть те, що побачили таку юну дівчину, кидало їх у моторош, адже тільки справжнісінька відьма-карга могла перекинутися в юнку із золотою косою»* [10, с. 299]. Автор використовує символи чоловічого і жіночого – шапку як один із найважливіших атрибутів козаків-воїнів, яку із Марусі насильно зривають, та косу як символ дівочої краси (а в розумінні ворога – ознаку чаклунства), яку вороги зі страхом, а не з тріумфом відрізають. Отже, новаторство В. Шкляра полягає ще й в акумуляції рис двох традиційно українських образів – козака і дівчини. Поліфонічність, майстерне переплетіння фемінного і маскулінного витворюють новітній андрогінний образ Олександри Соколовської.

Оскільки в образі Марусі вживаються дві іпостасі – безстрашної амазонки, жінки-воїна, що не щадить ворогів (*«Але прийшов завойовник, і тут вже є одна правда: або він тебе, або ти його. Інакше не буває»* [10, с. 175]) і чутливої, ніжної, закоханої дівчини (*«Я все-таки дівчина»* [10, с. 73]), що перетворюється у спокусливу жінку, то у цій фемінно-почуттєвій еволюції також проявляється новаторство автора, який відкидає традиційно заякорене уявлення про цнотливу до шлюбу дівчину і презентує її з інтимними подробицями крізь призму сприймання закоханого у неї Мирона: *«Після купелю її груди стужавіли, маленькі дівочі соски були схожі на дві смородини, що червіньково відсвічували проти червоного місяця»* [10, с. 93]. Маруся постає в образі старозавітної Єви-спокусниці: *«Мирон поволі озирнувся і побачив, що вона гола, але Маруся не бачила ні своєї, ні його наготи, це була Єва, яка ще не вкусила забороненого плоду...»* [10, с. 93]. Отже, постать головної героїні поліфонічна, не розшматована, амбівалентна, а гармонійно-варіативна. Цю думку поділяє і А. Галич, який вважає, що образ Марусі «деконцентрований, розгорнутий» і «здатен убирати в себе множинність змістів, наповнюючи їх додатковою символічністю» [3, с. 105].

Окремі риси індивідуального стилю, в яких закорінена «ціннісна інтенція» автора (М. Бахтін), можуть виявлятися на різних рівнях – звуковому, лексичному, інтонаційному, на рівні синтагматичного поєднання лексем, у мімічному доповненні звукового потоку, якщо йдеться про усну форму твору [1, с. 78]. Використання автором певного масиву лексики (діалектів, жаргонів, сленгу, історизмів, архаїзмів, неологізмів, афоризмів тощо) дає змогу дослідникові краще зрозуміти засади індивідуального письма автора та виокремити неповторні риси художнього методу. Звісно, жанр історичного роману вимагає використання у ньому пасивного корпусу лексики. Тому цілком виправданим у стильовому діапазоні В. Шкляра є застосування тих засобів мовної виразності, що якнайточніше передають історичний час, відтворений у романі «Маруся». Автор використовує історизми («бусурмани», «люйси», «максим», «спіжарня», «кольт», «зінгер»), архаїзми («стирка», «лічниця», «копа»), діалекти («громніца», «степка», «твинчик», «куступеляни», «гурки», «столя», «гуня»), топоніми (Лапаївка, Галдунівка, Бидилівка – назви кутків у селі Горбулів, Баришпіль (Бориспіль)), жаргон повстанців та військових («магніфіка», «торба-ідунка», «лапайдух»). Прикметним є те,

що репліки більшовиків транслітеровано українською («*Жарь, сука, яшніцу! Ставь на стол водку і лепі варенікі, мать твою!*» [10, с. 51]), але вони зберігають семантику вульгарності, грубості, навіть дикості, що додатково вказує на варварство загарбників, які контрастно зображені поряд із українськими повстанцями. Поряд із цим сентенційність та афористичність мови Марусі («*Ворога треба нищити скрізь. Руїни храму іноді святіші за його первісну досконалість*» [10, с. 35]) є вершиною досконалості воїна.

Ще одною характерною рисою стильової парадигми роману В. Шкляра є часті посилення на пропагування християнських чеснот і цінностей (молитви матері Ядвіги, сцена її сповіді, рід занять батька Тимофія, який був дяком, і брата Марусі – священика Степана), що вдало підкреслює Г. Насмінчук: «Роман, попри закореність на конкретних подіях національно-визвольного руху, сягає першоджерел людського буття, загальнолюдських цінностей, закріплених у Святому писмі. Чи не тому таким потужним у тексті є молитовний дискурс» [7, с. 35].

Стильові параметри роману «Маруся» як творчого продукту сучасного письменника не зовсім вписуються у рамки постмодернізму, оскільки у ньому немає іронії, буфонади, гротеску, потоків внутрішнього мовлення, складних наративних моделей (автор обмежується традиційним викладом від третьої особи), що притаманні постмодерністському письму. Починаючи свою літературну діяльність ще у рамках стильової парадигми соцреалізму, В. Шкляр витворив свій окремий творчий потенціал на межі між постмодернізмом та масовою культурою. Його «національний бестселер» – це явище елітаризованої масової літератури. Письменник намагається бути новатором на традиційних підвалинах, тобто у сучасному белетристичному просторі епос еволюціонує у межах так званого «неотрадиціоналізму». Р. Харчук у рецензії на роман «Чорний Ворон» декларує стиль цього твору як «героїчну анархію», детермінуючи одну його важливу хвилю – брак психологізму [9, с. 1]. Роман «Маруся» також страждає на дефіцит психологізму. У ньому відсутня саморефлексія головної героїні, немає внутрішніх монологів. Про окремі зміни внутрішнього світу Марусі повідомляє у романі її мати Ядвіга, яка «*побачила в тих синьо-сірих очах таке, про що й боялася думати*» [10, с. 191]. А. Галич вважає, що цей епізод є «свідченням багатозначності прочитання внутрішнього світу героїні, що набуває психологічного характеру» [3, с. 105], але, на нашу думку, виразного психологізму оповіді у романі бракує, він лише може розгорнутися як дискус-додумування-емпатія у свідомості реципієнта, хоча мінімальний психологізм – це також домінанта творів масової літератури. Таким чином, у конструюванні художнього простору В. Шкляр віддає перевагу гіперболізації у моделюванні персонажного корпусу, додаючи окремих рис «магічного реалізму». У романі «Маруся» до них належить «характерництво» головної героїні та її воїнів, символічні образи Марусиного коня-рятівника Нарциса, який носив на собі всіх отаманів Соколовських і врятував дівчину, а від нього вона черпала свою родову відвагу та нездоланність, та каменя – соколиного ока – символу кохання Мирона і Марусі.

Отже, у романі «Маруся» В. Шкляр актуалізує події національно-визвольних змагань повстанців Полісся із більшовицькими окупантами на початку ХХ століття. Героїко-патріотичний пафос роману сконцентрований в образі головної героїні твору – отамана Марусі. В. Шкляр, акумулюючи у проблемно-тематичних вузлах твору питання національної ідентичності та самототожності українців, моделює образ національної героїні у традиціях якісної масової літератури, привносячи новаторське поєднання рис фемінного та маскулінного. Домінантами його індивідуального стилю у романі «Маруся» є гіперболізація та містифікація, використання засобів фольклорної поетики, поліфонічна складова у конструюванні образу головної героїні, акцент на ідеях національно-визвольної боротьби та героїко-патріотичний пафос роману. Подальші дослідження цього твору, на нашу думку, варто здійснювати в межах порівняльно-типологічного, поетикального та структуралістського аналізів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве / М. Бахтин // Литературно-критические статьи. – М.: Худож. лит-ра, 1986.

2. Василь Шкляр: бекграунд республіканця [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/CULTURE/vasil-shklyar-bekgraund-respublikancya-.html>
3. Галич А. Поліфонічність портрета Марусі в однойменному романі В. Шкляра / А. Галич // Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. праць (філологічні науки). – 2015. – № 6. – С. 102–105.
4. Галич О. А. Роман «Маруся» В. Шкляра як поєднання біографії з квазі-біографією / О. А. Галич // Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: збірн. наук. праць. – Вип. 6. – Кривий Ріг, 2015. – С. 9–18.
5. Голобородько Я. «Чоловіча» проза Василя Шкляра / Я. Голобородько // Вісник НАН України. – 2010. – № 4. – С. 57–63.
6. Гонський В. Час воїнів. Олександра Соколовська – отаман Маруся [Електронний ресурс] / В. Гонський // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/01/26/18551/>
7. Насмінчук Г. Й. Художній світ роману «Маруся» Василя Шкляра / Г. Й. Насмінчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – Вип. 40. – 2015. – С. 33–36.
8. Ушневич С. Е. Осмислення національної ідентичності в романі «Залишенець. Чорний Ворон» Василя Шкляра / С. Е. Ушневич // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2015. – № 2(30). – С. 372–380.
9. Харчук Р. Героїчна анархія як стиль [Електронний ресурс] / Р. Харчук // ЛітАкцент. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2009/12/22/herojichna-anarhija-jak-styl/>
10. Шкляр В. Маруся: роман / Василь Шкляр. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373.47

Ірина Процик

(Національний університет «Києво-Могилянська академія»)

«АВАНГАРД», «ЛОКОМОТИВ», «КОЛГОСПНИК»: ВПЛИВ ТОТАЛІТАРИЗМУ НА ВИБІР НАЗВ УКРАЇНСЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД У 20–80-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті продемонстровано, як вплив тоталітаризму відобразився на виборі назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. Описано найменування футбольних клубів, мотивовані онімами та апелятивами. Виокремлено групи номінацій, які послужили мотиваційною базою для називання футбольних команд: назви спортивних товариств, назви підприємств, антропоніми, топоніми, назви людей за професією чи родом занять.

Ключові слова: назва футбольної команди, тоталітаризм, онім, апелятив, мотивованість.

Ирина Процик. «АВАНГАРД», «ЛОКОМОТИВ», «КОЛХОЗНИК»: ВЛИЯНИЕ ТОТАЛИТАРИЗМА НА ВЫБОР НАЗВАНИЙ УКРАИНСКИХ ФУТБОЛЬНЫХ КОМАНД В 20-80-х гг. XX в.

В статье показано, как влияние тоталитаризма отразилось на выборе названий украинских футбольных команд в 20-80-х гг. XX в. Описаны наименования футбольных клубов, мотивированные онимами и апеллятивами. Выделены группы номинаций, которые послужили мотивационной базой для называния футбольных команд: названия спортивных обществ, названия предприятий, антропонимы, топонимы, названия людей по профессии или виду деятельности.

Ключевые слова: название футбольной команды, тоталитаризм, оним, апеллятив, мотивированность.

Iryna Protsyk. «AVANHARD», «LOKOMOTYV», «KOLHOSPNYK»: EFFECT OF TOTALITARIANISM ON THE CHOICE OF NAMES OF UKRAINIAN FOOTBALL TEAMS IN THE 1920-80s.

In this article the author has demonstrated the effects of totalitarianism on the choice of names of Ukrainian football teams in the 1920-80s. Names of football clubs, influenced by onyms and common nouns, have been described. The author has also distinguished groups of nominations which were motivational base for naming football teams: names of sports societies, names of enterprises, anthroponyms, place names, names of people according to their profession or occupation.

Key words: a name of a football team, totalitarianism, an onym, a common noun, motivation.

У величезному масиві онімної лексики української мови особливе місце належить номінаціям клубів та команд із різних видів спорту. Такі власні назви позначають вагому ділянку сучасного світу, який без спорту важко уявити. Мета розвідки – представити групу назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. та простежити вплив тоталітарної системи на вибір найменувань. Джерелами фактичного матеріалу були періодичні видання спортивної тематики радянського періоду, футбольні календарі-довідники та інші інформаційні видання, присвячені футболу. Назви футбольних команд – *командоніми* [5, с. 271], чи *футболокомандоніми* [2, с. 28], як пропонують йменувати такі номінації українські ономасти Михайло Торчинський і Наталія Григоруk, – ще не були предметом ґрунтовного опису в українській ономастиці, тому заслуговують на увагу. В останні роки опубліковано кілька розвідок про назви футбольних команд, зокрема статті Наталії Григоруk про номінації білоруських, російських та українських футбольних команд [3] і найменування польських футбольних клубів [2], а також стаття Марека Олейніка про назви польських та українських футбольних команд [4]. Завданнями цієї розвідки є: 1) виявити, які назви мали українські футбольні клуби в 20–80-х рр. ХХ ст.; 2) проаналізувати, від яких лексем утворено ці найменування, і покласифікувати їх за тематичним критерієм; 3) описати лексико-семантичні групи номінацій футбольних команд, з'ясувавши, в яких назвах відображено впливи тоталітаризму радянської доби.

Аналізуючи масив назв українських футбольних команд 20–80-х рр. ХХ ст., важко не помітити, що порівняно із найменуваннями футбольних клубів Галичини у першій половині ХХ ст., спектр номінацій суттєво відрізняється. Із майже трьохсот назв українських футбольних клубів 20–80-х рр., зафіксованих у картотеці, укладеній для проведення аналізу в цій розвідці, лише близько шістдесяти найменувань (приблизно 20%) пов'язані з історією та культурою України й мотивовані онімною чи апеллятивною лексикою, що містить національно-культурний компонент у значенні, а решта назв (80%) – це номінації, які несуть відбиток радянських реалій. Обсяг статті не дозволяє детально описати всі назви футбольних команд 20–80-х рр., тож, відповідно до зазначеної теми розвідки, варто зосередитися на аналізі номінацій клубів, які домінували в радянську епоху, та у виборі яких відчутно тоталітарні впливи.

1. З-посеред назв українських футбольних команд 20–80-х рр. ХХ ст. переважають номінації, **мотивовані різними власними назвами – онімами**.

1.1. У називанні футбольних клубів часто використано **номінації спортивних товариств** радянської епохи, до яких команди структурно належали. Мотиваційною базою для називання видових понять ставали онімні найменування родових понять, що підтверджує загальносвітову тенденцію номінування спортивних команд у межах спортивних товариств. Футбольні команди з такими назвами створено в різних куточках України, вони виступали як на найвищому рівні, так і в першій чи другій лігах та обласних чемпіонатах. Наймасовішими спортивними товариствами радянського періоду були: **Динамо** (пролетарсько-спортивне товариство чекістів, створене в Україні 1924 р., у подальшому – фізкультурно-спортивне товариство правоохоронних органів – міністерства внутрішніх справ та комітету держбезпеки [8] (в

уболівальницькому середовищі динамівські команди мають прізвиська *мєнти, мусори, міліція*)), **Спартак** (спортивне товариство працівників кооперації, промисловості, комунального господарства, зв'язку, автомобільного транспорту, а також культури, освіти, медицини і торгівлі; існує з 1935 р. [8]; в середовищі футбольних фанатів спартаківці мають образливі прізвиська *м'ясо, м'ясні* – через асоціативний зв'язок із торгівлею м'ясом, адже спортивне товариство об'єднувало працівників торгівлі), **Локомотив** (всесоюзне добровільне спортивне товариство профспілки працівників залізничного транспорту та метрополітену, створене 1936 р. [8]; уболівальники йменують команди залізничників *локо*), **Зеніт** (спортивне товариство працівників машинобудівної промисловості, створене в 1936 р. [8]), **Торпедо** (спортивне товариство працівників автомобільної, тракторної та авіаційної промисловості, проіснувало до 1957 р., коли спорттовариство автомобілістів разом з іншими відомчими товариствами було об'єднане в республіканське¹ спортивне товариство працівників усіх галузей промисловості Авангард [9]; прізвисько – *автозаводці*), **Трудові резерви** (спортивне товариство професійно-технічної освіти, утворене 1943 р. [8]), **Колос** (республіканське фізкультурно-спортивне товариство працівників сільського господарства; утворене 1957 р. [8]), **Авангард** (республіканське добровільне спортивне товариство профспілок працівників промисловості та будівництва, створене 1957 р. [8]), **Буревісник** (спортивне товариство вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, створене 1957 р. [8]), а також військові відомчі спортивні товариства – **ЦСКА** (Центральний спортивний клуб армії), **СКА** (Спортивний клуб армії) та **СКЧФ** – Спортивний клуб Чорноморського флоту.

Серед українських футбольних клубів зазначеного періоду велика кількість (третина із зафіксованих у картотеці) мала назви, що дублювали **номінації спортивних товариств**. Так, футбольні команди **Динамо** (від лексеми *динамо-машина* (або просто *динамо* (грец. Δύναμις – сила) – «застаріла назва машини, яка, перетворюючи механічну енергію в електричну, виробляє постійний електричний струм; електричний генератор» [1, с. 222]) були в містах: Київ², Біла Церква, Ворошиловград³, Дніпропетровськ, Житомир, Ірпінь, Львів, Луцьк, Миколаїв, Одеса, Проскурів / Хмельницький⁴, Тернопіль, Рівне, Суми, Ужгород, Харків, Чернівці, Чернігів). Команди **Спартак** (назва походить від імені фракійського воїна *Спартака*, який очолив повстання рабів проти римлян) створено в таких містах: Біла Церква, Верхньодніпровськ, Дніпропетровськ, Дрогобич, Житомир, Київ, Кривий Ріг, Львів, Нікополь, Полтава, Самбір, Станіслав / Івано-Франківськ, Суми, Ужгород, Харків, Херсон, а футбольні команди під назвою **Локомотив** (від лексеми *локомотив* – «самохідна машина (тепловоз, електровоз і т. ін.) для пересування вагонів по залізничних рейках» [1, с. 495]) створено у містах: Вінниця, Долгінцево, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Знам'янка, Івано-Франківськ, Київ, Котовськ, Львів, Одеса, Рівне, Синельникове, Сміла, Сталіно / Донецьк, Стрий, Харків, Херсон, Ясинувата. Футбольні клуби **Торпедо** (від лексеми *торпедо* (лат. torpedo – заціпеніння) – автомобільна панель із приладами [1, с. 1258], похідна назва від назви компанії-продуцента Торпедо; тип автомобільного кузова, поширеного з початку і до 30-х рр. XX ст. [6]) були в Бердянську, Запоріжжі, Кіровограді, Луцьку, Харкові, Феодосії, а команда **Трудові резерви** (від метафоричного словосполучення *трудові резерви*, що асоціювалося з молоддю, яка навчалася у ПТУ, здобуваючи робітничі спеціальності, а в перспективі мала поповнити ряди працівників численних радянських заводів і фабрик (від «трудовий – пов'язаний з трудом, із працею» [1, с. 1272]; резерв – «ще не

¹ У 50-х рр. XX ст. за розпорядженням центральної влади в усіх радянських республіках було створено по два спортивні товариства зі статусом республіканських – спорттовариство працівників промисловості та спорттовариство працівників сільського господарства; в Україні такими стали Авангард і Колос, у Росії – Труд і Урожай, в Білорусі – Червоний стяг і Урожай; серед інших найвідоміших сільських товариств – Пахтакор (Узбекистан), Кайрат (Казахстан) та промислових – Жальгіріс (Литва), Нефтчї (Азербайджан) тощо.

² У переліку населених пунктів, де були футбольні команди з однойменною назвою, першими вказано міста, команди яких досі зберегли ці назви, а далі топоніми подано порядкові за абеткою. Якщо команд із такими назвами в цих містах тепер немає, то використано алфавітний порядок подання топонімів.

³ Назви футбольних команд вжито із вказівкою того топоніма, який функціонував у радянську епоху та був компонентом складеного найменування команди; для економії не вказано сучасних варіантів назв таких міст.

⁴ Деякі назви футбольних команд зазнали змін через перейменування міст у радянський період; таку інформацію в тексті подано через скісну риску.

використані можливості, засоби для здійснення чого-небудь» [1, с. 1022]) – у Ворошиловграді / Луганську. Футбольні команди *Зеніт* (від переносного значення лексеми *зеніт* – «найвищий ступінь розвитку, вершина чого-небудь» [1, с. 364]) засновано в Харкові та Сталіно. Футбольні команди *Колос* (від апелятива *колос* – суцвіття більшості злаків і деяких інших рослин, у якому квітки розміщені вздовж стрижня [1, с. 442]) створено в Акимівці, Городку, Ківерцях, Нікополі, Осокорівці, Павлограді, Підгородньому, Полтаві, а команди *Авангард* (від переносного значення лексеми *авангард* – найсвідоміша, найпередовіша частина певної суспільної групи, що веде за собою інші суспільні групи [1, с. 3]) – в містах: Антрацит, Вільногірськ, Горлівка, Дніпропетровськ, Добромиль, Жданов, Жовті Води, Жидачів, Керч, Краматорськ, Кривий Ріг, Львів, Макиївка, Миколаїв, Нововолинськ, Орджонікідзе, Рівне, Ровеньки, Сімферополь, Суми, Терни (тепер у складі Кривого Рога), Тернопіль, Харків, Чернівці. Футбольні команди *Буревісник* (від апелятива *буревісник* – великий морський птах із чорно- чи буро-білим оперенням і довгими вузькими крилами; *перен.* провісник бурі [1, с. 67]) були у Виноградові та Мукачевому.

Футбольних команд, підпорядкованих військовому відомству, в Україні існувало кілька, а в номінаціях цих клубів (які не раз змінювалися в радянський період), вжито окремі лексеми чи словосполучення, що вказували на **мотиваційний зв'язок назви з військом**, зокрема, такі апелятиви: *армія, військовий округ, офіцер, офіцер флоту, флот* та оніми: *Червона Армія, Чорноморський флот*. Такі команди створено в містах, що були центрами військових округів (Київ, Львів, Одеса) чи місцем базування військово-морського флоту (Севастополь): *ЦСКА* – Центральний спортивний клуб армії (Київ); *БЧА* – Будинок Червоної Армії / *ОБЧА* – Окружний будинок Червоної Армії / *ОБО* – Окружний будинок офіцерів / *БО* – Будинок офіцерів / *СКВО* – Спортивний клуб військового округу / *СКА* – Спортивний клуб армії (Київ, Львів, Одеса); *БОФ* – Будинок офіцерів флоту (Севастополь) / *СКФ* – Спортивний клуб флоту / *СКЧФ* – Спортивний клуб Чорноморського флоту.

1.2. Чимала група назв футбольних команд охоплює номінації, мотивовані **назвами підприємств чи професійних спілок**, при яких функціювали команди з однойменними назвами; вони також нерідко мали відбиток радянського назовництва: *Азовсталь* (Жданов) – від назви маріупольського металургійного заводу (Жданов – радянська назва Маріуполя) [6]; *Арсенал* (Київ) – від назви київського заводу – виробника спеціального військового та цивільного приладобудування [6]; *Більшовик* (Київ) – від назви київського машинобудівного заводу *Більшовик*; *Електрон* (Мостиська) – від назви мостиського заводу – філії Львівського телевізорного заводу *Електрон* [7]; *Завод ім. Ілліча* (Маріуполь) – від назви Маріупольського металургійного заводу *імені Ілліча*; *Катіон* (Хмельницький) – від назви хмельницького заводу *Катіон* – виробника катодної й анодної фольги та конденсаторів, електро- та радіокомпонентів [7]; *Коксохімзавод* (Горлівка) – від назви Горлівського *коксохімічного заводу*; *Кольормет* (Артемівськ, Запоріжжя) – від назв артемівського та запорізького заводів *Кольормет* – підприємств із обробки кольорових металів; *Кримспецбуд* (Ялта) – від назви ялтинського комбінату *Кримспецбуд*; *Кристал* (Херсон) – від назви херсонського заводу напівпровідникових приладів *Кристал* [7]; *Облспоживспілка* (Львів) – від назви Львівської *обласної спілки споживчих товариств*; *Одесагрунтомаш* (Одеса) – від назви заводу з виробництва машин для сільського та лісового господарства *Одесагрунтомаш* [6]; *Прес* (Дніпропетровськ) – від назви Дніпропетровського металургійного підприємства *ПресТехМаш*; *Прогрес* (Бердичів) – від назви виробника фільтрувального обладнання – бердичівського машинобудівного заводу *Прогрес* [7]; *Сільмаш* (Львів, Харків, Запоріжжя, Ковель) – від назв заводів *Сільмаш* у Харкові, Запоріжжі та підприємств *Львівсільмаш, Ковельсільмаш* – продуцентів сільгоспмашин; *Титан* (Запоріжжя) – від назви Запорізького *титано-магнієвого комбінату*; *Тракторний завод* (Харків) – від назви однойменного харківського заводу; *Центроліт* (Суми) – від назви сумського сталеливарного заводу *Центроліт* [7].

1.3. Велика кількість назв футбольних клубів відображала радянську ідеологію. Насамперед – це номінації, мотивовані **топонімами** – назвами міст, перейменованими в радянську епоху, та **назвами мешканців** відповідних населених пунктів: *Комунарець*

(Комунарськ) – від *комунарець* – мешканець Комунарська (заідеологізована назва м. Алчевська); **Первомасць** (Первомайськ Ворошиловградської обл.) – від *первомасць* – мешканець м. Первомайська Луганської обл., названого на честь дня солідарності трудящих; **Стахановець** (Стаханов) – від *стахановець* – мешканець Стаханова (колишня назва м. Кадіївки Луганської обл. – на честь О. Стаханова, який встановив рекорд продуктивності шахтарської праці [6]).

1.4. Ще одну групу ідеологічних номінацій становлять назви футбольних команд, мотивовані **антропонімами** – іменами більшовицьких діячів: **Дзержинець** (Харків) – назва харківського футбольного клубу Металіст у 1946–1956 рр., **Дзержинець** (Ворошиловград) – одна з назв луганської Зорі у 1936–1947 рр., номінації походять від прізвища чекіста Ф. Дзержинського; **Стахановець** (Сталіно) – перша (1936–1946 рр.) назва Шахтаря (Донецьк) на честь героя праці О. Стаханова, у назві використано й тогочасну заідеологізовану назву столиці Донбасу – Сталіно; **Фрунзенець** (Суми) – одна з назв футбольної команди з Сум, заснованої як Авангард, номінація походить від прізвища радянського діяча М. Фрунзе.

1.5. В окрему групу можна об'єднати номінації клубів, мотивовані **назвами підприємств**, які мають у своєму складі заідеологізовані оніми – імена комуністичних діячів: **Кіровець** (Макіївка) – одна з назв футбольного клубу Шахтар (Макіївка), заснованого як команда Макіївського заводу ім. Кірова [6], від лексеми *кіровець* – працівник заводу ім. Кірова (підприємство назване на честь комуністичного діяча С. Кірова); **Петровець** (Дніпропетровськ) – одна з назв дніпропетровського Дніпра, яку він мав у 1927–1935 рр. [6], від лексеми *петровець* – працівник металургійного заводу ім. Петровського (підприємство назване на честь більшовицького діяча Г. Петровського).

2. Серед найменувань українських футбольних команд, **мотивованих апелятивною лексикою**, варто виокремити кілька найбільших груп.

2.1. Номінації, які мотивовані **назвами людей за професією, видом діяльності, родом занять**: **Шахтар** – від назви професії *шахтар* – «гірник, що працює в шахті» [1, с. 1391]; так команди були в шахтарських містах у Донецько-Луганському вугільному басейні (Сталіно / Донецьк; Горлівка, Дзержинськ, Кадіївка / Стаханов, Красний Луч, Макіївка, Орджонікідзе / Єнакієве, Павлоград, Рутченкове, Свердловськ, Торез) та у Львівсько-Волинському вугільному басейні (Нововолинськ, Червоноград), а також команда міста Олександрія, що в Дніпровському буровугільному басейні, та футбольні клуби з міст – районів різних рудних промислів (Коростишів, Марганець); **Гірник** – від назви професії *гірник* – «робітник гірничої промисловості» [1, с. 183]; такі назви мали команди з міст у відомих басейнах із розробки корисних копалин в Україні – залізорудному (Кривий Ріг), вугільному (Павлоград) та сірчанорудному (Новояворівськ); **Металург** – від назви професії *металург* – «фахівець із металургії» [1, с. 521]; переважно такі номінації були в команд із міст Сходу України, де активно розвивалася металургійна галузь (Дніпропетровськ, Запоріжжя; Дніпродзержинськ, Кременчук, Нікополь, Харків) та у футбольних командах із Одеси та Куп'янська; **Металіст** – від назви професії *металіст* – «робітник металопромисловості» [1, с. 520]; (Харків; Дніпропетровськ, Сталіно / Донецьк); **Хімік** – від назви фаху *хімік* – «працівник хімічної промисловості» [1, с. 1344]; такі номінації зафіксовано в містах, де розвивалася хімічна промисловість (Дніпродзержинськ, Калуш, Павлоград, Северодонецьк, Черкаси); **Нафтовик** – від назви професії *нафтовик* – «фахівець нафтової промисловості» [1, с. 587]; такі назви мали команди з міст, де був розвинутий нафтовий промисел, працювали нафтопереробні заводи (Борислав, Долина, Дрогобич, Охтирка, Херсон); **Автомобіліст** – від назви професії *автомобіліст* – «той, хто займається автомобілізмом – автомобільною справою» [1, с. 5]; такі номінації були в команд із Запоріжжя, Житомира, Львова, Полтави; **Машинобудівник** – від назви професії *машинобудівник* – «фахівець із машинобудування» [1, с. 515]; з такою назвою зафіксовано команди з Артемівська, Бородянки, Дніпропетровська, Києва; **Комбайнобудівник** – від назви професії *комбайнобудівник* – фахівець із галузі «машинобудування, що виробляє комбайни» [1, с. 443]; таку номінацію використав клуб із Тернополя, де працював потужний комбайновий завод, що виробляв бурякозбиральні комбайни; **Суднобудівник** – від назви

професії *суднобудівник* – «працівник суднобудівної промисловості; фахівець із суднобудування» [1, с. 1213]; команда з Миколаєва отримала таку назву, бо в місті працює найбільший в Україні суднобудівний завод; *Будівельник* – від назви фаху *будівельник* – «той, хто будує, споруджує що-небудь, працює на будівництві» [1, с. 65]; такі номінації мали клуби з Дніпродзержинська, Дніпропетровська, Кривого Рога, Кузнецовська, Полтави, Прип'яті; *Кооператор* – від назви особи за сферою діяльності – *кооператор* – «той, хто працює в галузі кооперації» [1, с. 452]; такі назви мали команди з Полтави та Хуста; *Колгоспник* – від назви особи за видом діяльності – *колгоспник* – «член колгоспу – колективного господарства» [1, с. 439]; так називалися команди з Берегового, Бережан, Біброк, Полтави, Рівного, Черкас; *Папірник* – від назви фаху *папірник* – «працівник паперової промисловості» [1, с. 703]; єдиною командою з таким найменуванням є клуб із Малина, де з кінця ХІХ ст. працює одна з найбільших у Європі паперових фабрик; *Цементник* – від назви професії *цементник* – «працівник цементної промисловості» [1, с. 1360]; команда з такою назвою походить із міста Миколаєва на Львівщині, де функціонує цементний завод; *Харчовик* – від назви фаху *харчовик* – «працівник харчової промисловості» [1, с. 1340]; так називалися команди з Винник, Дніпропетровська, Львова, Одеси; *Цукровик* – від назви професії *цукровик* – «працівник цукрової промисловості» [1, с. 1367]; команда з такою назвою була в місті Ходорові на Львівщині, де функціонував цукрорафінадний комбінат; *Текстильник* – від назви професії *текстильник* – «робітник текстильної промисловості» [1, с. 1235]; таку номінацію обрала собі команда з Донецька; *Шкіряник* – від назви професії *шкіряник* – «фахівець шкіряного виробництва» [1, с. 1399]; з такою назвою виступала команда з Бердичева, де наприкінці ХІХ ст. засновано один із найбільших в Україні шкіряних заводів; *Трубник* – від назви професії *трубник* – «фахівець трубного виробництва» [1, с. 1271]; команда з Нікополя, де функціонує Нікопольський Південнотрубний завод; *Газовик* – від назви фаху *газовик*, *газівник* – «робітник газової промисловості» [1, с. 170]; таку назву мала команда з Комарна на Львівщині, де працює газовидобувне підприємство; *Радист* – від назви професії *радист* – «фахівець із передавання та приймання повідомлень по радіо» [1, с. 1011]; така назва була в команди з Кіровограда, де працював завод радіодеталей. Серед проаналізованої групи назв футбольних команд є й такі, що мають подвійну мотивованість – походять від апелятивів (назв професій чи родів занять людей) та від онімів (назв підприємств відповідних галузей, при яких було створено футбольні команди з ідентичними назвами) або топонімічних назв, наприклад: *Машинобудівник* (Дніпропетровськ) був командою Дніпропетровського підприємства «Машинобудівник», *Текстильник* (Донецьк) створено як команду текстильних підприємств Донецька – бавовняного комбінату та камвольно-прядильної фабрики, розташованих у районі міста – Текстильник.

2.2. Чималу групу становлять назви команд, мотивовані апелятивами, що є **номінаціями продукції підприємств**, при яких було створено футбольні команди, а також назвами, які вказують на технологічні особливості, тип обладнання чи специфіку організації виробництва: *Екран* (Шостка) – команда Шосткинського хімзаводу – виробника кіно- та фотоплівки; *Енергія* (Нова Каховка, Херсонська обл.) – команда Каховської ГЕС [7]; *Індустрія* (Єнакієво) – команда індустріального гіганта совєтської доби – Єнакієвського металургійного заводу [6]; *Новатор* (Маріуполь / Жданов) команда Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча [6]; *Підшипник* (Луцьк) – команда Луцького підшипникового заводу; *Сільгосптехніка* (Нікополь) – команда Нікопольського заводу техніки для сільського господарства; *Сталь* (Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ) – команди Дніпродзержинського металургійного заводу та Дніпропетровського трубопрокатного заводу; *Титан* (Вільногірськ) – клуб Вільногорського гірничо-металургійного комбінату – виробника титану; *Трактор* (Харків) – команда Харківського тракторного заводу; *Трансформатор* (Запоріжжя) – команда Запорізького трансформаторного заводу [6]; *Турбіна* (Дніпродзержинськ) – команда Дніпродзержинської ГЕС.

2.3. Наслідком впливу тоталітаризму на вибір назв футбольних клубів є надання командам із Запоріжжя та Бердянська назви *Крила Рад*, мотивованої **ідеологічною ідіомою** радянської доби – *крила рад*.

Як показав аналіз, для називання українських футбольних команд у 20–80-ті рр. ХХ ст. здебільшого обрано номінації, що віддзеркалювали радянські реалії та комуністичні цінності. 80% таких найменувань є безсумнівним свідченням впливу тоталітаризму на українське назовництво радянської доби. Мотиваційною базою для творення номінацій українських футбольних клубів слугували як оніми (назви спортивних товариств, назви підприємств (з власними іменами більшовицьких діячів у структурі складеної номінації чи без них), топоніми, антропоніми), так і апелятиви (назви людей за професією та родом занять, назви продукції підприємств, ідеологічні ідіоми). У перспективі варто простежити наслідки тоталітарних впливів на динаміку змін назв українських футбольних команд упродовж історії їхнього розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
2. Григорук Н. Власні назви польських футбольних команд: семантика, словотвір і функціонування / Н. Григорук // Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції : зб. наук. праць [ред. : Н. Торчинська та І. Сашко]. – Кельце–Хмельницький : ХмЦНП, 2014. – Вип. 1. – С. 28–40.
3. Григорук Н. В. Власні назви футбольних команд Білорусі, Росії, України / Н. В. Григорук // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 36. – С. 8–12.
4. Олейнік М. Із досліджень над хремотонімією. Зауваження щодо назв польських та українських футбольних команд / М. Олейнік // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред. та ін.)]. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 198–207.
5. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
6. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>.
7. Підприємства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ua-region.com.ua.
8. Спортивне товариство [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>.
9. Торпедо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chartvideo.in.ua/novosti>.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2016 р.

УДК 81'42

Ярослава Сазонова

(Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди)

РЕФЕРЕНЦІЙНИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТА-ДЖЕРЕЛА СТРАХУ В УКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТАХ ЛІТЕРАТУРИ ЖАХІВ

Стаття присвячена проблемі взаємодії екстралінгвальних факторів і мовного втілення інтенції автора у творенні текстів жахів в українській мові. Застосування комплексного підходу до вивчення емотивної надбудови тексту дозволяє виявити особливості референції і вираження суб'єктів-джерел страху та їх прагматичне навантаження в текстах цього жанру. Основою вивчення цього явища став прагматичний підхід, який, із залученням

елементів контекстологічного і семантичного методів аналізу, дозволив розробити класифікацію психологічних основ референції в текстах жахів, а також виявити її особливі типи. Основним теоретичним узагальненням став висновок про те, що емотивна надбудова текстів жахів базується на алогізмі вигаданого світу, що сприяє створенню страхітливої атмосфери; у свою чергу, алогічність створюваного вигаданого світу вимагає регулярної функції логічного заперечення пропозитивної основи речень. Здійснений аналіз окреслює широку перспективу подальших наукових пошуків як у межах однієї мови, так і в порівняльному аспекті.

Ключові слова: текст жахів, суб'єкт-джерело страху, референція, алогізм, емотивна надбудова тексту, заперечення, вигаданий світ.

Ярослава Сазонова. РЕФЕРЕНЦИОННЫЙ СТАТУС СУБЪЕКТА-ИСТОЧНИКА УЖАСА В УКРАИНСКИХ ТЕКСТАХ ЛИТЕРАТУРЫ УЖАСОВ

Статья посвящена проблеме взаимодействия экстралингвистических факторов и языкового воплощения интенции автора в создании текстов ужасов в украинском языке. Применение комплексного подхода к изучению эмотивной надстройки текста позволяет выявить особенности референции и выражения субъектов-источников страха и их прагматическую нагрузку в текстах этого жанра. Основой изучения этого явления стал прагматический подход, который, с привлечением элементов контекстологического и семантического методов анализа, позволил разработать классификацию психологических основ референции в текстах ужасов, а также выявить ее особые типы. Основным теоретическим обобщением стал вывод о том, что эмотивная надстройка текстов ужасов базируется на алогизме вымышленного мира, способствует созданию ужасающей атмосферы; в свою очередь, алогичность создаваемого вымышленного мира требует регулярной функции логического отрицания пропозитивной основы предложений. Проведенный анализ определяет широкую перспективу дальнейших научных поисков как в пределах одного языка, так и в сравнительном аспекте.

Ключевые слова: текст ужасов, субъект-источник страха, референция, алогизм, эмотивная надстройка текста, отрицание, вымышленный мир.

Yaroslava Sazonova. REFERENTIAL STATUS OF SUBJECTS-SOURCES OF HORROR IN UKRAINIAN TEXTS OF HORROR LITERATURE

The paper deals with the problem of interaction of extra linguistic factors and language realization of an author's intention in creating horror texts in the Ukrainian language. Complex approach to the studying of the emotional level of a text allows revealing peculiar features of reference and wording of subjects-sources of horror and their pragmatic loading in the texts of this genre. The analysis of this phenomenon is based on the pragmatic approach, which, in cooperation with contextual and semantic methods, helped elaborate the classification of psychological reasons of reference in horror texts, as well as single out its specific types. The main theoretical generalization is the conclusion that the emotional level of horror texts is based upon the alogism of the fictional world that presupposes the creation of horrific atmosphere; in its turn, the alogism of the created fictional world demands regular function of logical negation of the propositional basis of sentences. The conducted analysis enlightens a wide perspective of further scientific researches both within the bounds of one language and comparatively.

Key words: horror text, subject-source of horror, reference, alogism, emotional level of a text, negation, fictional world.

Останні десятиліття в лінгвістиці позначені комунікативною спрямованістю досліджень і мають на меті багатоаспектний аналіз тексту як одного з результатів мовного спілкування. У процесі комунікації її учасники постійно змушені вдаватися до референції в навколишній дійсності, але зміст комунікації допускає спілкування з приводу як відомих об'єктів, так і мало відомих або невідомих. Проблемою референції займалися Н. Д. Арутюнова, О. В. Падучева,

Д. Каплан, О. М. Селіверстова, Е. Гуссерль, Б. Рассел, Р. М. Сейнсбері, Дж. Серль, Г. Фреге та інші, чий науковий студій втілювалися в окремі теорії, які не лише доповнюють одна іншу, але й окреслюють перспективи та обсяг невирішених проблем для подальших досліджень. Однією з таких лакун стала взаємодія референції й інтенції тексту в межах текстової комунікації між автором і читачем унаслідок створення вигаданого світу, адже цей світ і творча фантазія автора непередбачувані і не завжди будуються за законами реального світу. Вияв взаємодії інтенції автора, логіко-сміслових закономірностей і мовних засобів їх втілення стали метою цього дослідження. Актуальність роботи полягає в необхідності комплексного підходу до вивчення тексту, логічного, емотивного і мовного його складників; її новизна виявляється у спробі з'ясувати особливості референції в текстах жахів у межах семантико-прагматичного підходу, який слугував основою аналізу досліджуваного явища; із цією метою були застосовані також семантичний, контекстологічний і трансформаційний методи. Матеріалом дослідження стали тексти оповідань української готичної прози 19 століття.

Створення вигаданого світу текстів жахів і його коректна інтерпретація читачем вимагає від автора відповідного інструментарію побудови тексту. Насамперед, це внутрішня спаяність тексту, когерентність, яка має два рівні свого вираження – формальний (граматичний) і логіко-смісловий, який і став об'єктом нашого дослідження. Саме логіко-смісловий рівень дозволяє вибудувати «інакший» світ, що на когнітивному рівні його сприйняття несе елементи алогізму і сприяє створенню страхітливої атмосфери на ментальному і психологічному рівнях.

Одним із елементів алогізму на логіко-смісловому рівні тексту жахів можуть стати суб'єкти-джерела страху. Такий їхній особливий статус саме в текстах цього жанру пов'язаний, у першу чергу, із психологічними чинниками сприйняття довілля: об'єкт дійсності вбачається як страхітливий, якщо він незрозумілий і/або несе загрозу здоров'ю, добробуту чи життю людини. По-друге, суб'єкти-джерела страху в текстах жахів можуть не мати відповідника в позамовній дійсності, що становить проблему їх референтності, номінації і, відповідно, вербалізації в тексті. Таким чином, створюється алогічна ситуація текстового рівня, коли предмет омовлений у той чи той спосіб, а позамовна дійсність цьому не відповідає, тобто декодування й інтерпретація читачем такого тексту ускладнена. Беручи до уваги те, що референція невід'ємна від інтенції тексту, можна дати таке визначення суб'єкта-джерела страху в текстах жахів: це омовлений активний суб'єкт, який має страхітливі ознаки і/або діє з метою завдання шкоди.

Референтність суб'єктів-джерел страху – явище складне і важливе для розуміння побудови і сприйняття відповідних текстів. За робоче тлумачення референтності візьмемо таке: «Референтне вживання імені передбачає вказівку на конкретний, одиничний, постійний, тобто незмінний, об'єкт у фрагменті світу (дійсному або вигаданому), тобто вузькому за обсягом фрагменті буття». [5, с. 31] Досліджуючи референцію як явище, І. Б. Шатуновський уводить в обіг поняття «обсягу сфери буття» і розподіляє речення на такі, що «повідомляють про існування у фрагменті світу», і такі, що «повідомляють про існування світу в цілому» (*Есть Бог или нет? – Бог есть*). [5, с. 154] В останньому випадку імена неререферентні, оскільки вони вжиті в узагальненому сенсі і не вказують на конкретний об'єкт. Запропонована класифікація спонукає до подальших роздумів про особливості референції саме в текстах жахів.

Будь-який суб'єкт-джерело страху в цьому типі текстів не має відповідника в дійсності, на відміну від текстів інших жанрів, де такими суб'єктами можуть виступати люди, наприклад, злочинці в детективах (чи інші зловмисники). І за цим критерієм, очевидно, суб'єктів-джерел страху можна вважати неререферентними. Наприклад, у реченні *А ось видите відломаний сей хрест коло тамтої пустки – там нехрист сидить* [1, с. 333] іменна вказівка на об'єкт дійсності неререферентна, і правдивість цього твердження базується на референтності імен *зламаний хрест* і *пустка*, що в контексті християнського світосприйняття і атмосфери жаху мотивують появу модальності впевненості. В іншому прикладі *Словом, просив його, щоб відкрив спосіб, яким швидко можна забагатіти, а він готовий на все, хоч душу чорту продати, аби тільки домогтися свого* [1, с. 81] неререферентна іменна вказівка разом із лексично і синтаксично вираженою модальністю бажання (*просив, щоб...; аби тільки домогтися ...*)

вказують на неможливість реалізації дій, позначених предикатами цього речення *можна забагатіти; готовий душу чорту продати*. Наведені приклади ілюструють найбільш узагальнену сферу буття нереферентних імен і свідчать про існування світу в цілому і його устрій (нехристь там, де пусто і немає хреста; ніхто не знає секрету, де знайти чорта, тож швидко збагатіти не можна), тобто вживання нереферентних імен у текстах жахів можна вважати способом ствердження універсальних істин, які використовуються автором з повчальною інтенцією. Передусім слід зазначити, що логічна основа таких тверджень базується на запереченні, що підкреслює особливий статус текстів жахів серед інших зразків художнього дискурсу. На винятково важливу функцію заперчення у створенні емотивної надбудови художнього дискурсу вказували А. Ж. Греймас і Ж. Фонтаній: для виокремлення суб'єкта-джерела страху повинна відбутися «категоризація втрати» [2, с. 51], тобто операція заперечення, що дозволяє перетворити атрибут суб'єкта на нехарактерний; без заперечення неможлива поява смислу.

Нереферентні суб'єкти-джерела страху вербалізовані обмеженою кількістю лексичних одиниць (*чорт, диявол, нехристь, відьма, упир, вовкулака, нечисть*). У процесі побудови тексту жахів такі нереферентні імена використовуються автором на етапі ініціації читача в страхітливий дискурс [4] для подальшого розгортання тексту, як його сюжетної, так і емотивної складової, або в повчальних коментарях і висновках до тексту, що відповідає загальній етичній спрямованості текстів жахів.

Емотивна надбудова текстів жахів потребує такого суб'єкта-джерела страху, який би відповідав загальнолюдському розумінню страшного, а також розцінювався як потенційно загрозливий. У цьому разі узагальнено-повчального смислу, що передають нереферентні імена, недостатньо для такої авторської інтенції, адже вони повчають, але не жахають. Виникає потреба у створенні вигаданого світу, в який би «повірив» читач і який втілюється в ситуаціях, коли автор імітує реальні події, де суб'єкт-реципієнт страху переживає вплив суб'єкта-джерела страху. Так у межах текстів жаху відбувається звуження обсягу сфери буття суб'єкта, він починає існувати лише у фрагменті світу (фрагмент тексту жахів, змістовно організований і завершений), а сам суб'єкт-джерело страху стає референтним і вербалізується широкою палітрою імен та іменних груп. Взявши до уваги психологічні засади сприйняття суб'єктів як страшних або загрозливих, пропонуємо таку класифікацію основ основи референції страшного в текстах жахів:

1) страх та відрив до навколишнього живого світу через можливу загрозу здоров'ю та життю людини (*істоти, схожі на жаб / жуків / котів / мотилів / черв'яків / цвіркунів / крилатих гадів; якісь звірі, подібні до ведмедів, биків та вовків; вужі; страховиська з собачими головами і козлиними ногами; чорний собака; кажани; якісь чорні птахи; сова; величезна ропуха; велика гадюка; чорний козел; велетенська зграя круків*);

2) страх перед невідомим (*якийсь молодий панич (із дивною зовнішністю); хтось незнайомий (із рисами трупа); якийсь дивний чоловік (опівночі чимось займався); якісь страшидла, зарослі волоссям; якийсь старий чоловік (із неохайною зовнішністю); хтось / щось / таке саме / воно (із дивною зовнішністю)*). Слід зазначити, що невідомий, уперше згаданий суб'єкт викликає побоювання і страх не через свою новизну, а через незвичну зовнішність або вчинки, і на емотивному рівні це дозволяє створити в тексті «перетікання» емоцій із зацікавленості в побоювання, а потім у відрив і страх;

3) страх перед явищами природи, що можуть нести загрозу життю людини (*серпанок; пара; тіні; стовп вихору (подає чорну, як вугіль, руку)*);

4) страх перед фізично спотвореними людьми (*якийсь карлик з величезною головою, чорний, як вугіль; страховище; жінка-комаха; страхітлива потвора*);

5) страх перед язичницькими міфічними істотами і тотемами (*мара; Плачка; якась почвара; Дерев'яний Дідок; полісун; велетень; дух; відьма; упириця*) або перед християнськими символами зла (*чорт, біс; явлене із тамтого світу*);

6) страх перед померлими людьми (*мертвець (читає, чхає тощо); тіло; мрець; дітвора манюсінка у білих сорочечках (ніч, цвинтар); люди (ніч, церква)*).

Імена, вжиті референтно, дозволяють авторові виразити правдиву предикацію (все, що відбувається – правда), тобто всі суб'єкти, їх атрибути, дії і їх характеристики, що входять до звуженого фрагменту вигаданого світу, дійсно існують. Референтність імен, що вказують на суб'єкти-джерела страху, також підтверджена оповідачем за допомогою предикатів *чути*, *слухати*, *бачити*, *відчути*, *глянути* тощо на позначення фізичного сприйняття, а також із семантикою модальності *здаватися*, *почутися*, *приглядатися*, *ввижатися* та ін., що дозволяє додати до атмосфери страху елемент очікування і невпевненості: *Слухаю, розкривши рота, дивлюся вибалушеними очима, а тут в кутку піднімається якась мара – дивогляд страшний* [1, с. 337]; *Коли раптом бачить при світлі жевріючої лампади, що поверх ширми перед її ліжком виглядає голова її сестри* [1, с. 351-352]; *Одному здалося, що якесь страшидло, заросле волоссям, через стіни вдивляється у вікно <...>* [1, с. 83]. Неіснуючий суб'єкт – мара, голова без тіла – у звуженому обсязі сфери буття суб'єкта-реципієнта страху стає референтним, адже суб'єкт-реципієнт страху його чує і бачить, тобто цей суб'єкт-джерело страху, відповідно до визначення референтності, – конкретний, одиничний і постійний у закінченому текстовому фрагменті, він бачить вигаданий світ очима оповідача.

Алогізм суб'єктів-джерел страху сприяє подвійному характеру їхньої референтності в текстах жахів – з одного боку, вони створюють смислові умови для референтності об'єктів, нереферентних у текстах іншого змістового й емотивного характеру, з другого – можуть частково втратити референтність. Наприклад, у реченні *На дворі перед брамою побачив Самотницького; той скидався на небіжчика: руки і ноги були непідвладні йому, очі розкриті, обличчя бліде; мертве тіло, відірвавшись від землі, рухалося, і здавалося, що якась невидима сила кидала цей труп у всі боки* [1, с. 33]. За номінативною теорією референції, власне ім'я – це жорсткий десигнатор, воно присвоюється референту на весь час його існування, референт лише один, і зв'язок між ім'ям і референтом не опосередкований ні значенням, ні змістом, отже, якщо оповідач баче Самотницького, то це і є Самотницький. Але інтенція тексту жахів вимагає неоднозначності і напруги, тож референтність об'єкта піддається сумніву в подальшому контексті шляхом порівняння із небіжчиком і контр-фактивними живій істоті ознаками. Наведений приклад передусім доводить, що в текстах жахів референція базується на запереченні знань і досвіду (мара не існує, але я її бачу; Самотницький існує, але це не його атрибути), що створює емотивну складову тексту – сумнів (знаю – сумніваюся, вірю – сумніваюся). Також об'єктивно з'ясованим вважаємо факт того, що в текстах жахів референція суб'єктів-джерел страху може здійснюватися не одним іменем і не іменною групою, а комплексною номінацією (Самотницький – небіжчик – тіло – труп), і жодне з цих імен не має логічної або змістової переваги над іншими саме через емотивний компонент сумніву, що робить суб'єкт-джерело страху складним для сприйняття читачем логічним утворенням. Але такий спосіб іменування прагматично зумовлений жанровими особливостями цього типу текстів і може бути легко інтерпретований читачем за умови спільного з автором фонду знань.

Проаналізований вище приклад містить сприйняття суб'єктом-реципієнтом страху факту існування суб'єкта-джерела страху в алогічному і контр-фактичному стані, але ускладнення референції суб'єктів-джерел страху в текстах жахів може відбуватися і шляхом імітації спостереження за перетвореннями нейтрального суб'єкта на страхітливий. Наприклад: *Філософ міркував про розмаїті явища життя. Під час цих роздумів голова його несподівано сховалася під капелюхом і зникла на очах. Філософ, відчувши, що поринув у темін, панічно зірвав капелюха, і гості побачили перед собою страшне видовище: не було в нього голови, тільки над широкими плечима висіла на тонкій ший якась кулька на зразок макової голівки* [1, с. 69].

Метаморфози нейтрального суб'єкта і його перетворення на джерело страху відбуваються шляхом логічного заперечення референції суб'єкта: філософ не може бути без голови, то ж це вже не філософ, а страшне видовище. Зміна лише частини атрибутів реального об'єкта призводить до ускладнення референції, але не робить його нереферентним, адже оповідач спостерігає за цими метаморфозами, і тому його твердження правдиві. Правдивість метаморфоз референтного суб'єкта-джерела страху набуває загального визнання, коли вони спостерігаються

кількома суб'єктами-реципієнтами страху, як, наприклад, в ситуації перетворення нейтрального суб'єкта-людини на вовка: *Чому твій погляд такий страшний, ніби в звіра якого? – <...> в нього очі, як у вовка світяться <...> – <...> глянь, мамо, які страшні в нього очі! Нехай би ішов собі звідси <...> – Ой, не дивись на мою дитину! Ти уб'єш її своїм страшним поглядом. – <...> собака мій не пізнав мене. <...> вже й слова сказати не можу: тільки стогін, схожий до виття, добувався з моїх грудей. – <...> твоє обличчя і руки обросли шерстю <...> – <...> руки і ноги мої вже перемінилися на вовчі лапи; хотів заплакати над своїм нещастям – і жахливе виття виравалося з моїх грудей. Бродив я по горах і лісах **страшним звіром** [1, с. 109–110].*

Абсолютну неприродність і алогічність метаморфоз із суб'єктом-джерелом страху, а отже, і його ускладнену референтність ілюструє приклад матеріального втілення зла, коли за законами вигаданого світу жахів чорний півень знесе голубине яйце, з нього вилупиться маленька ящірочка, яка виросте в крилатого змія [1, с. 81], тобто порушуються об'єктивні закони природи (я знаю) і створюються нові (не вірю, але спостерігаю). Саме цей алогічний принцип «не вірю/знаю, але спостерігаю» лежить в основі вербалізації суб'єктів-джерел страху в текстах жахів. Вибірка з українських текстів жахів показала, що такі референтні суб'єкти на мовному рівні виражені різними засобами порівняння через те, що автор підшукує в реальному світі відповідники нереферентним об'єктам, які втілюють зло: *істоти, схожі на ..., звірі, подібні до ..., жінка-комаха*, порівняльні конструкції з *як, ніби (чорний, як вугіль)*. Поширене також уживання неозначених займенників *якийсь, хтось, щось*, особового займенника *воно*, а також субстантивованих одиниць *таке саме, явлене з тамтого світу*. Зафіксовано безособові речення, які мають предикативний центр, що позначає активну фізичну дію суб'єкта-джерела страху: *«Піди-но, Семку, хто там дядька напастує?» Я іду на обору, а там лиш **засвистало** так, що ледве що **не перевернуло** хати [1, с. 344]; Тоді **перекинуло** мною знов по снігу [1, с. 345]; Вітер і справді завивав. Я пояснив їм, що так завжди буває опівночі. – А ось і **шкребе** вже! – проказала вона тремтячим голосом. Цього разу **шкребло** виразніше, ніж раніше [1, с. 241]*. Вважаємо, що всупереч неомовленості суб'єкта дії, можна віднести ці речення до таких, що містять приховану референцію, адже у вигаданому світі текстів жахів активна фізична дія дозволяє сприймати навіть недосяжне для органів чуття як реальне. У таких випадках референтність суб'єкта-джерела страху відтермінована і вербалізується пізніше (*– Ой, ой, йде! Ось він! – крикнули разом обидві жінки. Я дивився у напрямку дверей і нічого не помічав окрім дверей і полиці над ними, на якій було розставлено хатній посуд. Але раптом мені здалося, ніби все в хаті покритися **синюватим серпанком** або швидше **парою**, як то бува у лазні [1, с. 242]*).

Аналіз текстового матеріалу, проведений у межах комплексного семантико-прагматичного підходу, дозволив дійти таких висновків: взаємодія інтенції тексту жахів, логіко-сміслових закономірностей і мовних засобів її втілення вказує на особливий статус цього типу текстів. Емотивна надбудова текстів жахів базується на алогізмі вигаданого світу, що і сприяє створенню страхітливої атмосфери, у свою чергу, алогічність створюваного вигаданого світу вимагає регулярної функції логічного заперечення пропозитивної основи речень. За відповідністю дійсності суб'єкти-джерела страху в текстах жахів можна поділити на нереферентні і референтні, причому кожна з цих груп має свою прагматичну функцію в тексті. Нереферентні імена вжиті в узагальненому сенсі і слугують повчальній інтенції автора, втілених у тексті, референтні ж стають основою змістового й емотивного розгортання тексту і функціонують у звуженому обсязі сфери буття суб'єкта-реципієнта страху. Комплексний підхід до вивчення феномену референції в текстах жахів дозволив класифікувати психологічні основи референції суб'єктів-джерел страху і виявити шляхи ускладнення вираження референтного суб'єкта в цьому типі текстів: модальність сумніву, контр-фактичні ознаки і комплексна номінація; також виявлені такі різновиди референції суб'єктів-джерел страху, як складна і відтермінована, або прихована, що прагматично зумовлено жанровими особливостями текстів.

Перспективи дослідження вбачаємо у міжмовному зіставленні референції в текстах жахів, а також у розробці всього спектру номінації референтних суб'єктів-джерел страху і способів та засобів її втілення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія української готичної прози: у 2-х т. – Т. 1 / [упоряд. Ю. Винничук]. – Харків: Фоліо, 2014. – 604 с.
2. Греймас А. Ж., Фонтаній Ж. Семиотика страстей. От состояния вещей к состоянию души / А. Ж. Греймас, Ж. Фонтаній. – М.: ЛКИ, 2007. – 336 с.
3. Имеретинская Н. Д. Неопределенные субъекты в семантической структуре текста (на материале немецкого языка): дисс. ... кандидата филол. наук: 10.02.04 / Имеретинская Наталья Дмитриевна. – СПб, 2002. – 183 с.
4. Сазонова Я. Ю. Психологічний феномен тунельного мислення в категоріях текстотворення і текстосприйняття в дискурсі жаків / Я. Ю. Сазонова // Нова філологія: збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – №66. – С. 189–193.
5. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и нереферентные слова / И. Б. Шатуновский. – М.: Studia Philologica, 1996. – 404 с.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2016 р.

УДК 811.111'373.46:502

Мар'яна Саламаха

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

ІНВАРІАНТНЕ ЗНАЧЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ТЕРМІНІВ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

У запропонованій статті здійснено спробу проаналізувати семантичну структуру англomовних термінів охорони довкілля. Особливу увагу звернено на інваріант значення – низку інтегральних сем у значенні терміна. Описано виокремлення семантичного інваріанта за допомогою компонентного аналізу на багатьох прикладах, розглянуто семну структуру терміна. Слово, на основі якого утворюється термін охорони довкілля, є часто полісемічним, і інші значення цього ж слова інколи також є термінологічними та функціонують в різних галузях науки. У таких випадках за допомогою дефініційного та компонентного аналізів ми виокремлювали семантичний інваріант, тобто відшукували набір сем, спільний для усіх значень цього полісемічного слова.

Ключові слова: значення, інваріантне значення, компонентний аналіз, сема.

Марианна Саламаха. ИНВАРИАНТНОЕ ЗНАЧЕНИЯ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТЕРМИНОВ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

В предлагаемой статье предпринята попытка проанализировать семантическую структуру англоязычных терминов охраны окружающей среды. Особое внимание обращено на инвариант значения – ряд интегральных сем в значении термина. Исследовано семантический инвариант с помощью компонентного анализа на многих примерах, рассмотрено семную структуру термина. Слово, на основе которого образуется термин охраны окружающей среды, является часто полисемическим, и другие значения этого же слова иногда также есть терминологическими и функционируют в различных областях науки. В таких случаях с помощью дефиницийного и компонентного анализов мы выделяли семантический инвариант, то есть отыскивали набор сем, общий для всех значений этого полисемического слова.

Ключевые слова: значение, инвариантне значения, компонентный анализ, сема.

In the article an attempt has been made to analyze the semantic structure of English terms of environmental protection. Particular attention has been paid to invariant of the meaning – the number of integral semes within the meaning of the term. The process of distinguishing the semantic invariant with the help of componential analysis has been shown on many examples, the semic structure of the term has been also described. The word on the basis of which the environmental term is formed is often polysemic and other meanings of the same word can also be sometimes terminological and can function in other areas of science. In such cases, with the help of the definitional and componential analyses we have distinguished semantic invariant, i.e. the set of semes, common for all the meanings of the polysemic word.

Keywords: meaning, invariant meaning, componential analysis, seme.

Проблеми терміна і термінології досліджуються вже давно. Засновник термінологічної школи Д. С. Лотте вперше порушив питання систематизації, уніфікації та стандартизації термінології. Такі лінгвісти, як І. В. Арнольд, Г. О. Винокур, С. В. Гриньов, В. П. Даниленко, Р. І. Дудок, І. С. Квітко, К. А. Левковська, В. М. Лейчик, А. В. Лемов, Т. Й. Лещук, В. Н. Овчаренко, Е. Ф. Скороходько, С. Д. Шелов та ін., присвячують свої наукові праці проблемам дослідження терміна. Еволюція термінів і окремих терміносистем є предметом дослідження О. С. Ахманової, Р. О. Будагова, В. В. Виноградова, О. С. Герда, Л. К. Кондратюкової, Д. С. Лотте, О. О. Реформатського, Л. Б. Ткачової та ін.

Однією з актуальних проблем в лінгвістиці є проблема значення слова, зокрема проблема інваріантного значення терміна. Тому спробуємо розглянути інваріантне значення на прикладах термінів охорони довкілля (ОД). Метою нашої статті є визначити семантичний інваріант англomовного терміна охорони довкілля та описати процес його виокремлення. Інваріант значення виокремлюємо за допомогою низки методів, ключовим з яких є компонентний аналіз. Тому спочатку розглядаємо його *основні поняття*.

Метод компонентного аналізу розроблений М. С. Трубецьким при дослідженні фонем. Ідея структурності значення теоретично обґрунтована Л. Єльмслевим та Р. Якобсоном. Учені вважають, що одиниця плану змісту може бути розкладена на певні фігури – складові елементи, які не мають корелятивів у плані вираження (Дж. Лайонз, Б. Потье, А. Греймас). Як розпізнавальна методика, компонентний аналіз уперше з'явився в антропологічній лінгвістиці як засіб вивчення відносин між термінами спорідненості, але з тих пір він довів свою необхідність у багатьох сферах значення [11, с. 98].

В основі компонентного аналізу лежить припущення, що значення містить відносно невелику кількість семантичних ознак (сем), які є загальновідомими для всіх представників конкретного соціуму [4, с. 18]. Таким чином, основними ознаками, що формують значення, є елементарні семантичні одиниці. За допомогою компонентного аналізу виокремлюють найменші неподільні одиниці або мінімальні компоненти [9, с. 92].

Внутрішню організацію і змістову структуру значення як моносемічного, так і полісемічного терміна ОД, позначаємо терміном *семна структура*. У семній структурі терміна виокремлюємо *ядро* (стабільна інваріантна сема) та *периферію* (змінні семи-сенси). Такої ж думки дотримується Ю. Найда, який класифікує семи на два основні типи – спільні для усіх лексем у тому ж семантичному домені або лексичному полі і відмінні, що слугують для розпізнавання значення від інших значень в тому ж домені [13, с. 32].

Сема (термін уперше вжитий В. Скалічкою) як мінімальний компонент змістової структури слова отримав різні назви – диференційна ознака (І. Арнольд), фігура змісту (Л. Єльмслев), семантичний маркер (Д. Болінджер), ноєма (Г. Мейер), диференційний елемент (Ф. де Соссюр) тощо. У свою чергу, мінімальні компоненти – семи – формують складніші утворення – *семемі*, котрі розуміємо як семантичні одиниці, що відображають певну ознаку позначуваного предмета чи поняття. Семи «виконують функції семантичних диференційних ознак і в плані мовлення породжують відповідно різні сенси» [4, с. 18].

Семема – це семантична структура, що виражає певні змістові відношення між семами, які репрезентують ознаки об'єктів. Семемою вважаємо окреме значення багатозначного слова. Найбільшою за обсягом є *семантема*, під якою розуміємо семантику багатозначного слова як сукупність семем, а семема, відповідно, – це сукупність сем.

М. В. Нікітін називає три функції сем: 1) структурно-впорядкований компонент значення; 2) смислорозмежувальна ознака слова та 3) засіб поєднання слів на синтагматичній осі [6, с. 256].

В. В. Левицький розрізняє такі способи здійснення компонентного аналізу: 1) логічні; 2) лексикографічні; 3) психолінгвістичні та 4) інші [5, с. 118–120]. Логічні способи базуються на інтуїтивному аналізі термінологічних одиниць шляхом їх протиставлення, тобто за допомогою методу опозицій. Такий спосіб є більш ефективним, коли семантичні компоненти виявляються не на основі двох слів, що знаходяться у бінарній опозиції, а на основі цілої лексико-семантичної групи (мікросистеми).

Найширше у нашому дослідженні використовували лексикографічні способи, дефініційний аналіз зокрема, де семантичні компоненти виокремлюються найефективніше. Основним матеріалом, що потребував детального аналізу, були лексикографічні описи статей. Тому розгорнуті аналітичні визначення (дефініції) термінів лягли в основу виокремлення сем. Таке визначення терміна складається, переважно, з двох частин: ідентифікатора та словникових конкретизаторів. Так, ідентифікатором в терміні *shower* є дощ, а конкретизатором – сильний.

«Відношення сем має ієрархічний характер» [8, с. 85]. Усі семантичні елементи у слові не є однаково важливими. Один (або кілька) з них є «домінуючим семантичним елементом і організовує навколо себе усі інші, які можуть бути більш або менш важливими для значення лексеми» [12, с. 89]. Отже, різні компоненти у структурі терміна неоднакові за своїм значенням.

Відповідно у структурі семеми розрізняємо різні види сем – загальні та всі інші, що їм підпорядковані. Конкретнішими є власне лексичні семи, серед яких також виокремлюємо головні (домінуючі) та залежні (підпорядковані). «Головні, тобто категоріально-лексичні семи, ще називають *архісемами*» [14, с. 122]. Так, у словах *water* (вода), *rain* (дощ), *leachate* (фільтрат) архісемою виступає *рідина*.

Усі інші семи підпорядковуються архісемам, їх уточнюють та конкретизують. Такі уточнювальні та конкретизуючі семи називаємо диференційними. *Диференційні семи* – це ознаки, за якими протиставляються слова, згруповані за однією архісемою і за якими можна відрізнити одну семему від іншої. Архісема – це загальна для певної групи слів сема родового значення, а диференційні семи – семи видового значення. Для підтвердження сказаного, наведемо дві дефініції терміна *eruption*: 1) *a sudden violent ejection of lava, smoke and ash by a volcano* [17, с. 77] (виверження (вулкану); 2) *an intensely itchy rash on the skin due to contact with the tiny jellyfish* [20] (висипання (на шкірі)). Обидві дефініції мають найзагальніші семи, що позначають негативний процес. Архісемою виступає «вихід (чогось)», а інтегральна сема уточнює «вихід (чогось) зсередини назовні», що свідчить про ієрархічність семної структури.

Решта сем є диференційними, тобто не спільними для зазначених смислів. У першому значенні диференційними семами є «несподіваність», «потужність», «вулкан», «те, що викидається (лава, дим, попіл)», у другому – «висипання», «шкіра», «контакт». Об'єднання диференційних та інтеграційних сем уможливило розуміння кожного із значень, що дозволяє віднести перше значення до термінологічного, яке функціонує в ОД та географії, а друге – в медицині.

Таким чином, семи у складі семеми ієрархічно впорядковані та перебувають у структурних відношеннях, визначаючи категорію терміна, його родові та видові, головні та другорядні ознаки.

В якості узагальнення зазначеного проаналізуємо дефініції терміна ОД «*emission*» на прикладі дефініцій із п'яти словників. Так, Dictionary of Environmental Science подає дефініцію: *a natural or anthropogenic discharge of particulate, gaseous, or soluble waste material or pollution into the air* (природні або антропогенні викиди частинок, газоподібних, розчинних відходів або забруднення у повітря) [19, с. 133]. У словнику The facts on File Dictionary of Ecology and the Environment знаходимо розширену дефініцію: *a discharge of gaseous, particulate, or soluble waste*

material or other pollutants into air or water [16, с. 82]. Словник Томаса Панкратца подає таке визначення: *gas-borne particles or pollutants released into the atmosphere (газові частинки або забруднювальні речовини, що викидаються в атмосферу)* [21, с. 93]. Два значення описані у словнику Dictionary of Environment and Ecology: 1) *the sending out of matter, energy or signals*; 2) *a substance discharged into the air by an internal combustion engine or other device*; (1) *викид матерії, енергії або сигналів*; 2) *речовина, що викидається у повітря двигуном внутрішнього згоряння*) [17, с. 71]. Аналогічно у словнику Longman Dictionary of Contemporary English: *an amount of gas or other substances that a machine or factory produces and sends into the air (кількість газу або інших речовин, що машина або фабрика виробляє і викидає в повітря)* [18, с. 445].

Як бачимо, дефініції у словниках відрізняються між собою, тому на наступному етапі кожен дефініцію розкладаємо на семи з метою віднаходження інтегральних та диференційних ознак.

У терміні ОД *emission* сема «рух чогось» передбачає викид газоподібних частинок. Проте розкладання значення на семи у четвертому словнику подає не тільки сему «рух (викид) газоподібних частинок», а й «рух енергії, сигналів» тощо. Перші три словники подають сему «рух (викид) забруднювальних речовин» (на відміну від очисних). Зазначимо, що тільки у першому словнику знаходимо семи на позначення поділу викидів на природні та антропогенні, тобто сема «викид, спричинений природою» є диференційною, оскільки відсутня в інших визначеннях. Сема «джерело руху (викиду)» присутня у визначеннях двох останніх словників. Так, словник Dictionary of Environment and Ecology [17] подає сему «двигун внутрішнього згоряння або інший пристрій» як джерело викиду. І тільки у нефаховому словнику з'являється сема «завод, фабрика, автомобілі» як джерело викиду. Крім того, сема «рух (викиду) назовні», тобто сема, що позначає, куди саме відбувається викид, є спільною для усіх значень і позначає повітря чи атмосферу. І тільки значення зі словника Д. Бейлі [16] містить додаткову сему «вода» на позначення «куди саме відбувається викид». Можемо також говорити про додаткові семи: «швидкість викидів», «колір викидів», «форма викидів» (стовпом, грибом, колами) тощо.

Таким чином, компонентний аналіз у будь-якому його різновиді уможливує опис семантичної структури відібраних для дослідження термінів та уможливує виокремлення семантичного інваріанта.

Для виокремлення інваріантного значення терміна також використовуємо методику «значення – смисл» та теорію «інваріант-варіант».

Вперше значення і смисл слова розмежував Г. Фреге у класичній логіці [10, с. 92]. Лише через століття значення було визначено як семантичний елемент системи, а «смисл» – як мовленнєвий компонент. «Між значенням і смислом за тотожною ознакою розпізнається сам предмет та відмежовується від інших йому подібних значень слів. Ця можливість реалізується через приєднання конкретної ознаки до будь-якого слова» [3, с. 153].

Основні теоретичні поняття методики «значення – смисл» напрацьовані у дослідженнях М. Ф. Алефіренка, С. О. Гурського, Р. І. Дудка, Т. Р. Кияка та ін.

За методикою «значення – смисл» виокремлюємо «два різнопланові компоненти у семантиці терміна – стабільний інваріант у системі мови та змінний смисл у мовленні» [2, с. 28]. Ця методика полягає у послідовному сполученні семи – інваріантної диференційної ознаки, зафіксованої у знаковому значенні, з різними поняттями у контексті та утворенні відповідно різних смислів.

Так, інваріантні семи «накопичення» та «блокування» наявні у двох значеннях терміна *congestion* – 1) *an abnormal or excessive accumulation of a body fluid. Examples include nasal congestion* [23] (ненормальне або надмірне накопичення рідини в організмі – застій, застій крові, гіперемія, закладеність носа) та 2) *the situation that occurs when there is too much traffic to be able to flow freely in the streets of a town or city* [17, с. 44] (затор вуличного руху). Отже, лише наявність інваріантної ознаки та диференційних сем («рідина, кров» у першому випадку та «потік машин» – у другому) визначають функціонування терміна в медицині та охороні довкілля відповідно. В інваріантному значенні різні смисли того самого терміна відрізняються своєю диференційною ознакою.

Для дослідження важливим є виокремлення та опис *семантичного інваріанта*, за допомогою якого відбувається однозначне розуміння кожного нового смислу терміна. Під інваріантом розуміємо «одиночку системи мови, а варіанти – це його синтагматичні реалізації» [3, с. 92]. Отже, слово має головне значення, від якого утворюються інші, і ми можемо розпізнати або уявити собі певні зв'язки між кожним із цих значень [12, с. 32].

В. М. Солнцев розглядає інваріант як те загальне, що об'єктивно існує у класі відносно однорідних предметів та явищ, як ідеальний об'єкт, який можна використати для вивчення загальних властивостей цієї низки предметів і будь-якого предмета, який входить у цей ряд [7, с. 214–215]. У свою чергу, К. О. Аллендорф зазначає, що інваріант – це абстрактна одиниця мови, якій властива сукупність характерних рис та основних ознак усіх конкретних реалізацій, які вважають її варіантами [1, с. 83]. «Виявлення та виокремлення інваріантного значення призводить до ґрунтовного розуміння численних терміносполучень. Значення як семантичний внутрішньомовний елемент у системі мови та смисл як позамовний компонент у мовленні виконують роль семантичних зв'язків у структурі інваріантного значення слова» [3, с. 173].

Згадуваний термін *emission* у лексикографічних джерелах подається у словниках як полісемічний, і кількість його значень варіюється від двох до шести. Спробуємо виокремити семантичний інваріант із шести визначень слова. Так, електронний словник The Free Dictionary by Farlex описує слово *emission* так: 1) *the act of emitting and sending out forth*; 2) *energy, in the form of heat, light, radio waves etc. emitted from a source; the sending out of light, heat, gas etc*; 3) *an amount of gas or other substance that a machine or factory produces and sends into the air*; 4) *a measure of the number of electrons emitted by a cathode or electron gun*; 5) *any bodily discharge, especially an involuntary release of semen during sleep*; 6) *an issue as of currency* [22].

У наведеній словниковій статті подано шість описів-визначень. З них кілька є термінологічними і функціонують не лише в охороні довкілля, а й в інших галузях. Усі смисли мають спільний інваріант, що складається з кількох основних інтегральних сем. За допомогою структурно-семантичного аналізу та методики «значення – смисл» виокремлюємо таку низку базових сем у слові *emission*: 1) «процес руху» (на відміну від статички); 2) «напрямок руху – вперед» (односторонній напрям процесу); 3) «рух зсередини назовні». Таким чином, ці семи, на нашу думку, формують інваріант і дають змогу пояснити усю диверсифікацію смислів терміна *emission*.

Спостерігаємо такий семантичний перехід. На нашу думку, усі смисли терміна виявляють безпосередній інваріантний зв'язок між собою. Смисл терміна в інших галузях і в охороні довкілля походить від наведених вище смислів. Усі разом вони породжують «переносні» смисли – «рух газів, тепла, електронів, валюти» та «місце, з якого цей рух відбувається».

Дефініція терміна *emission*, що функціонує в охороні довкілля, крім інваріантного компонента, може містити ще такі диференційні семи: газоподібна частинка, тверда частинка, розчинна частинка, забруднювальна речовина (на позначення – рух «чого саме»); завод, фабрика, транспортний засіб (на позначення «звідки саме відбувається односторонній рух»); повітря (на позначення «куди саме відбувається односторонній рух»).

Аналогічно виокремлюємо семантичний інваріант терміна ОД *plume*, який функціонує у терміносистемі ОД у трьох значеннях: 1) *a tall cloud of smoke or gas escaping from a factory chimney* (викид диму чи газу із стаціонарного джерела); 2) *a tall cloud of smoke or gas escaping from a volcano* (викид диму чи газу з вулкану); 3) *a long expanse of pollution in ground water or an aquifer* (стовп забруднення в підземній воді) [17, с. 165], які об'єднує семантичний інваріант «вид забруднення». Цей термін є прикладом внутрішньосистемної полісемії.

Наведемо ще термін *turbidity*, що має два значення у терміносистемі ОД – 1) *haziness in air caused by the presence of particles and pollutants* (туманність у повітрі, спричинена присутністю твердих часток та забруднювальних речовин); 2) *a similar cloudy condition in water due to suspended silt or organic matter* (подібне явище помутніння у воді, спричинене мулом або органічними речовинами) [15, с. 196], між якими виявлено семантичний компонент – інваріант «помутніння, спричинене забруднювальною речовиною».

Так само семантичний інваріант «рівновага» експлікує термін *balance* –

1) баланс (в економіці) та 2) (*of nature*) – *a popular concept that relative numbers of different organisms living in the same ecosystem may remain more or less constant without human interference* [17, с. 16] – баланс (у природі) (кількість різних організмів, що живуть в тій же екосистемі, може залишатися більш-менш постійною без втручання людини).

Таким чином, семи у складі семени ієрархічно впорядковані та перебувають у структурних відношеннях, визначаючи категорію терміна, його родові та видові, головні та другорядні ознаки. Оскільки семантичні зв'язки зумовлені відношеннями між компонентами значення терміноодиниць, то для порівняння компонентів значення кількох термінологічних одиниць здійснюємо їх компонентний аналіз, який виявляє спільні та близькі за змістом семи. Таким чином, компонентний аналіз у будь-якому його різновиді уможливорює опис семантичної структури відібраних для дослідження термінологічних одиниць та їх парадигматичних відношень. Метод компонентного аналізу застосовується лише для слів, що мають кілька значень, тобто, коли значення зіставляються.

Отже, семантичний аналіз дає змогу виявити спільний семантичний інваріантний компонент, який складається із сукупності основних, «базових», сем слова-терміна. З огляду на викладене, можемо стверджувати, що виокремлення спільного інваріантного компонента у семантичній структурі терміна та семантичної структури інваріанта є важливим для вивчення та має перспективи подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аллендорф К. А. Проблема слова и его значение в советском и зарубежном языкознании / К. А. Аллендорф // Лингвистика и методика в высшей школе. – М., 1977. – Вып 7. – С. 10–23.
2. Гурський С. О. Значення слова і термін / С. О. Гурський // Іноземна філологія. – Львів, 1971. – Вип. 26. – С. 24–30.
3. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Р. І. Дудок. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. – 358 с.
4. Ковалик Н. В. Смыслотвірні та прагматико-функціональні особливості лексеми *service* в англійських економічних і юридичних текстах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Ковалик. – Львів, 2010. – 22 с.
5. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница: Нова Книга, 2012. – 675 с.
6. Никитин М. В. Лексическое значение в слове и словосочетании / М. В. Никитин. – Владимир: ВГПИ, 1974. – 290 с.
7. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование / В. М. Солнцев. – М.: Наука, 1977. – 341 с.
8. Цаголова Р. С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии / Р. С. Цаголова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 146 с.
9. Aitchison J. Linguistics / J. Aitchison. – London: Hodder & Stoughton, Ltd., 2003. – 405 p.
10. Frege G. Uber Sinn und Bedeutung / G. Frege // Zeitschrift fur Philosophie Kritik. – Berlin: Verlag Enzyklopadie, 1891. – S. 92.
11. Leech G. Semantics / G. Leech. – Harmondsworth: Penguin Ltd., 1977. – 380 p.
12. Lyons J. Linguistic semantics: An introduction / J. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 376 p.
13. Nida E. A. Componential Analysis of Meaning: An Introduction to Semantic Structures / E. A. Nida. – The Hague – Paris: Mouton, 1975. – 267 p.
14. Pottier B. Vers une semantique moderne / B. Pottier // Travaux de Linguistique et Litterature. – 1964. – Vol. 2, 1. – P. 107–138.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

15. Клименко М. О. Англо-український тлумачний словник термінів і термінологічних скорочень з екології та охорони довкілля / М. О. Клименко, О. Л. Вакуленко, О. В. Сахнюк. – Рівне, 2001. – 326 с.
16. Bailey J. The facts on File Dictionary of Ecology and the Environment / J. Bailey. – New York: Facts on File, 2004. – 248 p.
17. Collin P. H. Dictionary of Environment and Ecology / P. H. Collin. – London: Bloomsbury, 2004. – 265 p.
18. Longman Dictionary of Contemporary English. – London, 1995. – 1668 p.

19. McGraw-Hill Dictionary of Environmental Science. – New York, 2005. – 496 p.
20. Medicine. Net. com [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.medicinenet.com/script/main/art.asp?articlekey=20104>.
21. Pankratz M. Thomas. Environmental Engineering Dictionary and Directory / M. Pankratz. – London: Lewis Publishers, 2001. – 335 p.
22. The Free Dictionary by Farlex [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.common sense media.org/app-reviews/the-free-dictionary-by-farlex#>
23. Webster's New World Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.websters-online-dictionary.org.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016 р.

УДК [81' 272: 373. 014] (477. 83 / 86)" 1867"

Богдан Сокил

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

МОВНИЙ ЗАКОН ДЛЯ НАРОДНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКІЛ У ГАЛИЧИНІ 1867 РОКУ ТА ДИСКУСІЇ НАВКОЛО НЬОГО

Коротко описано стан руської (української) мови в галицькому шкільництві. Подано мовний закон 1867 року, прийнятий на засіданні Сейму у Львові, який обмежував право руської мови бути мовою викладання в народних та середніх школах на території Східної Галичини. Охарактеризовано спроби галицьких депутатів відстояти право руської мови в шкільництві.

Ключові слова: мовний закон, мова викладання, руська мова, польська мова, німецька мова, краєва шкільна рада.

Богдан Сокил. ЯЗЫКОВОЙ ЗАКОН ДЛЯ НАРОДНЫХ И СРЕДНИХ ШКОЛ В ГАЛИЧИНЕ 1867 И ДИСКУССИИ ВОКРУГ НЕГО

Коротко описано состояние русского (украинского) языка в галицкой школе. Изложен языковой закон 1867, принятый на заседании Сейма во Львове, который ограничивал право русского языка быть языком преподавания в народных и средних школах на территории Восточной Галиции. Представлены попытки галицких депутатов отстоять право русского языка в школе.

Ключевые слова: языковой закон, язык преподавания, русский язык, польский язык, немецкий язык, краевой школьный совет.

Bohdan Sokil. LANGUAGE LAW FOR NATIONAL AND SECONDARY SCHOOLS IN HALYCHYNA IN 1867 AND DISCUSSIONS ABOUT IT

The status of Ruska (Ukrainian) language in Halychyna region is described. The 1867 language law adopted at Sejm session in Lviv is presented. The law limited the right of Ruska language to be the education language in national and secondary schools on the territory of Eastern Halychyna. The efforts of Halychian delegates to protest the right for Ruska language in education.

Key words: language law, education language, Ruska language, Polish language, German language, regional school board.

Досліджуючи історію мови, важливо звернути увагу на всі складові, у яких мова функціонувала і розвивалася. Вагомою особливістю будь-якої мови є фонетичні, граматичні чи інші її ознаки, які свідчать про її самостійність, відмінність від інших мов.

Офіційно-діловий стиль руської (української) мови практично не був предметом прискіпливого дослідження істориків мови. Окремі аспекти функціонування руської мови в

шкільництві порушено в статтях Б. Сокола, зокрема «Руська (українська) мова в галицькому крайовому сеймі» (Одеса, 2014), «Руська (українська) мова в цісарсько-королівському галицькому суді» (Тернопіль, 2014), «Руська (українська) мова на теренах Східної Галичини за часів Австро-Угорської імперії: законодавчий статус» (Чехія, 2015). «Українська мова в галицьких народних школах за часів Австро-Угорської монархії» (Харків, 2016).

У статті подаємо закон, який запроваджував польську мову в шкільництво на теренах Східної Галичини. Аналізуємо намагання руських (українських) послів справедливо унормувати мовне питання в освіті.

Оскільки обсяг статті не дозволяє ґрунтовно висвітлити зазначену проблему (це, на наш погляд, матеріал для монографічного дослідження), то подаємо лише окремі погляди на досліджуване питання.

Головною підставою народної освіти є школи, а головною причиною занепаду руського (українського) населення Східної Галичини було знищення руських шкіл і запровадження на їх місце польських. Тому найважливішим питанням для населення Галицької Русі було намагання не тільки створення якнайбільше шкіл, але також запровадження в них руської (української) мови як викладової.

Після прийняття Конституції 1848 року галицькоруський народ разом з іншими народами Австрійської держави почав добиватися своїх народних прав. «Головна Руська Рада» звернулася до цісаря з листом, у якому, між іншим, домогалася введення руської мови в усі нижчі та середні школи Східної Галичини.

Уряд прислухався до прохань русинів і 29 серпня Ч. 6117 і 4 грудня Ч. 7402 1848 року вийшли міністерські розпорядження, згідно з якими школи східної Галичини були визнані руськими і мова руська стала в них обов'язковим предметом для всіх учнів, а мова польська – як предмет не обов'язковий. Відповідно до цього, Львівське намісництво 27 січня 1849 року Ч. 14 видало розпорядження до всіх учителів середніх і вищих шкіл, аби, якщо є така можливість, попри німецькі викладання вживати також руську мову як викладову. У той час на філософському курсі довгий час викладали математику і фізику руською мовою, хоча професором був поляк др. Урбанський. Таких успіхів добилося руська мова в школах східної Галичини в 1848-49 роках [1, с. 1].

Але так тривало недовго. Намісникові Галичини Вацлаву Залеському вдалося переконати центральний уряд, який скасував ці розпорядження.

На подання галицького губернатора Вацлава Залеського Міністерство просвіти видало 29 вересня 1849 року ч. 6117 розпорядження, яким щодо мовної справи в галицьких школах постановило: «щобы – въ дожданю высшого усовершеня руского языка и закимъ прииде до подѣлу польскои и рускои части Галичины – завести безъ проволоки языкъ польскій по гимназіяхъ и въ академіи львѣвскій» [2, с. 1].

Однак Русь проти такої сваволі Залеського запротестувала, і від того часу до нині тривають суперечки між руською і польською народністю на полі шкільних щодо викладів у гімназіях Східної Галичини.

Таке рішення центрального уряду в мовному питанні не залишило галицьких русинів байдужими. «Головна Руська Рада» як репрезентант галицького народу вислала в Оломуца делегатів з проханням відмінити це рішення уряду.

Внаслідок того візиту було скасовано попереднє розпорядження і натомість вийшло інше. На тодішній протест заступників галицько-руського народу Міністерство освіти у Відні видало 12 вересня 1850 Ч. 7632 рішення, згідно з яким у Східній Галичині:

– у всѣхъ гимназіяхъ заведено нѣмецкій языкъ выкладовый (кромѣ науки религіи) на такъ довго, доки не буде учителѣвъ свѣдомыхъ руского языка;

– у всѣхъ гимназіяхъ заведено рускій языкъ яко обовязковый, а польскій яко вѣольный предметъ науки;

– щодо львівського університету постановлено, що тамъ викладъ буде нѣмецкій такъ довго, доки не будуть учителѣ до руского викладу и доки ученики не будуть способні до слуханя викладовъ по руски.

Це головні моменти того розпорядження, яке оголосило гімназії у Східній Галичині і Львівський університет руськими закладами [2, с. 1].

Поляки спротивилися такому рішенню і на 31 засіданні сейму в Кромерижи посол зі Львова д. Дилєєвський вніс інтерпеляцію до Міністерства: «Рівноправність народностей, котру міністерство поклало собі перевести въ душі гуманности и свободы, въ жадній галузи публичной управы не має більшого значення, якъ въ публичній науці. Мова, той органъ науки, є духовнимъ майном и знаменемъ народівъ у всіхъ фазах ихъ розвитку; наука є жереломъ просвіты, а просвіта жереломъ гаразду народівъ. Міністерство просвіты, розумючи вагу своєї задачі, старає ся після силъ своїхъ по-при великихъ трудностяхъ, які виходять зъ перемішаня всіхлякихъ народностей въ більшій частині краївъ австрійського цесарства виконати єи поступенно такъ, щоби всі були вдоволені. Особливої уваги вимагає зъ сего взгляду Галичина, де въ 12 всхіднихъ округахъ переважне руске населенє цілкомъ справедливо домагає ся увзгляднення своєї мови въ публичній науці. За попередної системи правительственной руска народність и мова не зазнавали того права, яке їй належить ся; длятого легко зрозуміти, що руска мова теперъ не є ще такъ розвинена, щоби була способною до викладівъ у всіхъ галузяхъ науки. Зъ тої самої причини бракъ єще способнихъ учителівъ и учениківъ зъ потрібнимъ підготовленємъ; бракъ такожъ потрібнихъ книжокъ, щоби можна въ рускихъ частяхъ Галичини завести въ публичній науці викладову мову руску».

Далі Дилєєвський зазначає: «Польське населенє завжди чесно добивало ся свободи и знає оцінити найвсвітійше право, яке кожному, отже и єго рускимъ братамъ належить ся, уживати письма и мови лише після власної волі» [3, с. 1].

На таку інтерпеляцію відповів міністр внутрішніх справ гр. Франц Стадіон. Він зауважив, що у східній частині Галичини, де здебільшого мешкають русини, прикладає міністерство ті самі засади, які спонукали його в польських округах до особливого погляду на польську народність, отже, у Східній Галичині так само на народність руську, з тою лише різницею, що запровадження в шкільництво повинно відбуватися повільніше, оскільки руська література ще не достатньо розвинулася. До часу, поки руська народність досягне вже достатнього освітнього рівня, має отримати статус кво, однак вже тепер руська мова повинна стати обов'язковим предметом науки у всіх наукових закладах.

Ф. Стадіон наголосив, що руський народ у Галичині більше опирається запровадженню польської мови, аніж німецької, про що переконливо свідчать різні подання та скарги до центрального уряду у Відні. Причини такої поведінки русинів слід шукати в тому, що поляки заперечують самостійність руського народу і не дають змоги йому розвиватися, а німці визнають руську народність як самостійну. Як аргумент навів Франц Стадіон слова доктора Тангеля, які той виловив у промові до нового намісника Галичини графа Голуховського: «Львівський університетъ став ся зовсімъ иншимъ, т. є. рускимъ, и лише въ тій змислѣ руско-нѣмецкимъ, що до цілковитого наукового виюбразованя руского языка нѣмецкій языкъ задержано тимчасомъ яко викладовый».

Акцентуючи увагу на рівноправності народів, гр. Стадіон сказав, що Міністерство намагається одній народності надавати ті ж права, що й іншій, отже, русинам слід гарантувати те, що належить польській народності..

Меншість однієї народності, живучи з іншою, не повинна вимагати, щоб більшість підпорядковувалася її бажанням. Тому мусимо скасувати Міністерське розпорядження від 29

вересня 1848 року, оскільки ним запроваджували в школах і урядах більшості руської народності мову польської народності, яка становила меншість. Однак меншість однієї народності, яка живе разом з іншою, має право вимагати, щоб їй була доступна наука рідною мовою. Виходячи з таких міркувань, Міністерство запровадило польську мову в школах Східної Галичини як вільний предмет, а в університетах дозволено виклади приватних учителів як польською, так і руською (українською) мовою [2, с. 1].

Однак на тому утиски руської мови в шкільництві не припинилися. Намісником Галичини став гр. Голуховський, за правління якого Русь почала ще більше втрачати права своєї мови. 20 квітня 1852 року ч. 1372 він видав розпорядження, згідно з яким краєві власті уповноважені звільняти учнів від науки руської мови як обов'язкового предмету, а після рішення від 21 липня 1856 Ч. 9930 встановлено, щоб в гімназіях Східної Галичини мова руська тільки релятивно (для русинів, якщо захочуть) була предметом обов'язковим. Такий стан, коли руська мова тільки в нижчих школах була предметом обов'язковим, а в середніх школах – релятивно обов'язковим, тривав аж до 1861 року [1, с. 1].

Однак і цього місцевій владі було замало. Вона вирішила й надалі проводити реформу у сфері освіти, найважливіша мета якої – запровадження польської мови як викладової в народних та середніх школах Східної Галичини.

Незважаючи на зусилля заступників галицько-руської народності у Львівському Сеймі, не вдалося їм перебороти упереджене ставлення про властивості руської мови сеймову більшість, що руська мова може, так само як і польська, бути мовою викладання всіх предметів не тільки в народних чи середніх школах, але й і у вищих. Польська більшість не зважала на ті обставини, що вже перед кількома літами заведено руську мову як викладову для деяких предметів у Львівському університеті (всеучилищі), ні на той факт, що вже в 1849 році в деяких гімназіях і навіть у тодішніх школах філософських, наприклад у Перемишлі, була винятково руська мова викладовою, і визнано її придатною лише для викладання в нижчих гімназіях.

Таким чином був прийнятий закон щодо мови викладання в галицьких народних і середніх школах.

У цьому законі постановлено:

Згідно съ ухвалою сейму королевствъ Галиціи и Володимеріи с великимъ княжествомъ Краковскимъ постановляю, що наступає:

Арт. I. Право постановляти о языкѣ викладовомъ въ школахъ народныхъ (людовыхъ) прислугує тымъ, що удержують школу.

Арт. II. Если школа людова побирає підмогу зъ публичныхъ фондѣвъ, право постановляти, котрый зъ языкѣвъ, польскій або рускій, має бути викладовымъ, виконує громада спѣльно зъ краєвою властію шкѣльною въ той спѣсѣбъ, що постановы громады пѣдлагають затвердженю краєвої власти шкѣльной.

Арт. III. Въ кождѣй школѣ народнѣй (людовѣй), въ котрѣй часть учащаючої молодежи уживає руского, а часть польского языка, той языкъ, котрый не є викладовымъ, буде обовязковымъ предметомъ науки въ границахъ, вѣдповѣдныхъ школѣ.

Почавши вѣдъ третѣи класи всѣхъ высшихъ школъ людовыхъ языкъ нѣмецкій є обовязковымъ предметомъ науки.

Арт. IV. Въ школахъ среднихъ, удержуваныхъ исключительно приватными фондами чи то громады, чи осѣбъ поодинокихъ або збѣрныхъ, языкомъ викладовымъ буде той, за котрымъ освѣдчать ся ти, що достарчають фондѣвъ для школы.

Арт. V. Въ школахъ среднихъ, по части або въ цѣлолости удержуваныхъ фондами публичными, языкомъ викладовымъ є языкъ польскій зъ слѣдующими застрєженнями:

а) (пѣсля закона зъ 31 мая 1874 Ч.15 В. з. кр.)

«Языкъ рускій позѣстає яко викладовый для науки языка руского. Крѣмъ того въ цѣлѣй гімназіи академичнѣй у Львовѣ має бути заведений постепенно языкъ рускій яко викладовый».

Що до языка выкладового въ науцѣ религіи обовязують истнуючі приписы;

б) О часовой потребѣ и можности заведеня по при выклады въ языкѣ польскѣмъ такожь выкладѣвъ рускихъ въ поодинокихъ предметахъ науки, орѣкає въ каждомъ даномъ случаю красва власть шкѣльна на жаданє родичѣвъ що найменше 25 учениковъ;

в) въ клясахъ зѣ языкомъ выкладовымъ рускимъ наука языка польского, въ школахъ середныхъ зѣ языкомъ выкладовымъ польскимъ наука языка руского, єсть обовязкомъ взгляднымъ т. є. залежачимъ вѣдѣ освѣдченя ся въ тѣмъ мѣрѣ родичѣвъ;

г) (пѣсля закону краєвого зѣ 8 вересня 1880. Ч. 34. В. з. кр.).

Доки законъ краєвой инакше не постановить, полишаєсь языкъ нѣмецкій въ дотеперѣшномъ обсязѣ выкладовымъ въ гѣмназіи П. у Львовѣ и въ гѣмназіи въ Бродахъ.

Арт. VI. Що до науки языка нѣмецкого, котрый є обовязковымъ у всѣхъ клясахъ школъ середныхъ мають примѣнитись приписы цѣсарской постановы зѣ 20 липня 1859 Ч. 150 В. з. д.

Пѣсля тихъ приписѣвъ, оголошенихъ розпорядженнямъ Міністер. вѣроисп. и і просв. зѣ 8 серпня 1859, вѣдступає ся вѣдѣ засады, высказаной въ найвысш. постановѣ зѣ 9 грудня 1854. (Ч. 315 В. з. д. § 2) пѣсля котрой у высшихъ клясахъ гѣмназій всюда мавъ бути переважно нѣмецкій языкъ выкладовымъ. Натомѣсць позѣоставлено тымъ, до котрихъ належить старань ся о дотычну гѣмназію і обсада учителѣвъ при тѣмъ же, щобы выбрали такі дидактичні средства, котрі при обовязковѣй науцѣ нѣмецкого языка у всѣхъ клясахъ, довели бы учениковъ до того, щобы зѣ укѣнченємъ гѣмназіи цѣлковито володѣли нѣмецкимъ языкомъ въ писмѣ и словѣ.

Арт. VII. О змѣнахъ языка выкладового въ школахъ середныхъ, удержуваныхъ зѣ фондѣвъ публичныхъ взагалѣ, а въ особенности змѣняющихъ до постепенного розширеня выкладѣвъ въ языкѣ рускѣмъ черезъ заведенє тогожь стало, чи то въ поодинокихъ клясахъ головныхъ або побѣчныхъ (паралельныхъ), чи то зѣ часомъ въ цѣлыхъ гѣмназіяхъ и школахъ реальныхъ, постановляти буде на будучє Соймъ по выслуханю Радѣ повѣтовыхъ.

Арт. VIII. Учачимъ ся, взглядно ихъ родичамъ або опѣкунамъ полишає ся свобода въ выборѣ школы такъ, що ученики безъ взгляду на обрядъ можуть слухати рускихъ або польскихъ выкладѣвъ.

Арт. IX. Всѣ приписы, незгѣдни зѣ тымъ закономъ, зносять ся.

Арт. X. Введенє того закону въ житє припоручаю Мому Міністрови вѣроисповѣданя и просвѣты [4, с. 111–113].

Незважаючи на те, що та ухвала Сейму бєла нєлєгалъною, оскѣльки в залѣ були присутні лише 62 депутаты, поляки все-таки випросили в цѣсаря найвищу санкцію [5, с. 1].

Руські послы не могли миритися з прийняттямъ такого закону і робили все можливе для його змѣни. Посол Романчук на засѣдання Галицького Сейму внѣс проект мовного закону, яким намагався справедливо вирѣшити мовнє питання в шкѣльництвѣ на території Схѣдної Галичини.

Высокій Соймъ зволить ласкаво ухвалити послѣдуючу новелю до уставы о языкѣ выкладѣмъ въ школахъ народныхъ и середныхъ.

Устава

зѣ дня ... змѣняючи постановы уставы зѣ дня 22 червня 1867 (Дн. у. кр. зѣ р. 1867 ч. V. зѣ 28 серпня 1867) о языкѣ выкладѣмъ въ школахъ народныхъ и середныхъ королѣвствъ Галичины и Володимиріи съ Великимъ Княжевствомъ Краковскимъ

Титуль I.

Низше наведені артикули уставы зъ дня 22 червня 1867 (Дн. у. кр. зъ р. 1867 ч.V. зъ 28 серпня 1867) о языцѣ выкладовѣмъ въ школахъ народныхъ и середныхъ королѣвствъ Галичины и Володимиріи съ Великимъ Княжевствомъ Краковскимъ перестаютъ ѳтъ терерь обовязувати. Тіи артикулы мають на будучнѳсть звучати, якъ слѣдує:

Арт. II.

Если школа народна побирає запомогу зъ фонду публичного, – право становленя, котрый зъ языковъ, польскій або рускій, має бути выкладовымъ, виконує громада спѳльно съ властею школьною краєвою въ той спѳсѳбъ, що ореченя громады пѳдлягають затвердженю власти школьной краєвой.

Если въ якѳй мѣсцевости съ мѣшаною людностею, польскою и рускою, де друга народнѳсть становить що найменше одну четверту часть всеи людности, а въ мѣсцевостяхъ съ людностею надъ 12.000, що найменше 3000 душъ, єсть бѳльше школъ народныхъ для дѣтей одного пола, то бодай въ однѳй школѣ; если-жъ тѳлько одна єсть школа съ рѳвнорядными клясами, то въ рѳвнорядной класѣ языкомъ выкладовымъ має бути языкъ другои народности. Въ котрѳй и якѳй школѣ має бути выкладавый языкъ другои народности, рѣшає, отвѣтно до числа душъ обохъ народностей и мѣсцевыхъ потребъ, власть школьна краєва, въ порозумѣню съ радою громадскою, взглядно съ тымъ, котрый школу утримує.

Арт. V.

б) Въ рѳвнорядныхъ класахъ всѣхъ середныхъ школъ, на жаданье родичѣвъ що найменше 25-ти учениковъ, має власть школьна краєва безъ проволоки зарядити заведенье другого языка краєвого яко выкладового. При поступуваню учениковъ до высшихъ класъ рѳвнорядна класа съ другимъ языкомъ выкладовымъ поступати буде разомъ съ учениками юодай такъ довго, доки число учениковъ не зѳйде понизше дваццать.

Титуль II.

Виконанье сеи уставы поручаю Мому министрови просвѣты [6, с. 1].

Мотивуючи своє внесення, посол Романчук зауважив, що за всі роки роботи Сейму (починаючи з 1861 року) статут про мову викладову в народних та середніх школах є найбільш шкідливий для русинів.

Ю. Романчук акцентує увагу на суперечностях, які виникли між основними конституційними статутами, державним шкільним статутом, що були чинними на території Східної Галичини, та прийнятим Галицьким Сеймом мовним законом. По-перше, різноманітні конституційні статuti гарантують кожному народові рівноправність його мови в школі і засоби для отримання освіти рідною мовою, а шкільний краєвий закон ані такої рівності, ані засобів для навчання не визнає. По-друге, засадничі статuti скасовують примусове вивчення другої краєвої мови, коли місцевий закон запроваджує обов'язкове вивчення другої краєвої мови. По-третє, державний шкільний статут визнає право вирішувати питання про мову викладову шкільній краєвій владі, а краєвий статут – лише тому, хто утримує школу.

На думку доповідача, краєвий шкільний закон суперечить як педагогічним засадам, так і засадам справедливості. Педагогічні засади вимагають, щоб діти отримували хоч би початкову освіту рідною мовою, тобто мовою, якою вони розмовляють удома і яку вони добре знають. Згідно із засадами справедливості кожна сторона повинна мати рівні права.

Однак шкільний краєвий статут не відповідає таким засадам.

Посол критикує постанову шкільного закону, у якій зазначається, що питання про мову викладання повинен вирішувати той, хто утримує школу, тобто це, як правило, громада. На його думку, такий підхід до вирішення справи не є виправданим, оскільки: а) у громадах, де проживає змішане населення, може відбутися зміна складу громадської ради, а це може призвести; б) ця постанова обмежує права меншості, а часто – й більшості, якщо представництво громади складається тільки з представників меншості.

Унаслідок дії тієї постанови в усіх як великих, так і малих містах Східної Галичини немає жодної школи з руською мовою викладання, хоч у багатьох із цих міст руське населення або переважає, або становить значну кількість. Так, зокрема, 6. 277 львівських русинів не мають жодної руської школи.

Не краще виглядає справа зі середніми школами. У 1883 році в Галичині було 24 гімназії зі 283 класами. Виходячи з того, що в Галичині проживає 5. 938. 000 осіб, то одна гімназія припадала на 247 тисяч, а один гімназійний клас – на 21 тисячу.

Ю. Романчук ще раз наголошує на тому, що руські послы просять набагато менше, ніж пропонують окремі депутати Сейму та члени шкільної комісії, і аргументує такими заувагами:

Беручи до уваги, що польське населення Східної Галичини налічує 3.058.000, руське – 2.250.000 тисяч, а німецьке – 324 тисячі, то на тій підставі мало би бути 12 ½ гімназій зі 146 класами з польською мовою викладовою, 10 гімназій зі 122 класами з руською мовою викладовою та 1 і 1/5 гімназій із 15 класами – з німецькою мовою викладовою. Однак де факто польських гімназій є 21 зі 245 класами, руських – 1 з 10 класами, а німецьких дві із 28 класами.

Якщо звернути увагу не на кількість населення, а на кількість учнів, що навчаються у гімназії, то в 1883 році на 10.530 всіх учнів припадає на одну гімназію 439 учнів, а на один клас – більше 37. Учнів-поляків було 7997, русинів – 1811, німців – 710, то на цій підставі повинно бути польських гімназій більше 18, а класів 225; руських гімназій більше 4, а класів 49 ; німецьких – більше 1 1/2, а класів 19. Отож, бачимо, якої кривди заподіяв шкільний краєвий статут руській народності і не лише супроти польської народності, але й супроти німецької.

Не дивно, що цей статут викликав невдоволення серед руської народності: протестують проти неї руські послы в сеймі і в парламенті, обурюється руський народ на вічах. Статут породжує вічне незадоволення серед народу і роздухує незгоди в краю [7, с. 1].

Ю. Романчук наголосив, що в поданому проекті він вніс дві постанови, які змінюють чинний мовний закон: одна з них стосується народних шкіл, а інша – середніх. Щодо народних шкіл, то слід усунути ту несправедливість, згідно з якою русини в містах, де становлять значну кількість або навіть більшість, зовсім позбавлені руської школи. Отже, у тих містах, де є більше шкіл або одна школа з рівнорядними класами і кількість русинів становить ¼ населення або 3000 осіб, хоч одна школа або рівнорядні класи мали викладову мову руську.

У середніх школах руською мовою можуть викладати лише деякі предмети, але для того потрібне бажання 25 учнів або їхніх батьків. Однак рішення про руську мову викладання повинна ще прийняти краєва шкільна влада, яка може й не погодитися з рішенням громади.

Окрім педагогічних потреб, укладений проект закону відповідає і практичним потребам. По-перше, він не порушує головних засад теперішніх статутів. По-друге, його впровадження не вимагає значних зусиль. По-третє, не накладає значних коштів ані на громади, ані на державу.

Посол наголошує, що проект мовного закону доволі поміркований і що русинам слід би добиватися на полі шкільництва значно більшого. На підставі історичних прав русини повинні би домагатися, щоб всі школи в руській частині краю були руськими. На підставі природних прав – вимагати, щоб кожному русинові була надана можливість навчати і виховувати своїх дітей рідною мовою [8, с. 1].

Після Ю. Романчука слово взяв поляк граф Дідушицький. Він визнав право русинів вчитися руською мовою, але звернув увагу на те, що внесення Ю. Романчука є небезпечним, оскільки запроваджує ще більший поділ між поляками та русинами. Дідушицький переконаний, що русини не зупиняться на тих кількох руських школах, а вимагатимуть більшого. Збільшення кількості руських шкіл призведе до того, що русини і поляки не будуть розуміти один одного, а відтак треба буде створювати окремі руські уряди.

Бажаючи зблизити обидва народи між собою, граф Дідушицький хотів внести подання, щоб усі учні в гімназіях вивчали руську мову [9, с. 290].

Міністр Земялковський агітував поляків відхилити внесення Ю. Романчука, а прийняти пропозицію графа Дідушицького. Однак поляки не погодились і на це і граф Дідушицький змушений був відмовитися від своєї пропозиції, так і не подавши її на розгляд до Сейму.

Таким чином, внесення Ю. Романчука зустріло велику опозицію сеймової більшості. Складалося враження, що лише сам внескодавець був готовий підтримати його, а всі інші депутати або зовсім відкинули те подання, або хотіли його змінити (фактично послабити – Б. С.) різними змінами, ставлячи різні вимоги. До останніх парламентарів належав і князь Чарторийський. На його думку, питання про мову викладову мало би вирішувати не кількість русинів у громадах, а число родичів, які хочуть, щоб їхні діти навчалися руською мовою [10, с. 1-2].

Відбулися широкі дискусії, під час яких було прийнято рішення доручити Відділові краєвому порадитися з кураєвою шкільною Радою і подати розгляд цього питання на наступній сесії Сейму. Таким чином польська сеймова більшість перенесла розгляд мовних змін до шкільного статуту аж на наступний рік.

Депутати Сейму після довгих дискусій передали освітній комісії проект мовних змін, а та 21 жовтня 1884 року прийняла таку ухвалу: «Поручаєся Выдѣлови краєвому, чтобы по выслуханю мнѣня ц. к. Рады шкѣльной выслѣдивъ предложену пос. Романчукомъ справу що до змѣны кр. уставы зъ дня 22 червня 1867 р. и внесеня свои представивъ найбизшѣй соймовѣй сесіи».

Відповідно до цієї ухвали члени освітньої сеймової комісії звернулися з листом до Ради шкільної, щоб та висловила свою думку, а також до всіх повітових Відділів і 29 найбільших міст, мотивуючи це тим, що в такій важливій справі необхідно знати думку населення цілого краю.

З повітових Відділів надійшли такі думки:

1) Повітові Відділи в Бялій, Пильзі та Величці не висловили жодної думки, оскільки в тих повітах немає русинів. Окрім того 28 рад не дали відповіді.

2) Жовківський, косівський, надвірнянський та цішанівський повітові Відділи однозначно підтримали внесення посла Романчука.

3) Дрогобицький, долинський, ярославський, равський, збаразький яворівський повітові Відділи підтримали внесення з певними застереженнями.

4) Руденський, калуський, ряшівський, заліщицький, турчанський, рогатинський, борщівський, львівський повітові Відділи висловилися проти внесення змін до шкільного статуту.

5) Чортківський, теребовлянський, коломийський, перемишлянський буцацький не заперчували проти внесення, але з певними застереженнями.

6) З 29 міст відповіли лише 5 і то дуже не зрозуміло або із застереженнями.

Отже, із 74 повітових Рад 32 не висловили своєї думки, 16 – підтримали внесення, 9 – не були противниками внесення, але вимагали зміни теперішнього шкільного статуту на користь руської мови і домагалися, щоб руська мова стала у всіх школах Галичини обов'язковою або, щоб для національних меншин утворювали паралельні класи, 17 – висловилися проти згаданого внесення.

Відповідно до цього повітовий Відділ звернувся 27 жовтня 1884 року з листом Ч. 56 198 до ц. к. Ради шкільної, щоб та висловила свої міркування.

Отже, 32 повітові Відділи не зацікавилися цією справою, 17 були проти, а 25 – отож більшість – вимагає або прийняти внесення руських послів, або з певними додатками та умовами, або не погодитися з нинішнім шкільним статутом [11, с. 1].

Незважаючи на це, краєвий шкільний Відділ не підтримав цю справу.

На наступній сесії галицького Сейму, яка тривала з грудня 1885 року до середини січня 1886 року, дискусії навколо краєвого шкільного статуту продовжилися, однак ті зміни так і не були прийняті.

Отже, незважаючи на всі зусилля руських депутатів галицького Сейму, а також на їхні переконливі аргументи, польська сеймова більшість відмовилася внести зміни до краєвого шкільного статуту і польська мова й надалі залишилася мовою навчання в народних та середніх школах, а руській мові призначалася роль факультативного вивчення і то не лише для польських учнів, але й для учнів руської народності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Осмотръ политичный // Слово. – 9 (21) лютого 1866. – Ч. 12. – С. 1.
2. Відповѣдь міністра гр. Франца Стадіона на одну інтерпеляцію зъ польскои сторони въ соймѣ въ Кромерижи 1849 року // Дѣло. – 5. (17) лютого 1898. – Ч. 27. – С. 1.
3. Бесѣда посла д-ра Окуневского виголошена при дискусіи надъ програмою привительства на 3-омъ засѣданю палаты послѣвъ д. 24 жовтня с. . // Дѣло. – 15 (27) жовтня 1898. – Ч. 232. – С. 1.
4. Савчак Красвый законъ зъ 22 червня 1867 Ч.13 В. з. кр. о языцѣ выкладовѣмъ въ школахъ народныхъ (людовыхъ) и середныхъ Королѣвствъ Галичины и Володимиріи зъ вел. Князѣвствомъ Кракѣвскимъ. – С. 111–113.
5. Политическое обозрѣніе // Слово. – 23 серпня 1867. – Ч. 66. – С. 1.
6. Внесѣе пос. Юл. Романчука // Дѣло. – 22 вересня 1884. – Ч. 110. – С. 1.
7. Бесѣда пос. Юл. Романчука зъ 4 л. жовтня мотивуюча внесѣну новелю о языцѣ выкладовѣмъ // Дѣло. – 25 вересня 1884. – Ч. 111. – С. 1.
8. Бесѣда пос. Юл. Романчука зъ 4 л. жовтня мотивуюча внесѣну новелю о языцѣ выкладовѣмъ // Дѣло. – 27 вересня 1884. – Ч. 112. – С. 1.
9. Розправа въ галицкомъ соймѣ о русской мовѣ въ школахъ // Батькѣвщина. – 14 листопада 1884. – Ч. 46. – С. 289–291.
10. Внесѣе п. Романчука въ теперѣшнѣмъ стадіумѣ // Дѣло. – 3(15) жовтня 1884. – Ч. 115. – С. 1–2.
11. Судьба внесѣе пос. Романчука на змѣну краѣвой ustawy шкѣльной зъ дня 22 червня 1867р // Дѣло. – 2 грудня 1885. – Ч. 128. – С. 1.

УДК 811.161.2'42-055.2

Зореслава Шевчук
(Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка)

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОГЕЗІЇ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРТРЕТНИХ ОПИСІВ ЖІНКИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЖІНОЧОЇ ПРОЗИ)

У статті проаналізовано особливості вживання окремих сегментів лексичної когезії (лексичні повтори, контрастиви), які вичленовуються у портретних описах жінки. Вербалізація цієї текстової категорії ретранслює змістову єдність зовнішніх та внутрішніх характеристик жінки, увиразнює описи її особистісних рис.

Ключові слова: текстова категорія, когезія, портрет, лексичний повтор, контрастив.

Зореслава Шевчук. ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОГЕЗИИ ДЛЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОРТРЕТНЫХ ОПИСАНИЙ ЖЕНЩИНЫ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОЙ ЖЕНСКОЙ ПРОЗЫ)

В статье проанализированы особенности употребления отдельных сегментов лексической когезии (лексические повторы, контрастивы), которые вычленяются в портретных описаниях женщины. Вербализация этой текстовой категории ретранслирует содержательное единство внешних и внутренних характеристик женщины, подчеркивает описания ее личностных черт.

Ключевые слова: текстовая категория, когезия, портрет, лексический повтор, контрастив.

Zoreslava Shevchuk. PECULIARITIES OF USING OF LEXICAL COHESION FOR THE CHARACTERISTICS OF PORTRAIT DESCRIPTIONS OF WOMEN (BASED ON THE CONTEMPORARY WOMEN'S PROSE)

Peculiarities of using of individual segments of lexical cohesion (lexical repetition, contrastive), which allocated in portrait descriptions of women are analyzed. Verbalization of this text category retranslates a meaningful unity of the external and internal characteristics of women, emphasizes descriptions of her personality traits.

Keywords: text category, cohesion, portrait, lexical repetition, contrastive.

Художній текст як один із дискусійних феноменів наукових досліджень, який забезпечує різноаспектні інтерпретації мовних одиниць, стилістичний потенціал основних висловлювань, що їх репрезентують, залишається домінантним об'єктом у працях сучасних українських лінгвістів (С. Єрмоленко, Л. Мацько, В. Кононенко, А. Мойсієнко, Н. Слухай, Н. Сологуб, Л. Ставицька, В. Чабаненко та ін.).

Пріоритетним у цьому напрямку є аналіз текстових категорій, які сприяють досягненню специфічних мовних засобів, що відбивають авторську позицію, дають змогу виокремити закономірності їх функціонування та принципи реалізації змістовних маркерів.

Експресивна репрезентація мовних одиниць у текстах сучасної жіночої прози досить яскраво представлена текстовою категорією лексичної когезії як засобом образотворення (дослідження І. Арнольд, І. Гальперіна, М. Кожині, С. Максимова, Г. Почепцова, О. Селіванової та ін.), яка фундаментально доповнює параметри мовного портрета. Як елемент композиції тексту портрет є однією із складових твору та пов'язаний із «стимуляцією системи текстових категорій» [7, с. 27]. Тобто портретна характеристика персонажа є складником загальної моделі тексту. У такому аспекті портрет є не лише елементом композиції тексту, а й текстом у межах усього твору (портрет має так званий статус тексту у тексті). На підтвердження цієї думки Л. Серикова зауважує, що портрет є текстово-мовною реалізацією образу персонажа [7, с. 28].

Мета нашого дослідження – аналіз основних компонентів лексичної когезії, які вербалізуються в описах портретних характеристик жінки.

Услід за І. Гальперінім, вважаємо, що «когезія – це форми зв'язку (граматичні, семантичні, лексичні) між окремими частинами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-варіативного членування тексту до іншого» [1, с. 125]. Когезію також називають зовнішньою злученістю (К. Кожевнікова), формальною зв'язаністю тексту (В. Дресслер), відрізняючи її від когерентності (В. Дресслер), тобто змістової зв'язаності.

У тексті можуть бути присутні або всі види когезії, або частина з них. Тоді недостатність якого-небудь виду когезії компенсується більш інтенсивною реалізацією його в іншому виді. На сьогодні вичерпної класифікації видів когезії немає. Їх функціонування у тексті залежить від засобів зв'язку, якими вони репрезентовані. Зокрема, І. Гальперін [2] виокремлює такі засоби когезії: лексичні, традиційно граматичні, логічні, асоціативні, образні, композиційно-структурні, стилістичні. О. Селіванова визначає граматичну (формальні показники узгодження роду, числа, часу, синтаксичних позицій, займенників), семантичну (виражена в семній інтерактивності поєднуваних слів), асоціативну (використовується при метафорі), конотативну (опирається на оцінку та емотивність інформаційного простору тексту), структурну (корелюється з композицією в художньому тексті), референційну (співвіднесення змісту тексту з інформацією про світ, буття) та прагматичну (налаштування адресанта, адресата на певний комунікативний реєстр, що опосередковує спільний результат комунікації) типи когезії [6, с. 214–222].

В основі когезії – внутрішньотекстові зв'язки семантико-прагматичного характеру, які забезпечують логічну послідовність і взаємозалежність окремих сегментів тексту. У процесі актуалізації лексичної когезії відібрано мовні форми вираження структурно-сміслових компонентів тексту, які маніфестуються за допомогою лексичних повторів, контрастивів (зокрема в опозиційній співвіднесеності номенів чоловік / жінка); цементують змістовну єдність зовнішніх і внутрішніх характеристик портретного опису, їх психолінгвістичну природу.

Портретні характеристики жінки у текстах сучасної жіночої прози зазвичай структуруються через смислові поля, його елементи вичленовуються в різних фрагментах тексту, часто досить віддалених один від одного. Наприклад, в оповіданні Л. Дашвар «Лакмус» виокремлюємо лексичні засоби когезії, репрезентовані лексичним повтором ідентичного номена на позначення жінки (*богиня*), значення якого акумулює та ретранслює характеристику жінки як «надзвичайної, чарівної вроди» [8, Т. 1, с. 209]: «**Я – богиня**», – раптом зрозуміла Ліда. Теплої води на русяве волосся. Масажувала шкіру голови довго, ретельно. Бачила, як жінка прикрила очі. Як зморшки навколо очей почали розгладжуватися, щоки порозовішали, вуста вже не вигиналися трагічною підковою – усміхалася ледь помітно» [4, с. 39]; «**Я – богиня**», – упевнилася. Теплим феном висушила жінчине волосся, розчісала, заплела косу вигадливо. Аж сама задивилася – після Лідиних добрих рук жінка все ще плила у теплому меді: розслаблена, заспокоєна, щаслива. Очі сяяли, вуста усміхалися» [4, с. 39]. Такий прийом контактної когезії лексичного повтору богиня забезпечує тематично-змістову єдність елементів.

Дистантна когезія лексичних повторів сигналізує наростання внутрішньої ознаки (виражає різні відтінки значень) через опис зовнішності. Такий прийом забезпечує внутрішньотекстовий зв'язок лексичних елементів портретного опису: «**Худорляве жіноче тіло** впало на свіжу могилу, руки оповили земляний горбок, **посивіле волосся** вибилося з-під країв чорної хустки, а вона все дослухалася до глибини під собою» [5, с. 12] – худорляве тіло та посивіле обличчя є наслідком пережитого горя; «Мала кивнула, проте не змогла видушити із себе й звуку. Притихла. **Худеньке тіло** затремтіло під теплими долонями гості» [5, с. 26]; «**Сива-сива жінка** злилася із сірим лікарняним ліжком, наче її тут і не було. **Худе тіло** ледь окреслювало горбок, у ледь помітні вени встромили голку» [5, с. 156] – худе, худеньке тіло вербалізує фізіологічний аспект зовнішності: жінка схудла внаслідок хвороби.

Дистантна когезія реалізується і у використанні прийому контрасту. Контраст, за словником лінгвістичних термінів (за редакцією Д. Ганича, І. Олійник), – це «композиційно-стилістичний принцип розгортання думки, який полягає в динамічному протиставленні двох змістовологічних (а також структурно-стилістичних) планів викладу, розповіді в публіцистичних чи художніх творах. Контраст на рівні словосполучення і речення створює антитезу [3, с. 112]. В аналізованих текстах виокремлюємо такі антонімічні протиставлення-номени, протиставлення-означення для характеристики жінки:

– молодичка – баба: «Так Міля і зостарілась біля них, непомітно перетворившись із вродливої, моторної, наче ртуть, молодички у затуркану бабу, з виразом вічної провини на пістному старіючому личку» [9, с. 110];

– молода, білошкіра, пишиотіла (зовнішній аспект) – зотліла, зчорніла, спалена, (внутрішній аспект): «Він дивився на неї – ще **молоду, білошкіру, пишиотілу**, але із середини **зчорнілу, зотлілу, спалену** на вугіль ненавистю до нього, і відчувається винним, страшно винуватим, що не оправдав її надії» [10, с. 198];

– газдиня – скотина: «Мріяла спати, як **газдиня**, на цих білих простирадлах, на м'яких диванах. А він брав мене, як **скотину**, по темних закамарках короварні та нічних лісосмугах» [10, с. 4];

– свята – грішниця: «Жінка, яка не є ні зятатою **грішницею**, ні **святою**. Просто керується чимось, що іноді годі зрозуміти» [4, с. 60–61];

– гонорова – сором'язлива: «Колись **вона під собою землі не чула**, що застовпила такого, як тоді казали в інтелігентних колах, достойника. Тепер **соромиться** виходити з ним на вулицю...» [10, с. 197];

– скромна, неприступна – піддатлива, покірна: «Така **скромна і неприступна** у буденному житті панянка виявилася абсолютно **піддатливою й покірною**. Вона звивалася, наче грайлива кішка, і на мить швидше вгадувала усі його бажання» [4, с. 263].

Натрапляємо на протиставлення щодо характеристик в опозиції чоловік / жінка, які вербалізуються найчастіше в одному висловлюванні:

ЧОЛОВІК	ЖІНКА
Старий, зморщений дідок	Свіжа, дебела, грудаста «сороківка»
«...надто вже їхня пара кидається людям в очі: старий, зморщений, як печериця, дідок і дебела, грудаста, свіжа , мов калина на морозі, «сороківка» [10, с. 197].	

Великий пан	Репана колгоспниця
<i>«Я – репана колгоспниця,. А от сиджу. Прийшла і сиджу. А він – пан великий – не вигонить мене» [10, с. 5].</i>	
У нього – становище і можливості (йому 50)	У неї гола молодість із прижитою від зальотника дитиною (їй 25)
<i>«Їй було двадцять п'ять, йому – п'ятдесят. У неї була одна гола молодість із прижитою від зальотника дитинкою, у нього – становище і можливості» [10, с. 194].</i>	
Сильний чоловік	Слабка жінка
<i>«Вона просто жінка, звичайна слабка жінка, а він просто чоловік: сильний, шалений, дуже пристрасний, саме такий, який їй зараз дуже потрібний» [4, с. 72].</i>	

Отже, текстотвірна функція портретних описів фіксує цілеспрямоване формування мовного портрета жінки через вербалізацію текстової категорії лексичної когезії, яка репрезентує поведінку жінки, її зовнішність та внутрішній стан.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Изд. 2-е. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 144 с.
2. Гальперин И. Р. Интеграция и завершенность текста / И. Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2006. – 140 с.
3. Ганич І. Д. Словник лінгвістичних термінів / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
4. Львів. Кава. Любов : збірка / укл. і передм. Н. Нікалео. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. – 272 с.
5. Печорна О. Фортеця для серця : роман / О. Печорна ; передм. Н. Шевченко. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 368 с.
6. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 336 с.
7. Серикова Л. В. Портрет персонажа в прозе В. М. Шукшина: системное лексико-семантическое моделирование : дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. В. Серикова. – Бийск, 2004. – 153 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. Тарасюк Г. Т. Жіночі романи : Проза / Г. Т. Тарасюк. – Бровари : вид-во ПП «МН ТРК «Відродження», 2006. – 288 с.
10. Тарасюк Г. Т. Новели : Проза / Г. Т. Тарасюк. – Бровари : вид-во ПП «МН ТРК «Відродження», 2006. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2016 р.

УДК 81'42=11111

Олена Шонь

(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

АЛЮЗІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ

У статті розглядаються особливості функціонування алюзій як засобу формування вертикального контексту в літературному творі. Окреслено напрями дослідження проблеми, виокремлено основні характеристики вертикального контексту, його види та особливості взаємодії з художнім текстом. З'ясовано роль фонових знань реципієнта, які лежать в основі

вертикального контексту. Виокремлено алюзії і цитати як основні засоби формування вертикального контексту. Охарактеризовано роль алюзій у створенні вертикального контексту, виділено їх види з огляду на позицію в тексті. На прикладі роману-автобіографії Дж. Барроумена «*I Am What I Am*» проаналізовано особливості функціонування алюзій у початковій позиції (алюзій-заголовків, алюзій-епіграфів), а також алюзій у медіальній позиції, зроблено висновок щодо різниці у реалізації їх функцій.

Ключові слова: вертикальний контекст, алюзія, цитата, епіграф, заголовок, гумор, іронія.

Елена Шонь. АЛЛЮЗИЯ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТА

*В статье рассматриваются особенности функционирования аллюзий как средства формирования вертикального контекста в литературном произведении. Очерчены направления исследования проблемы, выделены основные характеристики вертикального контекста, его виды и особенности взаимодействия с художественным текстом. Выяснена роль фоновых знаний реципиента, которые лежат в основе вертикального контекста. Выделены аллюзии и цитаты как основные средства формирования вертикального контекста. Охарактеризована роль аллюзий в формировании вертикального контекста, выделены их виды на основе позиции в тексте. На примере романа-автобиографии Дж. Барроумена «*I Am What I Am*» проанализированы особенности функционирования аллюзий в начальной позиции (аллюзий-заглавий, аллюзий-эпиграфов), а также аллюзий в медальной позиции, сделан вывод касательно разницы в реализации их функций.*

Ключевые слова: вертикальный контекст, аллюзия, цитата, эпиграф, заголовок, юмор, ирония.

Olena Shon. ALLUSION AS MEANS OF GREATING VERTICAL CONTEXT

*The article deals with peculiarities of allusions as means of creating vertical context in a literary work. Tendencies in the research of the problem are outlined; main characteristics of vertical context, its types and peculiarities of its correlation with the literary text are singled out. The role of recipient's background knowledge that constitutes the basis of vertical context is clarified. Allusions and quotations are singled out as main means of creating vertical context. Role of allusions in forming vertical context is characterized; its kinds are singled out taking into account its position in the text. On the basis of the autobiographical novel «*I Am What I Am*» by John Barrowman peculiarities of the functioning of allusions in the initial position (titles-allusions, epigraphs-allusions) and allusions in the medium position; conclusions are made as for the difference in realization of their functions.*

Key words: vertical context, allusion, quotation, epigraph, title, humour, irony.

Сучасні тенденції розвитку лінгвістики тексту, орієнтуючи на розуміння і тлумачення тексту як дискурсу, ставлять нові вимоги до глибокого системного вивчення лінгвістичних засобів творення тексту і дискурсу в контексті відповідних екстралінгвістичних категорій і понять. Відповідно текст повинен розглядатися як складна система, що реалізує свій смисловий потенціал на різних інформаційних рівнях. Ієрархічна структура зумовлює необхідність розгляду особливостей змістової організації тексту не лише у лінійних (горизонтальних) зв'язках, а й у вертикальних, які пронизують усі яруси твору, сприяють цілісній перцепції мікротекстів [2, с. 1]. Тому зростає інтерес до вивчення поєднання засобів мовного рівня із категоріями контекстного плану — горизонтального, а особливо вертикального контексту, та роль такого поєднання у реалізації авторської прагматики.

Інтерес до вивчення вертикального контексту в українській лінгвістиці тексту є порівняно новим. Окремі його ознаки (культурно-маркована інформація, національно-культурні реалії, алюзії тощо) були аспектами мовознавчих розвідок або ж одиницями аналізу в контексті комплексних досліджень художніх текстів. На початку ХХІ сторіччя проблема вивчення вертикального контексту все більше привертає увагу науковців. Зокрема, І. В. Розова звертається до аналізу вертикального контексту як значеннєвого компонента сатиричного

тексту на матеріалі англійської художньої літератури ХХ сторіччя, виокремлюючи систему символів сатиричного тексту як одну із ознак вертикального контексту [5]. Н. В. Черкас досліджує проблему розмежування вертикального контексту і фонових знань [6], а також аналізує особливості функціонування заголовку-біблійної алюзії як засобу творення вертикального контексту [7]. Серед комплексних досліджень вертикального контексту слід відзначити роботу Ю. С. Васейко, яка з'ясовує структурно-функціональні параметри вертикального контексту художнього твору [2]. Однак очевидним є те, що дослідження вертикального контексту в цілому та його окремих ознак (цитат, алюзій, реалій тощо) зокрема все ще залишається відкритим. Необхідною є і характеристика глибинних механізмів декодування смислів, створених окремими одиницями вертикального контексту, в художньому творі, а також аналіз вертикального контексту в різножанрових текстах різних мов. Тому метою нашої статті є з'ясування специфіки функціонування алюзій як засобу формування вертикального контексту в англомовному художньому тексті. Матеріалом дослідження обрано текст роману-автобіографії популярного сучасного британського актора, співака і письменника Дж. Барроумена «I Am What I Am».

За визначенням Ю. С. Васейко, вертикальний контекст – це семантико-функціональна категорія художнього твору, що акумулює у своїй структурі позатекстову інформацію – культурологічну (національно-марковану) і загальнокультурну (співвідносну зі світовою культурою), котрій притаманний імпліцитний спосіб вираження змісту [2, с. 1]. Реалізуючись у творі, вертикальний контекст є важливим сектором внутрішньотекстової організації, оскільки за мінімальної експліцитної репрезентації на денотативному рівні генерує значний обсяг інформації, що впливає на розвиток сюжетних ліній горизонтальної площини, проте може бути факультативним елементом у змістовій структурі художнього твору [2, с. 1].

Вертикальний контекст, в основі якого лежать фонові знання реципієнта, набуває значної ваги у декодуванні літературного твору та інтерпретації авторської прагматики [4, с. 84]. Актуалізуючи в новому тексті той або інший шар культури, вертикальний контекст становить інтерес не просто в плані наявності вихідного тексту, але й у плані його модифікації, тобто вертикальний контекст характеризується настановою на створення принципово нового і інформаційно насиченого тексту [9, с. 355]. Вступаючи в складні смислові відношення між собою і цілим текстом, сигнали вертикального контексту можуть складати багатоступінчасті асоціативно-смислові ланцюжки, що розгортаються по вертикалі, які утворюють потенційний, неявний, неочевидний текст як «певну зв'язку сукупність внутрішніх тем і предикатів» [10, с. 245].

Вертикальний контекст може бути декодований на основі наявних у тексті сигналів, що носять як вербальний, так і невербальний характер. Набір таких сигналів не однаковий у сатиричних текстах малих і великих форм, але, незважаючи на різнотипність, усі сигнали вертикального контексту містять вказівку на збільшення змісту, внаслідок чого постають як стимулятори асоціативного пошуку в процесі рецензії. При цьому вербальні сигнали вертикального контексту, організуючи проєкцію в навколишній текст сфери культури, можуть семантично компресувати цілі тексти, що характерно для цитат, алюзій, епіграфів, символів, ключових слів [5, с. 81].

Досліджуючи вертикальний контекст, Ю. С. Васейко зазначає, що його важливими функціями є експресивна, імпресивна і емоційна [2, с. 7]. Експресивна функція виявляється в тому, що у вертикальному контексті відтворюється авторська позиція щодо порушених у творі проблем, котра відчутна у виборі з об'єктивної реальності для формування вертикальної площини саме тих, а не інших реалій. Імпресивна функція виявляється у дії та впливі на реципієнта інформації вертикального контексту. Вертикальний контекст, зважаючи на імпліцитний спосіб вираження інформації, спонукає читача уважно сприймати твір, звертаючи особливу увагу на відомості культурологічного характеру. Емоційна функція полягає у збудженні виникнення у свідомості реципієнта відповідних почуттів, оскільки вертикальна площина репрезентує матеріал, котрому притаманне певне (позитивне чи негативне) емоційне забарвлення, тобто переживань [2, с. 7].

Вертикальний контекст має два підвиди – соціально-історичний вертикальний і філологічний вертикальний. Соціально-історичний вертикальний контекст визначається як частина історико-філологічної інформації, об'єктивно закладеної у творі, яка розкриває перед читачами картину зовнішнього світу, певного зрізу дійсності, у всьому розмаїтті її прояву [1, с. 17]. Соціально-історичний вертикальний контекст передбачає відомості нефілологічного характеру (географічні, соціальні, культурні та ін.). Ознаками філологічного вертикального контексту є, зокрема, цитати та літературні алюзії.

Алюзія визначається як посилення на літературні, міфологічні, історичні епізоди, імена, назви. Це відсилання через одиницю будь-якого рівня мови до певного історико-культурного знака, що супроводжується прагматичним прирошенням змісту твору, в котрому функціонує алюзія [2, с. 11]. Алюзія увиразнює художній твір, збагачує його, надає читачеві додаткову інформацію, створює імпліцитний смисл. З іншого боку, вона може використовуватися і в «зниженому вигляді», зсуваючись у сферу комічного [3, с. 9]. Досліджуючи алюзію як засіб реалізації іронії, С. І. Походня зауважує, що те, що належить одній структурі (біблійному, міфологічному, історичному, літературному тексту іншої епохи), шляхом переносу в іншу структуру, в інший контекст (іншої епохи, іншого стилю) протиставляється цій новій структурі і таким чином набуває нових смислів [4, с. 100].

Алюзії, які знаходяться в початковій позиції (алюзії-заголовки, епіграфи), узагальнюють семантику основних змістових ліній, реалізують зв'язок внутрішньотекстових та позатекстових відомостей. Конотативна інформація, появу якої генерує алюзивна назва, епіграф, будує вертикальний контекст літературного твору, його художню концептуальність. Такі алюзії мають потужний підтекстовий потенціал, спираючись на індивідуальний тезаурус читача, активізують у його свідомості додаткові асоціації, емоції, формують ретроспективний хронотоп, створюють єдиний часовий простір [2, с. 13].

Сама назва проаналізованого роману-автобіографії *«I Am What I Am»* є алюзією на арію головного персонажа мюзиклу *«La Cage aux Folles»*, що звучить як своєрідний гімн гордої, незалежної людини. Автор книги Джон Барроумен, який свого часу зіграв у зазначеному мюзиклі головну роль, теж відомий своєю незалежною вдачею. Тому назва книги викликає комплексну асоціацію, відсилаючи до спектаклю з репертуару актора, тим самим дає характеристику самого автора і прогнозує зміст та тональність книги загалом. Назва першого розділу книги *«We Are What We Are»* є перефразованою назвою зазначеної арії, вона поглиблює алюзію, розширює її, перегукується з назвою книги і викликає у читача розуміння того, що сім'я оповідача, його шотландський клан є такими ж самотніми, гордими і незалежними, як і він сам. Назва останнього, чотирнадцятого розділу роману-біографії, повторює назву самої книги, інтенсифікуючи створений комплексною алюзією смисл, закріплюючи у читача вже створене уявлення про образ автора.

Заголовки і підзаголовки інших розділів – це цитати з фільмів, пісень, інтерв'ю, а також назви теле- і радіопередач, у яких брав участь автор. Вони є прямими вказівками на зміст розділу чи підрозділу. Наприклад, заголовок 10 розділу, в якому йдеться про подорож автора до Канади, – *«O Canada»*, назва національного гімну цієї країни. Заголовок 6 розділу *«I'd Do Anything»* – назва ігрового телешоу на каналі BBC 1, де автор був у складі журі, а сам розділ розповідає про те, що відбувається за лаштунками таких передач.

Алюзії-епіграфи, які традиційно служать виразниками авторської ідеї, представлені в аналізованому творі цитатами з віршів, пісень, фільмів. Вони створюють відповідну тональність і ознайомлюють читача з темою кожного розділу. Так, наприклад, першим епіграфом до другого розділу, де автор згадує своє дитинство, є уривок із вірша *«The Cotter's Saturday Night»* національного поета Шотландії Роберта Бернса:

*«From scenes like these, old Scotia's grandeur springs,
That makes her lov'd at home, rever'd abroad:
Princes and lords are but the breath of kings,
«An honest man's the noblest work of God» [8, с. 15].*

Другим епіграфом до розділу є уривок із старої шотландської жартівливої пісні «Skinny Malinky»:

*«Skinny Malinky long legs, big banana feet
Went to the pictures an' couldnae get a seat»* [8, с. 15].

Урочиста, піднесена тональність першого епіграфу контрастує із гумористичною тональністю другого і корелює із тональністю розділу, в якому автор чергує серйозність із гумором, розповідаючи про своє шотландське походження та національні традиції свого народу, яких дотримується і які поважає його сімейний клан, і у той же час переповідає веселі родинні історії, описує родинні святкування, розіграші і жарти.

Епіграфи до третього та дванадцятого розділів є цитатами із серіалу «Doctor Who», в якому автор зіграв одну з головних ролей. Вони характеризують його персонажа і є вказівкою для читача щодо змісту розділів, в яких йдеться про історію створення серіалу та ставлення автора до свого персонажа:

«Since we're telling stories, there's something I haven't told you» (Captain Jack Harkness «The Sound of Drums», «Doctor Who») [8, с. 35]; *«You are an impossible thing, Jack»* [8, с. 195].

Епіграф до заключного розділу роману є цитатою з пісні англійського драматурга, актора, композитора і режисера Ноела Коварда. Корелюючи із назвою розділу, який, у свою чергу, повторює назву роману, епіграф є своєрідним підсумком прочитаного і покликаний сформулювати у читача узагальнений образ автора як незалежної творчої особистості, яка дотримується своїх принципів і є господарем свого становища:

«I believe in doing what I can, in crying when I must, in laughing when I choose» (Noel Coward «If Love Were All») [8, с. 229].

Як зауважує Ю. С. Васейко, на відміну від алюзії-заголовка чи алюзії-кінцівки, котрі більшою чи меншою мірою детермінують концепт твору, алюзії в самому творі впливають тільки на певний сегмент змістової структури тексту, а не на всю горизонтальну площину, діють локально [2, с. 13]. Такі алюзії створюють другорядні сегменти, в основі яких лежать нестійкі асоціативні ланцюги, відкриті для модифікацій; не формуючи самостійних тематичних центрів змісту літературного твору, вони підсилюють основні сюжетні лінії, увиразнюють їх, поєднують між собою [2, с. 13]:

«My Mum grabbed my hand. Carole and Andrew watched my dad's face for the sign. We were poised like runners from 'Chariots of Fire'.

Then my dad yelled, 'Go!' And like bats out of hell we went» [8, с. 18].

«Dad led the way, propelling Murn forward like a battering ram, followed by Carole and Andrew, with Mum and me bringing up the rear. The crowds parted before us as if my dad was Moses» [8, с. 18].

Члени сім'ї, що біжать по аеропорту, запізнюючись на літак, порівнюються із персонажами фільму «Вогняні колісничі» (1981 рік, режисер Г'ю Хадсон). Алюзія викликає в уяві реципієнта відомий епізод із фільму, що супроводжується музикою Вангеліса, і підкреслює комізм ситуації. Гумористичний ефект створюється комплексно, оскільки алюзія поєднується з ідіоматичним порівнянням *«like bats out of hell»*. Далі гумористичний ефект підсилюється порівнянням старої жінки на візку з тараном *“like a battering ram”* та біблійною алюзією. Як перед Мойсеєм розступалися води, так і перед батьком сімейства, який біг попереду, штовхаючи візок із бабусею, розступалася юрба.

Дитяче сприйняття автором розповідей матері про воєнне дитинство передається за допомогою алюзії на музичний фільм-казку «Набалдашник і мітла» (1971 рік, режисер Роберт Стівенсон), у якому персонажі шукають чарівне закляття, яке може врятувати Англію від війни:

«Mum was one of the children evacuated from Glasgow during the air raids. When she'd tell Carole, Andrew and me stories about what it was like for her growing up during the war, I always imagined her as one of the children in «Bedknobs and Broomsticks», doing her part for the war effort with a broom» [8, с. 21].

У наступному прикладі спостерігаємо використання розгорнутої алюзії:

«It was a college choir rehearsing Handel's «Messiah». For a beat, I thought this was part of the Oxford tourist experience and that pretty soon I'd see a riot of robed graduates ... swooping

*across the courtyard, or Jeremy Irons and Anthony Andrews climbing from a second-floor window carrying bottles of champagne.**

**I loved this eighties version of «Brideshead Revisited» [8, с. 30].*

Опинившись із сестрою Керол в Оксфорді, автор відверто нудьгує. Репетиція ораторії «Месія» не настроює його на серйозний лад. Натомість музика асоціюється в нього з епізодом одного із відомих британських серіалів «Повернення у Брайдсхед» (екранізація роману І. Во, 1981 рік, режисер Чарльз Стеррідж), де дія також відбувається в Оксфорді. Сама алюзія є непрямою, не містить назви фільму, лише імена акторів – виконавців головних ролей і елемент сюжету. Примітка, де подано назву фільму, конкретизує алюзію.

Із гумором ставиться автор до традиційних фотографій на тлі старовинної архітектури, порівнюючи типові картинні пози туристів зі скульптурою Родена «Мислитель». Гумористичний ефект інтенсифікується використанням прикметника «*scholarly*» («науковий»):

«I suggested three scholarly positions for the picture. The first was a typical pose, as in Rodin's «The Thinker»; the second a more reverential one, as in gazing up at the library in awe...» [8, с. 31].

Використання складної, розгорнутої алюзії спостерігаємо і в наступному уривку:

«I worry, I really do, that with so many younger women wearing flip-flops and flats these days – including my niece Clare, who has more pairs of flip-flops than anyone I know – walking correctly in heels will become a lost art. How tragic that would be! That's why, when Clare was old enough to wear high heels, I gave her lessons in how to walk in them. Heel first. Weight on hips. Back straight. Strut. She can walk in any inch heel now and never looks as if she's going to topple. Clare put her learning into action when she walked the red carpet with me at the new York premiere of «De-Lovely», the Cole Porter biopic I filmed with Kevin Kline, and she strutted her heels with my co-star Ashley Judd like a pro. Jessie and a couple of the other Nancy contestants took advantage of my special skills in this area»

**Just call me Henry Higgins [8, с. 92].*

Розповідаючи про те, як він учив свою племінницю, а потім і учасниць одного із телевізійних шоу ходити на високих підборах, автор засобом алюзії порівнює себе із центральним персонажем п'єси Б. Шоу «Пігмаліон» Генрі Хіггінсом, який так само наполегливо вчив Елізу Дулітл правильної вимови. Адекватна інтерпретація смислу, створеного алюзією, можлива в тому випадку, коли читач володіє знанням тексту п'єси, може зіставити обидва образи і декодувати створений гумористичний ефект.

Отже, увиразнюючи художній твір, алюзії надають йому додаткової інформації, роблять його багаторівневим, формуючи вертикальний контекст, активізуючи приховані асоціативно-змістові ланцюги, закладені письменником у художню тканину твору, які дозволяють реципієнтові сприймати і декодувати авторську інтенцію. Алюзії у початковій позиції (заголовки, епіграфи) корелюють зі змістом всього твору, узагальнюючи його основні семантичні лінії, у той час як алюзії в медіальній позиції взаємодіють зі своїм безпосереднім контекстом, реалізуючи авторську суб'єктивно-оцінну модальність. Для декодування смислів, створених алюзією, читач повинен володіти необхідними фоновими знаннями соціально-історичного і філологічного характеру. Аналіз ролі реципієнта, а також взаємодія алюзії з іншими засобами формування вертикального контексту (реаліями, національно-маркованими лексичними одиницями тощо) та їх функціонування у різножанрових та різностильових текстах становлять подальші напрямки дослідження проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болдырева Л. В. Социально-исторический вертикальный контекст и проблема понимания литературно-художественного текста (на материале произведений английских писателей): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германские языки» / Л. В. Болдырева. – М., 1990. – 22 с.
2. Васейко Ю. С. Структурно-функціональні параметри вертикального контексту художнього твору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. С. Васейко. – К., 2004. – 20 с.

3. Гюббенет И. В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале) / И. В. Гюббенет. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 112 с.
4. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – К.: Наукова думка, 1989. – 128 с.
5. Розова І. В. Вертикальний контекст як значеннєвий компонент сатиричного тексту: система символів сатиричного тексту (на матеріалі англійської художньої літератури ХХ сторіччя) [Електронний ресурс] / І. В. Розова // Вопросы духовной культуры – Филологические науки. – Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/36653/22-rozova.pdf>
6. Черкас Н. В. До питання про розмежування вертикального контексту і фонових знань [Електронний ресурс] / Н. В. Черкас. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/flin/2010_2/Cherkas.pdf
7. Черкас Н. В. Заголовок-біблійна алюзія як засіб творення вертикального контексту [Електронний ресурс] / Н. В. Черкас. – Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Mik/2010_137/137_63.pdf
8. Barrowman J. I Am What I Am / J. Barrowman. – London: Michael O'Mara Books Limited, 2009. – 256 p.
9. Levinson C. Presumptive meanings. The Theory of generalized Conversational Implicature / C. Levinson. – Cambridge, Massachussets, London: MII, 2000. – 480 p.
10. Toolan M. I. Narrative: A Critical Linguistic Introduction / M. I. Toolan. – London – New York: Routledge, 2001. – 260 p.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2016 р.

УДК 81'42=161.2 Слапчук

Олена Штонь

(Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка)

ПОРІВНЯННЯ В АВТОРСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ВАСИЛЯ СЛАПЧУКА

У статті з'ясовано специфіку порівнянь в авторській мовній картині світу Василя Слапчука. Визначено функції компаративних конструкцій, виявлено й описано суб'єкти й об'єкти порівнянь у прозових творах письменника, а також зіставні ознаки, що лежать в основі таких тропів. Проаналізовано сегменти авторської мовної картини світу, представлені у порівняннях В. Слапчука, серед яких найбільш виразними є «людина», «абстрактні поняття», «природа», «реалії довкілля».

Ключові слова: порівняння, авторська мовна картина світу, Василь Слапчук, суб'єкти порівняння, об'єкти порівняння.

Елена Штонь. СРАВНЕНИЕ В АВТОРСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ВАСИЛИЯ СЛАПЧУКА

В статье выяснена специфика сравнений в авторской языковой картине мира Василия Слапчука. Определены функции компаративных конструкций, выявлены и описаны субъекты и объекты сравнений в прозаических произведениях писателя, а также сопоставительные признаки, которые лежат в основе таких тропов. Проанализированы сегменты авторской языковой картины мира, представленные в сравнениях Василия Слапчука, среди которых наиболее выразительными выступают «человек», «абстрактные понятия», «природа», «реалии окружающей среды».

Ключевые слова: сравнение, авторская языковая картина мира, Василий Слапчук, субъекты сравнения, объекты сравнения.

In the article the peculiarities of similes in the author's world mapping of Vasyl Slapchuk are clarified. The functions of simile constructions have been defined and the subjects and objects of simile constructions in the author's prose works have been distinguished. The comparative qualities which lie on the basis of similes have been described. The segments of author's world mapping presented in Vasyl Slapchuk's similes the most prominent of which are «human», «abstract notions», «nature», «environmental objects» have been analyzed.

Key words: simile, author's world mapping, Vasyl Slapchuk, subjects of simile, objects of simile.

Моделювання ідіостилістичної картини світу, виявлення закономірностей функціонування індивідуально-авторських тропів, дослідження авторської системи значеннєвого оновлення художнього слова є перспективним напрямком сучасного мовознавства.

Індивідуальність письменника, його світосприйняття стають домінантними у наукових лінгвістичних дослідженнях сьогодення. Загальнотеоретичні та ідіостилістичні проблеми лінгвістичного аналізу художнього тексту, зокрема ті, що стосуються індивідуально-авторського стилю, мовної картини світу та авторської мовної картини світу, висвітлюються у працях С. Єрмоленко, Н. Єсипенко, Л. Лисиченко, Л. Мацько, Л. Пустовіт, В. Русанівського, Н. Сологуб та ін. [2; 3; 4; 6; 7; 8; 9]. Науковці підкреслюють, що найвиразніше ідіостиль виявляється в авторській мовній картині світу, яку визначають як сукупність використаних мовних засобів у художньому мовленні, що репрезентує специфіку індивідуального авторського світобачення.

Авторська картина світу – це суб'єктивна реальність автора, втілена в його творах і створена в результаті переосмислення об'єктивної дійсності. Її утіленням і реалізацією є, як відомо, індивідуально-авторський стиль (ідіостиль) [2, с. 6]. Співвідношення цих понять стало предметом дисертаційного дослідження Н. Єсипенко «Лексико-семантичні компоненти авторського стилю і мовна картина світу» [3].

Особливо цікавою з цього погляду є мовотворчість сучасних письменників, серед яких яскраво вирізняється Василь Дмитрович Слапчук. Аналізуючи поетичний та прозовий доробки митця, літературознавці вказують на притаманні його творчості витончений психологізм, алюзійність, делікатну іронію, парадоксальність, неоднозначність та багатоплановість філософських запитань, схильність до афористичних висловлювань та виразного метафоризму.

Проте, незважаючи на оригінальність творів письменника, об'єктом лінгвостилістичних досліджень вони ще не були. Таким чином, актуальність теми нашої статті зумовлена потребою з'ясувати специфіку мови та стилю Василя Слапчука шляхом аналізу стилістичних засобів у його прозовому доробку.

Мета дослідження полягатиме у з'ясуванні специфіки порівнянь в авторській мовній картині світу Василя Слапчука. Джерелом аналізу стали прозові твори Василя Слапчука «Сліпий дощ» (далі у тексті скорочено – Сліпий), «Дикі квіти» (далі – Дикі), «Осінь за щокою» (далі – Осінь), «Клітка для неба» (Клітка) та «Жінка зі снігу» (далі – Жінка). Матеріал для аналізу фіксувався методом суцільної вибірки порівнянь за виданнями: Слапчук В. Дикі квіти. Роман / В. Слапчук. – К. : Факт, 2005. – 296 с.; Слапчук В. Жінка зі снігу: повість / В. Слапчук. – К. : Факт, 2008. – 278 с.; Слапчук В. Клітка для неба. Повісті / В. Слапчук. – К. : Факт, 2007. – 280 с.; Слапчук В. Осінь за щокою: роман / В. Слапчук. – К. : Факт, 2005. – 280 с.; Слапчук В. Сліпий дощ: роман / В. Слапчук. – К. : Факт, 2003. – 336 с.

Здатність людського мислення зіставляти, порівнювати явища довкілля реалізується в художніх текстах як окремий стилістичний прийом. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту і як ознаку специфічного ідіостилу того чи іншого письменника розглядають Л. Голоюх та О. Марчук у своїх дисертаційних дослідженнях [1; 5].

Василь Слапчук використовує порівняльні конструкції із різною метою. Насамперед для зближення віддалених понять, наприклад, таких, як живе й неживе: «**Я** ніби прикра **телеграма**» (Дикі, 167); «**Буханець** хліба був м'яким і теплим, наче кохана **жінка**» (Клітка, 239); матеріальне і духовне: «**Це** дівчисько **порпається** в моїй **душі**, як у своєму **рудикюлі**» (Осінь,

51). Також для пояснення, уточнення якогось поняття: «**Агресія** ж – найпримітивніша **форма захисту**» (Жінка, 146); для конкретизації, унаочнення зображення явища: «**Хіба кожен захід сонця не є учбовою тривоگو, перед тим як людина ступить у кромішню тьму, що чекає на неї по завершенні життя**» (Жінка, 120); для створення живих, переконливих образів: «**Баба функціонує у двох режимах. Коли вона сердита, то діє, наче напалм, а як добра, то ніби мікрохвильова духовка**» (Дикі, 160).

Оскільки порівняння – фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших, прийнято розрізняти суб'єкт порівняння (те, що порівнюють), об'єкт порівняння (те, з чим порівнюють) і ознаку, за якою один предмет (суб'єкт) порівнюється з іншим (об'єктом). Ознака може визначатися кольором, формою, розміром, запахом, відчуттям, якістю, властивістю тощо [6, с. 507].

Суб'єкти і об'єкти порівнянь, які використовує той чи інший митець, репрезентують сегменти авторської мовної картини світу. Специфіка їх детермінується такими чинниками:

а) своєрідними якостями людини, яка представляє певну соціокультурну групу, якостями, які визначаються освітою, професією, віком та статтю;

б) параметрами, зумовленими соціокультурним середовищем (колом знайомих на роботі, поза роботою, колом родичів, близьких, соціокультурним середовищем – країною проживання, специфіка якої репрезентується культурними традиціями, історією, політичним устроєм тощо).

Розглянемо детальніше особливості порівнянь, використаних у прозовому доробку Василя Слапчука. Серед суб'єктів порівнянь, які умовно репрезентують сегменти авторської мовної картини світу письменника, можна виділити такі тематичні групи: «людина», «абстрактні поняття», «природа», «реалії довкілля».

Не дивно, що найбільш часто серед суб'єктів порівнянь постає людина. Ця тематична група охоплює 52% зафіксованих нами одиниць. І пояснюється переважання таких порівнянь у творах більшості письменників антропоцентризмом людського світогляду. А от конкретний добір суб'єктів цієї групи є вже сферою індивідуально-авторською – це і власні назви, і назви осіб за родом діяльності, за спорідненістю, національністю тощо: «**Вовик безжальний, як ку-клукс-клан, мій синочок нічого не пробаचाє**» (Дикі, 260); «**Ця з'явилася зненацька, як німецький патруль на мотоциклі**» (Клітка, 250); «**Вигляд у Степана, наче він добу пролежав у морзі, а хвилину тому ожив**» (Дикі, 287); «**Виглядав тато неважнецьки. Наче равлик без мушлі – дивитись боляче**»; «**Я – чорне дерево гіллясте**» (Осінь, 34).

Уведення таких порівнянь у текст дає змогу авторові створити у читача чіткіше уявлення про зовнішність героя, особливості його мовлення, рухів, передати фізичний чи психічний стан персонажів, воно передусім – не тільки основний засіб розкриття сутності явища, а й засіб репрезентації ставлення до нього автора твору. Вибір порівняння завжди пов'язаний із характером авторської оцінки того, що зображено. Так, наприклад, досить несподівано і нетрадиційно постає образ жінки (матері, бабусі): «**Мати, мов камінчик у взутті, тисне, муляє, докучає: скорися, скорися – і все налагодиться**» (Сліпий, 126); «**Вийшло ж навпаки – на мою голову звалилася вся чоловіча робота, і мати стояла наді мною, ніби німець з нагайкою**» (Дикі, 37); «**Баба вдає з себе інтелігентку, влітку етажерку з книжками до самих воріт виносить (начебто книжки провітрює), щоб люди бачили і поважали, сама ж лається, як остання буфетниця**» (Дикі, 115). Як бачимо, автор зображує агресивних, вольових, впевнених у собі та жінок. Такі якості зазвичай притаманні чоловікам. Чоловіча стать у творах В. Слапчука – переважно слабкі та безвольні образи: «**Виглядав тато неважнецьки. Наче равлик без мушлі – дивитись боляче**» (Жінка, 107); «**Тато замовк. Сидів на передньому сидінні, наче мокрий горобчик**» (Жінка, 107). Автор відтворює світ «модерної людини» у контексті сучасних реалій.

Другою за частотністю є група «абстрактні поняття» (27%): «**Його ввічливість – захисний щит, яким він прикриває свою поразку**» (Дикі, 276) «**І тільки пам'ять – наче заграва над лісом**» (Осінь, 45); «**Мій сон був як підземне озеро, в якому – ні риб, ні водоростей**» (Клітка, 5); «**Думка ледве жевріла, як мокра погано розкурена цигарка**» (Дикі, 5); «**Щастя як чмих**» (Клітка, 123).

У тематичній групі «природа» (11%) суб'єктами виступає рослинний, тваринний світ, явища природи тощо: «Унизу, наче збиті вершки, пінилися цвітом **дерева**» (Клітка, 254); «Над видноколом висить клопот **хмари**, червоний, мовби об нього витерли закривавлене лезо меча» (Жінка, 120); «Дрібна **мжичка** сіялася й сіялася, заволікаючи очі, - ніби липку марлю на голову накинули» (Сліпий, 146); «Прочинила на вулицю двері: справді – **дощ**. Несміливий і кволий, мов сіре зайчєня, що одбилося від мами» (Сліпий, 207). Оригінальністю відзначаються суб'єкти тематичної групи «реалії довкілля» (10%): «**Будильник** пищав, мов надокучливий комар» (Дикі, 92); «**Сірник** – модель людини» (Осінь, 18); «**Меч** – продовження моєї руки» (Сліпий, 210).

Об'єктами порівнянь, що яскраво репрезентують сегменти авторської мовної картини світу, у поезії Василя Слапчука виступають: «реалії довкілля (світ неживої природи, предмети побуту)», «природа (тваринний, рослинний світ, явища природи, небесні світила тощо), «абстрактні поняття», «людина».

Високою частотністю відзначаються тропи, у яких об'єктом є назви **реалій довкілля**: *дріт, пелюстка, «мишка», палуба корабля, чайник, пісочний годинник, снаряд, банкнота, шампанське, цеглина, ряднина, камінчик, шпаківня, іграшковий заєць* та ін. Наведемо приклади: «А я схожа на стару гумову **грілку**. Яка не гріє. Яка пропускає воду» (Дикі, 33); «Підлога під моїми ногами розгойдується, наче **палуба** корабля» (Дикі, 16); «Закипаю, мов **чайник**. Кришку парюю зносив» (Дикі, 51); «Жіноча підступність завше витончена й іскриста, немов **шампанське** в келиху, і це підносить її, цю хитрість, до рангу мистецтва» (Сліпий, 77); «Ого ніжно обіймав Галю за круглий, як **глобус** України, живіт» (Клітка, 214); «Роза від подиву забуває стулити рот, і голова її віддалено нагадує **шпаківню**» (Дикі, 238) тощо.

Традиційно серед об'єктів порівнянь знаходимо **назви тваринного, рослинного світу, явища природи, небесні світила тощо**: «Будильник пищав, мов надокучливий **комар**» (Дикі, 92); «Ще раніше спостеріг за собою: думки люблять темряву, щойно спалахне світло – вони розбігаються, мов **таргани**» (Осінь, 35); «Нараз хлопець згорбатився, мов **равлик**, увібрав голову в плечі, зіпнув ротом» (Сліпий, 96); «Дівки ржуть, мов дикі **кобиллиці**, а цей лисий мерин вдає з себе неприборканого жеребця» (Дикі, 239); «Оксана хихикнула. Щось хижє вчувалося у цьому смішку, наче **кішка** зашипіла» (Сліпий, 144); «Сумніви з усіх боків кидалися на мене, ніби **собаки**» (Дикі, 192); «Ти, бачу, не старієш, все така ж тендітна, як **місяць молоденький**, не загрубіла від роботи» (Сліпий, 142); «У Тамари кров нараз відринула від обличчя, в один мент збігла й зчорніла, стала схожою на весняний **сніг**» (Сліпий, 144); «Ішов повільно й важко. Наче мокрий **сніг**» (Сліпий, 330).

Антропоцентризм мовної картини світу Василя Слапчука виявляється у частотності функціонування в його прозі об'єктів порівнянь тематичної групи «людина»: «Дзвінок розпанахав тишу: високий і різкий, наче **голос істерички**» (Дикі, 23); «І розсердився: чому я повинен шукати квасолі у борщі, наче довбаний **геолог** корисні копалини» (Клітка, 225); «Я залишав місто. Наче **жінку**. Наче заспану жінку з учораїньою косметикою на лиці» (Жінка, 28); «Я – **Єва**, яка з'їла заборонений плід, але нічого не довідалася» (Дикі, 273).

Абстрактні поняття у ролі об'єктів порівнянь яскраво відображають індивідуально-авторське бачення світу митця: «Твій сон – ціла **поема**, зіткана із символів та різного роду знаків...» (Дикі, 208).

Як бачимо, **суб'єкти й об'єкти порівнянь**, що репрезентують авторську мовну картину світу Василя Слапчука, надзвичайно різноманітні та оригінальні. Вони є відображенням невичерпної, нестандартної уяви письменника: «Не **нерви**, а **павутина** бабиного літа. А колись же були – **дріт сталевий**» (Дикі, 43); «А я схожа на стару гумову **грілку**. Яка не гріє. Яка пропускає воду» (Дикі, 33); «Ніжно. **Ніжно-ніжно...** Як **метелик** об **лобове скло**» (Осінь, 160). Ці тропи відзначаються оригінальністю, іронічністю, а у деяких випадках навіть несподіваністю.

Серед розмаїття явищ та ознак, що лежать в основі порівнянь, митці обирають ті, які, за їхніми уявленнями, найточніше розкривають суть суб'єкта порівняння. У порівняннях Василя Слапчука **зіставна ознака** найчастіше визначається:

• зовнішнім виглядом: *«Нараз хлопець згорбатився, мов равлик, увібрав голову в плечі, зіпнув ротом»* (Сліпий, 96); *«Кола зводиться. Виходить із води та трояндових пелюсток, мов богиня»* (Осінь, 82); *«Її голова виглядає із води, густо всипаної чорною січкою, мов голова професора Доуеля»* (Осінь, 76); *«Видиукала поглядом на столі старенького будильника зі стенокардією та тріщиною у склі (мов шрам на обличчі) – половина десятої»* (Сліпий, 167);

• відчуттями: *«Подумати страшно: вісім років нашого шлюбу я прожив, мов сліпець»* (Дикі, 36); *«Слова її прозвучали, мов удар, яким вона недавно вибила з його рук запальничку»* (Осінь, 78); *«Це вже третє запитання, яке проявляється, наче розбита пляшка під босою ногою»* (Дикі, 110); *«Щось дуже схоже на відчуття вини закралося в душу. Наче протяг по спині»* (Дикі, 247);

• властивостями, якостями: *«Людина, мов пісочний годинник, повинна перевертатися. Інакше спиняється відлік часу»* (Сліпий, 210); *«Очі конторських жіночок чіплялися до Ніни, мов реп'яшки»* (Сліпий, 204); *«Рвонув, ніби снаряд, через кущі у чисте поле»* (Сліпий, 88); *Оксана знов усміхнулася, смішок той був сухий і принадний, як нова банкнота в жмені»* (Сліпий, 21); *«Голова моя світла й холодна, як зимовий морозяний ранок»* (Дикі, 285); *«Я серйозно, - намагаюся себе тримати в руках, ніби коштовну китайську вазу»* (Дикі, 55);

• звуковими асоціаціями: *«Від численних думок у голові гуділо, мов у вулику»* (Сліпий, 95); *«Будильник пищав, мов надокучливий комар»* (Дикі, 192); *«Дівки ржуть, мов дикі кобиліці, а цей лисий мерин вдає з себе неприборканого жеребця»* (Дикі, 239);

• кольором: *«Над видноколом висить клапоть хмари, червоний, мовби об нього витерли закривавлене лезо меча»* (Жінка, 120);

• запахом: *«У повітрі, наче пряженням молоком, пахне вечором»* (Жінка, 4).

Отже, в ідіостилі Василя Слапчука порівняння – найяскравіша образна одиниця, що тісно пов'язана з ідейно-тематичною спрямованістю його творів. Переважна більшість таких тропів – індивідуально-авторські. Вони є своєрідним відбитком особистості письменника, викликають широке коло асоціацій, активізують увагу й почуття, зумовлюють відповідну реакцію читача. За допомогою порівнянь митець втілює в художніх образах свої життєві враження, будує індивідуальну мовну картину світу. Найчастотніший суб'єкт порівняння у Слапчука – людина. Об'єкти порівняльних конструкцій письменника різноманітні, часто неочікувані, адже несподівані асоціації й образи – це улюблений прийом автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української художньої прози): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 20 с.

2. Єрмоленко С. Я. Мінлива стійкість мовної картини світу / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2009. – № 3–4. – С. 94–103.

3. Єсипенко Н. Г. Лексико-семантичні компоненти авторського стилю і мовна картина світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Г. Єсипенко. – Чернівці, 2007. – 20 с.

4. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу / Л. А. Лисиченко // Мовознавство. – 2004. – № 5–6. – С. 36–41.

5. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. Коцюбинського: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2003. – 20 с.

6. Мацько Л. І. Порівняння // Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2004. – С. 507.

7. Пустовіт Л. О. Словник української поезії другої половини ХХ століття: семантико-функціональний аспект: монографія / Л. О. Пустовіт; упоряд. В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно. – К.: УНВЦ «Рідна мова», 2009. – 243 с.

8. Русанівський В. Мовна картина в етнокультурній парадигмі / В. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 3–9.

9. Сологуб Н. Поняття «індивідуальний стиль письменника» в контексті сучасної лінгвістики / Н. Сологуб // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – Чернівці: Рута, 2001. – Вип. 117/118: Слов'ян. філологія. – С. 34–38.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2016 р.

УДК 811.161.2'373.2

Ольга Шульган

(Тернопільський кооперативний торговельно-економічний коледж)

СЛОВОТВІРНО-СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ПЕРЕЙМЕНОВАНИХ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ XX СТ.

Статтю присвячено дослідженню словотвірно-структурних моделей ойконімів України, які були штучно створені у 40-х рр. XX ст. Назви поселень проаналізовано за чотирма принципами номінацій, виділених Д. Г. Бучком. Звернено увагу на питомі архаїчні форманти, а також на нові, яким віддавалася перевага під час перейменувань повоєнного періоду.

Ключові слова: ойконімія, перейменування, принцип номінації, словотвірно-структурна модель.

Ольга Шульган. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНО-СТРУКТУРНЫЕ МОДЕЛИ
ПЕРЕИМЕНОВАННЫХ ОЙКОНИМОВ XX В.

Статья посвящена исследованию словообразовательно-структурных моделей ойконимов Украины, которые были искусственно созданы в 40-х гг. XX в. Названия поселений проанализированы по четырем принципам номинаций, выделенных Д. Г. Бучко. Акцентировано внимание на архаических формантах, а также на новых, которые доминировали у названиях послевоенного периода.

Ключевые слова: ойконимия, переименование, принцип номинации, словообразовательно-структурная модель.

Olha Shulhan. THE WORD-FORMATION-STRUCTURAL MODELS OF THE RENAMING
OIKONYMIES OF THE XX CENTURY

The article investigates the word building and structural models of oykonymies of Ukraine that were artificially created in the 40's. XX century. The names of settlements are analyzed according to the four principles of nomination allocated by Dmytro Buchko. Attention is paid to specific archaic formants as well as new, which had preference in names of the post-war period.

Keywords: oikonymy, renaming, principle of nomination, word-formation-structural model.

Одним із важливих завдань сучасної ономастики є вивчення номенів поселень з точки зору територіальної та кількісної репрезентації їх найбільш значущих і найдавніших словотвірно-структурних типів у різні історичні періоди.

Давно відомо, що суттєву різницю щодо кількості та специфіки словотвірно-структурних моделей ойконімів та відображення в них особливостей природно-географічного середовища демонструє ойконімія територій, системи номінацій якої є різними за часом, способом їх освоєння та заселення. Якщо певний регіон України за часом заселення є архаїчним, то, зрозуміло, що і його ойконімна система є багатшою та різноманітнішою, а отже, в ній буде кількісно більше архаїчних моделей.

Виходячи з цих положень, ми поставили за мету дослідити словотвірну структуру ойконімів України під час перейменування 1946 р. та охарактеризувати їх згідно з принципами номінацій, виділених свого часу авторитетним ономастом Д. Г. Бучком.

Так, спостереження дають можливість стверджувати, що в доволі складній та різноманітній системі словотвірно-структурних моделей назв поселень України можна виокремити:

- найдавніші зальнослов'янські типи топонімів на: **-jь, -ичі, -ів (-ов), -ани (-яни), -ин* та ін.;

- власне східнослов'янські й українські моделі ойконімів на: *-инці, -івка, -івці, -иха, -щина, -увата, -уватка* тощо.

Іншими словами, ойконімія кожного регіону України нараховує різну кількість словотвірно-структурних моделей. За даними багатьох досліджень, їхня продуктивність і час формування на кожній території безпосередньо залежать від періоду заселення таких теренів та збереження (фіксації) на них первісних топонімів.

Відомий український ономаст Д. Г. Бучко тривалий час вивчав ойконімію України і дійшов до висновку, що називання поселень на давно заселених територіях здійснювалося за чотирма принципами:

1. Номінація поселення через відображення у його основі іменування окремої особи або ж групи осіб.

2. Номінація поселення через відображення у його назві зв'язку з назвами сусідніх географічних об'єктів.

3. Номінація поселення через відображення у його назві індивідуальних ознак самого населеного пункту.

4. Номінація поселення через відображення у його назві економічно-виробничих, суспільно-політичних факторів і пам'ятковості (називання поселень на честь відомих людей, подій та ін.) [1, с. 365].

Ці принципи яскраво репрезентують топоніми давно заселених західних регіонів України, як-от: територія Закарпаття, Буковини, колишнього Галицько-Волинського князівства, Поділля. Такими ж давніми є територія північно-центральної України: Волинь, Київщина, Чернігівщина. В ойконімії цих архаїчних за часом заселення земель представлені давні спільнослов'янські словотвірно-структурні моделі, формування деяких із них відбулось ще у стародавню українську добу. Сюди належать номени на **-jь*: *Теребовля* (Тр.), *Ковель* (Вл.), *Путивль* (См.), *Гостомель* (Кв.), *Хорол* (Пл.); *-ичі* (< **-itji*): *Дмитровичі* (Кв.), *Чоповичі* (Жт.), *-ани*: *Перемишляни* (Лв.), *Бережани* (Тр.), *Драгомирчани* (І-Ф.), *Глиняни* (Лв.), *Вільшани* (Хрк.); *-ов* (> *-ів*): *Заболотів* (І-Ф.), *Немирів* (Лв.), *Зборів* (Тр.), *Болохів* (І-Ф.); *-ин*: *Яготин* (Кв.), *Хотин* (Чрн.), *Лебедин* (См.), *Козятин* (Вн.), *Бурштин* (І-Ф.); *-ськ (-цьк)*: *Старобільськ* (Лг.), *Камінь-Каширський* (Вл.), *Кам'янець-Подільський* (Хм.), *Куп'янськ* (Хрк.), *Монастирська* (Тр.); *-иця*: *Брониця* (Вл.), *Торговиця* (Рв.), *Городниця* (Жт.), *Бережниця* (Рв.), *Ягільниця* (Тр.); *-івці* (< **-ovci*), *-инці* (< **-inci*): *Дунаївці* (Хм.), *Вашиківці* (Чрн.), *Путивці* (Пл.), *Моринці* (Чрк.), *Негринці* (Чрн.); на *-и / -і*: *Новаки* (Пл.), *Козаки* (Чрн.), *Шишаки* (Пл.), *Ков'яги* (Хрк.), *Чорнухи* (Пл.); *-но*: *Дубно* (Рв.), *Хоросно* (Лв.); *-щин-а*: *Козельщина* (Пл.), *Бойківщина* (Чрг.), *Корещина* (Пл.), *Сахновщина* (Хрк.), *Несонівщина* (Пл.), *Лугівщина* (Вл.); *-их-а*: *Годиша* (Жт.), *Кайдачиха* (Вн.) тощо [2; 3].

До новозаселених земель можемо віднести південно-східні й південні області України. Ця територія протягом не одного століття слугувала "домом" для численних кочових племен, серед яких: гуни, печеніги, хозари, обри, половці та ін., а у пізніший період (приблизно з XIII ст.) ці землі зазнавали постійних спустошень через набіги татаро-монгольських орд. Ойконімія новозаселених земель є порівняно одноманітною, оскільки в основі назв поселень спостерігаємо суттєво меншу кількість словотвірних моделей. Крім того, серед них відсутні давні назви на **-jь, -ськ, -ин, -ів, -ичі, -инці, -івці* та ін. Домінують тут назви на *-івк-а*, на *-ов-е* та субстантивовані прикметникові форми, наприклад: *Кадіївка* (Лг.), *Доманівка* (Мк.), *Кириківка* (См.), *Біляївка* (Од.), *Горлівка* (Дн.), *Рубанівка* (Хрс.), *Карнаухівка* (Днп.), *Кечичівка* (Хрк.) тощо; *Курахово* (Дн.), *Лотикове* (Лг.), *Синельникове* (Днп.), *Суворове* (Од.), *Чапаєве*

(Хрк.), *Іларіонове* (Днп.), *Вахрушеве* (Лг.) і т.п.; *Придніпровське* (Днп.), *Дніпрорудне* (Зп.), *Благодатне* (Дн.), *Гірницьке* (Днп.) та ін. [3]. Загалом два-три типи ойконімів на пізніше заселених територіях можуть складати більше 50% від усіх місцевих назв поселень.

На прикладі ойконімії України значно пізнішого часового проміжку – ХХ ст. (зокрема створених чи дещо змінених, переважно радянською владою, номінацій поселень) – спробуємо показати, як репрезентуються виділені Д. Г. Бучком принципи номінацій на давно заселених територіях порівняно з новозаселеними і за допомогою яких словотвірні-структурні моделі у більшості випадків перейменовували чи змінювали назви населених пунктів.

Треба зауважити, що більшість перейменованих поселень – це як давні села, хутори та містечка України, так і засновані відносно пізно – на початку ХХ ст. – населені пункти.

Особливістю новожитньої ойконімії цього періоду є те, що влада здебільшого впорядковувала її за допомогою українських та російських онімних лексем зі спеціально підведеним під назву ідеологічним підґрунтям радянської епохи. Із цього погляду, як вже зазначалось на початку нашої розвідки, найбільше перейменувань припадає на повоєнний період, зокрема на 1946 р.

Наш аналіз дозволяє виділити серед них кілька номінаційних груп, а саме:

1. Назви поселень, в основі яких відображено імена окремих людей чи групи осіб.

Цю групу складають назви поселень, що містять вказівку на відбиття в них імені особи / осіб, які певним чином пов'язані з населеним пунктом, або ж містять юридичну констатацію належності поселення конкретній особі.

Для ойконімії давно заселених теренів України ця належність виражалася за допомогою таких словотвірних суфіксів, як: **-jь (*-j-e, *-j-a), -ин (-ине), -ів (-ове), -івк-а, -их-а, -щин-а* та ін.

Можемо стверджувати, що зазначені суфікси використовуються в назвах поселень майже всіх областей тодішньої УРСР для вираження належності, що відображено в поданих нижче “нових” ойконімах, з-поміж яких: *Бруслинка* (Вн.), *Тарасівка* (І-Ф.), *Яблунівка* (Кв.), *Костиївка* (Зк.); *Улянів* (Вл.), *Андрієво-Іванів* (Пл.), *Піднагачів* (Лв.). *Верхній Іванів* (Тр.); *Некрасове* (Вн.), *Шевченкове* (Днп.), *Жукове* (Тр.), *Братове* (Зк.); *Малий Щенятин* (Чрг.), *Журавлине* (Вл.), *Пилятин* (Чрг.), *Боратин* (Вл.) тощо [6].

Характерно, що серед т.зв. нових ойконімів ми не виявили жодної назви на *-их-а* та *-(щ)ин-а*. Зазначимо, що основна функція дериватів із суфіксом *-их-а / -їх-а* у східнослов'янських мовах – це вказівка на дружину за іменем її чоловіка: *Панталиха, Горпиниха, Василюха* тощо. Цей формант, який виражає значення належності, перейшов із антропонімії в ойконімію і став характерним для утворення назв переважно невеликих населених пунктів. У середині ХХ ст. кількість ННП із цим афіксом різко зменшилася, що, очевидно, пов'язано з ліквідацією хуторів та адміністративним приєднанням невеликих сіл до більших. Подібні назви вже значилися в адміністративно-територіальних довідниках.

Також серед перейменованих назв 40-х рр. минулого століття ми виявили велику кількість плюральних ойконімів на *-и / -і*, які сьогодні прийнято називати *відродинними*. Для прикладу, наведемо такі новотвори: *Закутки* (Лв.), *Новохатки* (Од.), *Кривулі* (Лв.), *Літки* (Чрг.), *Підліски* (І-Ф.), *Майдани* (Лв.), *Грушки* (Жт.), *Вапняки* (Лв.), *Тополі* (Пл.), *Малі Сірники* (Лв.), *Липки* (Хм.), *Лужки* (Лв.), *Кургани* (Днп.), *Хатки* (Лв.), *Стоходи* (Вл.), *Бузулуки* (Днп.) та ін. [6].

До цієї групи номенів варто віднести і *патронімні*, і *родинні* назви, перші з яких утворюються переважно за допомогою суфіксів *-ич-і, -івц-і, -инц-і*, наприклад: *Ільківці* (Зк.), *Нові Юрківці* (Чрн.), *Юлівці* (Зк.), *Їжівці* (Чрн.), *Йосипівці* (Вн.); *Норинці* (Жт.), *Загатинці* (Рв.), *Дротинці* (Зк.) тощо [1947]. Множинні ойконіми на *-ани / -яни* мотивовані відапелятивними назвами людей, що свого часу першими оселилися на цих територіях, або ж від назв осель, з яких вони переселилися. Характерно, що в новотворах радянської епохи також наявні названі вище словотвірні моделі: *Комишани* (Хрс.), *Залужани* (Лв.), *Дніпряни* (Хрс.), *Вільшани* (Вл.), *Озеряни* (Хрс.), *Бережани* (Лв.), *Дубляни* (Рв.), *Прибужани* (Мк.), *Окняни* (І-Ф.), *Прилужани* (Лв.) тощо [6].

Враховуючи лексичний аспект, важливо зазначити, що перейменовувались також населені пункти, в основі яких були антропоніми й не православного календаря, тобто іншомовні. Ймовірно, це були імена засновників поселень. За допомогою різних словотвірних формантів хутори, села, містечка України номінувались по-новому, найчастіше – за допомогою українських традиційних імен, які не завжди були реальними відповідниками до іншомовних: *Андрашівці* перейменовано на *Андріївку* (Зк.), *Анелівку* – на *Ганнівку* (Рв.), *Барбарівку* – на *Варварівку* (Вн., Вл., Жт., Хм.), *Геленін* – на *Оленине* (Вл.), *Геленівку* – на *Оленівку* (Вл.), *Юськовичі* – на *Йосипівку* (Лв.), *Еразимівку* – на *Гарасимівку* (Вн.), *Єсепівку* – на *Йосипівку* (Жт.), *Енківці* – на *Ільківці* (Зк.), *Зосин* – на *Софійн* (Вл.), *Янки* – на *Іванівку* (Лв.), *Штефани* – на *Степанівку* (Чрн.) і под. [6].

З еколінгвістичної точки зору фіксуємо невідповідність як щодо лексики, так і граматики та словотвору.

Отже, за першим принципом назви поселень на території колишньої УРСР утворювалися, проте їх була незначна кількість. Зауважимо, що перевага все ж таки віддавалася словотвірній моделі на *-івк-а*, що характеризує ойконіми як відродинні. Однак чіткої належності поселення до його засновника чи іменування ми не простежили. Зазначимо, що нові ойконіми в основному були невмотивованими.

2. Другий принцип номінації поселення – це підкреслення відношення іменованого об'єкта до навколишніх, ближніх та інших віддалених об'єктів.

Зауважимо, що цей спосіб назовництва реалізовується різними шляхами. Зупинимося на тих із них, які використовували радянські функціонери у 40-х рр.

При адміністративному перейменуванні населених пунктів часто застосовували перенесення назви сусіднього (більшою мірою широко відомого, конкретного) поселення або навіть місцевості з давньою історією заселення. При такому типі номінації хаотично використовувалися різні словотвірно-структурні моделі. Бралися до уваги також назви реальних навколишнього ландшафту: водойм, ландшафтно-рельєфних об'єктів (ліси, пагорби, урвища, пасовища тощо), суміжних населених пунктів та ін.

Що ж стосується загальних та окремих назв гідрооб'єктів (струмків, озер, рік, морів), то серед штучно створених номінацій знаходимо такі приклади, як: *Придністрянський* (Лв.), *Струмок* (Од.), *Надбузьке* (Мк.), *Водяний* (Дн.), *Чистоводне* (Од.), *Придніпрянський* (Днп.), *Прилиманське* (Од.), *Озернянка* (Жт.), *Лиманське* (Од.), *Бірд* (Вл.), *Приморське* (Дн.), *Заболотний* (Тр.), *Безводне* (Вн.), *Надлиманське* (Од.), *Гребля* (Вн.) та ін. [6].

Фіксуємо також ойконіми, мотивовані назвами ландшафтно-рельєфних об'єктів (прості, складені – рідше складні – форми номенів), наприклад: *Зелений Яр* (Од.), *Червоногірка* (Зп.), *Горбок* (Зк.), *Кам'янське* (Жт.), *Степовий* (Хрк.), *Долина* (Зп.), *Краснодолинський* (Лв.), *Гайовий* (Од.), *Підгірний* (Тр.), *Доброкам'янка* (Зп.), *Ярівка* (Вл.), *Курган* (Од.) і т. п. [6].

Часто номінація поселення, здійснювана радянськими функціонерами, зводилась до того, що населені пункти отримували вже відомі назви. Такі ойконіми, як правило, мають демінутивну форму, тобто вони вказують на перенесення назви з іншої, більш відомої та попередньо заселеної території. Це засвідчують такі назви: *Берестечко* (І-Ф.), *Підгайці* (Кр.), *Борщівка* (Вл.), *Ново-Полтавка* (Зп.), *Золотий Потік* (Лв.), *Рівне* (Хрс.), *Полтавка* (Мк.), *Обухівка* (Мк.), *Самарівка* (Днп.), *Волочиськ* (Хм.) тощо [6]. Спостерігаємо, що при перенесенні назви з одного поселення на інше (суміжне) відбувалося ускладнення форми певним суфіксом, унаслідок чого виникали складні назви, першим компонентом яких переважно виступав атрибутів *ново-*.

Крім того, при перейменуванні нові ойконіми були омонімічними з назвами окремих, характерних щодо місцевості та відомих місцевому населенню, об'єктів. Такими виступають ННП *Піщане* (Од.), *Залізничний* (Лв.), *Курган* (Од.), *Мінеральне* (Зк.), *Мостове* (Мк.), *Затока* (Од.), *Кринички* (Жт.), *Бірд* (Од.), *Кургани* (Днп.), *Радгоспний* (Хрк.), *Майдан* (Рв.) та ін. [6].

3. Третій принцип номінації – відображення в назвах іменованих поселень їхніх характерних ознак.

Цей принцип називання населених пунктів, як показав аналіз, зазвичай реалізується через конкретні способи номінації. Не стали тут винятком і нові назви поселень із взятого нами часового проміжку 40-х рр. XX ст. Ми аналізуємо до певної міри штучні (спеціально придумані) назви поселень України минулої доби, які вони отримали після перейменувань, здійснених радянськими функціонерами, а не фахівцями-географами, істориками чи ономастами.

Першим способом втілення цього номінативного принципу було відображення в назвах хуторів, сіл, селищ та міст вказівки на тип поселення. Це засвідчують такі ойконіми: *Добросілля* (Зк.), *Новосілка* (Лв.), *Воля* (Вл.), *Красносілка* (Од.), *Новоселівка* (Мк.), *Дворище* (Лв.), *Оселівка* (Чрн.), *Новосілки* (Вл.), *Малосілка* (Лв.), *Новоселиця* (Рв.), *Подвір'ївка* (Чрн.), *Ясногородка* (Од.), *Великосілля* (Лв.), *Малохатка* (Лг.) й ін. [6]. Сюди ж належить і низка складених назв, опорний компонент у яких вказує на тип населеного пункту, наприклад: *Велика Новосілка* (Дн.), *Велика Воля* (Лв.), *Красна Слобідка* (Кв.), *Мала Слобідка* (Хм.), *Великі Новосілки* (Лв.), *Новосілки Другі* (Вл.), *Горішня Посада* (Лв.), *Воля-Свійчівська* (Вл.), *П'ятихатки* (Днп.) тощо [6].

Другий спосіб цього принципу номінації НП реалізується з урахуванням характерних ознак самого поселення (або ж місцевості, на якій воно розташоване) у формі субстантивованих прикметників, що вказують на:

а) ознаку місця локації населеного пункту, його форму, призначення, розмір і под.: *Веселий* (См.), *Степовий* (Зп.), *Зарічне* (Рв.), *Залісний* (Лв.), *Міжлісне* (Тр.), *Широке* (Мк.), *Підхатний* (Вл.), *Шахтарське* (Днп.), *Центральне* (Мк.), *Підгороднє* (Лв.), *Польове* (Од.), *Водяне* (Зп.), *Рівне* (Мк.), *Очеретне* (Тр.), *Дільниче* (Мк.), *Степове* (Пл.), *Лісове* (Мк.), *Середнє* (Лв.), *Садове* (Од.), *Надійне* (Зк.) [6];

б) відношення названого об'єкта до сусіднього (суміжного) чи дещо віддаленого населеного пункту чи окремого об'єкта, що є на території поселення, а також і до населеного пункту в межах регіону чи навіть країни, наприклад: *Стрілецьке* (Лв.), *Саренкове* (Од.), *Петровський* (См.), *Запорізьке* (Хрс.), *Тетерівське* (Кв.), *Чабанське* (Од.), *Гвардійське* (Хм.), *Надлиманське* (Од.), *Чернецький* (См.), *Шевченкове* (Хрк.), *Закорчицьке* (Рв.), *Бугове* (Од.), *Білгород-Дністровський* (Од.), *Амвросіївський* (Лв.), *Київський* (Мк.), *Новгородецьке* (Жт.), *Ново-Котовське* (Вл.), *Дарницький* (Вл.), *Бережанський* (Чрн.) та ін. [6].

Характерною ознакою цих номенів є використання у їхньому творенні посесивно-релятивних суфіксів: **-ов-**, **-ськ-**, **-зьк-**.

До третього принципу належить також перенесення найменувань сакральних об'єктів (храмів, церков) на той населений пункт, у якому знаходилися останні. Проте радянська влада при перейменуванні свідомо викорінювала назви поселень, в яких була хоч якась вказівка на релігію, тому з ойконімії карти України в 1946 р. були вилучені такі номени: *Бискупичі* (Вл.), *Долішній Іспас* (І-Ф.), *Ксендзівка* (Кв.), *Ксьондзики* (Лв.), *Ксьондзівка* (Од.), *Попівка* (Дн.), *Попова Слобода* (См.), *Хрестовоздвиженка* (Хрс.) тощо [6]. У довіднику 1947 р. знаходимо також і дві нові назви з частково релігійною семантикою – *Боголюбський* (Вл.), *Зацерквин* (Лв.) [6].

Третій принцип номінації реалізується і через вказівку на етнічну належність більшості жителів поселення. Як уже зазначалось, назви поселень, що своєю семантикою вказували на інші національності – поляків, чехів, угорців, кримських татар, болгар, греків, вірменів та ін. – змінювали. Це стосувалось навіть етноніма “руський”, оскільки з його вилученням із ойконімії зникала вказівка на давню історію України-Руси, а перевага, зрозуміло, віддавалась Росії (РРФСР) у складі тодішнього СРСР. Внаслідок цього ми отримали такі новотвори: *Миколаївка-Новоросійська* (Од.), *Ново-Українка* (Зп.), *Кірово-Українське* (Кр.), *Ново-Український* (Зп.) тощо [6]. Навіть на території Кримської області (тоді ще в складі РРФСР) у цей же період серед новотворів знаходимо схожі назви НП: *Українка*, *Українське*, *Руське* (АРК) [4; 5].

4. Четвертий принцип номінації – відображення у “штучних” ойконімії новотворах суспільно-політичних, економічно-виробничих чинників та меморіальності (називання поселень на честь відомих особистостей, історичних подій тощо).

Цей принцип реалізується через відображення в ойконімах різних типів господарської діяльності, з-поміж яких ручна та машинна промисловість. Різномірні народні промисли були поширеними у попередні століття і, відповідно, їхні назви відбиті в давно заселених об'єктах (хуторах, селах, містечках). У 40-х рр. такі назви змінювали: *Буду Ободзинську* замінено на *Ободівку* (Жт.), *Будзи* – на *Барвінкове* (Од.), *Демню Ляховицьку* – на *Заграбівку* (Лв.), *Гуту Генріхівську* – на *Гутянський* (Жт.), *Демню* – на *Димівку* (Лв.) тощо [6].

Проте серед перейменувань трапляються й номени, які є дещо видозміненими (порівняно з попередніми), та все ж таки відображають як давній рід діяльності мешканців населених пунктів, так і вказують на нові технологічні, сільськогосподарські чи рекреаційні реалії. Сюди належать такі ойконіми, як-от: *Середній Майдан* (Чрн.), *Курортне* (Од.), *Гута* (Лв.), *Майдан* (Рв.), *Гутище* (Лв.), *Самоткань* (Днп.), *Брага* (Вл.), *Вуглярка* (Лв.), *Залізничне* (Вл.), *Сіножаті* (Хм.), *Молочне* (Зп.), *Залізний* (Лв.), *Зерновий* (Дн.), *Виноградне* (Зп.), *Курортне* (Хрк.), *Садовий* (Дн.), *Старий Майдан* (Хм.), *Тракторне* (Зп.), *Мазарня* (Лв.), *Дачне* (Хрк.), *Шахтарське* (Дн.), *Рудня* (Жт.) тощо [6].

Ми вже згадували, що населені пункти іменували на честь ідеологів комунізму, натхненників та організаторів жовтневого перевороту 1917 р., різного рангу військових, а також російських партійних функціонерів. Після повоєнних змін в ойконімії УРСР серед пам'яткових назв знаходимо і поодинокі найменування, що вказують на імена видатних постатей в історії науки, державності, культури не тільки українського (серед українських відомих постатей перевага надавалась Т. Г. Шевченку), а й російського народів: *Шевченкове* (Дн., Хрк., Од., Пл., І-Ф., Днп., Тр.), *Шевченківський* (Лв., Хрс.), *Шевченків* (Кр.), *Шевченка* (Мк.), *ім. Коцюбинського* (Кв.), *Івана Франка* (Лв.), *Хмельницьке* (Вл.), *Хмельницького* (Зп.), *Лихачове* (Хрк.), *Мечнікове* (Хрк.) [6].

Значну кількість новотворів 40-х рр. складають ойконіми на *-ове*, *-еве*, які теж, очевидно, варто кваліфікувати як пам'яткові: *Клинове* (Зк.), *Манжурове* (Од.), *Хмільове* (Лв.), *Братове* (Зк.), *Благоєве* (Од.), *Кірове* (Хрк., Хрс., Пл.), *Василькове* (Пл.), *Ониськове* (Од.), *Куйбишеве* (Хрс.), *Куликове* (Пл.), *Кутузовка* (Зп.) та ін. [6]. Найбільше новотворів (за вказаними словотвірними моделями), як показали наші спостереження, припадає на Закарпатську область.

Четвертий принцип номінації здебільшого реалізується за посередництвом нових ойконімів, у яких використовуються ідеологеми – загальні назви, які є прямою вказівкою на нову ідеологію та тодішні здобутки радянського управлінського апарату. Це засвідчують такі ідеологеми-новотвори ХХ століття, як: *Вільний* (Зп.), *Благодатівка* (Лв.), *Заможне* (Зп.), *Зоря* (Кв., Од.), *Жовтневе* (Чрг., Кв., Тр., Хм.), *Переможне* (Лг., Од.), *Дружлюбівка* (Днп.), *Зоряний* (Пл.), *Урожайне* (Зп.), *Надеждівка* (Дн.), *Дзвінкове* (Зк.), *Добра Надія* (Од.), *Периотравневе* (Од.), *Благодатний* (Зп.), *Желанне* (Дн.), *Квітневе* (Кв.), *Добропіль* (Днп.), *Зразковий* (Зп.), *Перемога* (Од.) і под. [6].

Загалом більшість ойконімів, наведених у довіднику АТП 1947 р., важко віднести до конкретного з названих чотирьох принципів номінації, оскільки значну частину нових номінацій утворено штучно, під впливом, наприклад, російської словотвірної ойконімічної моделі на *-к(а)*, тобто без урахування традицій номінації в Україні. Тому нез'ясованим (не адаптованим на українському мовному ґрунті) залишається їх семантичне та словотвірне значення: *Зеленянка* (Вн.), *Лужанка* (Од.), *Знам'янка* (Мк.), *Почапка* (Рв.), *Зарічанка* (Хм.), *Кутянка* (Рв.), *Красноярка* (Мк.), *Любомирка* (Од.), *Полтавка* (Зп.), *Криничанка* (Хрс.), *Терноватка* (Хрк.), *Веснянка* (Зп.), *Лисянка* (Мк.) та ін. [6].

Після перейменувань 40-х рр. ойконімія України втратила чимало давніх назв поселень, що репрезентували архаїчний словотвір ойконімів. Це, зокрема, такі номени, як: *Анталівці* (Зк.), *Баранчичі* (Лв.), *Бискупичі* (Вл.), *Берків* (Чрг.), *Брустів* (Зк.), *Жолків* (Лв.), *Гетін* (Зк.), *Бригідин* (Лв.), *Губин* (Вл.), *Британи* (Чрг.), *Берки* (Лв.), *Жлоби* (Лв.), *Велдіж* (*-*јь*) (І-Ф.), *Жолонь* (*-*јь*) (Жт.), *Груд* (*-*јь*) (Лв.), *Війтівці* (Жт.), *Водзінськ* (Вл.), *Гороховиська* (Вл.), *Волиця* (Лв.), *Романовщина* (См.) тощо [6].

Сказане вище дає нам усі підстави зробити висновок, що численні перейменування населених пунктів України, здійснені в 1946 р., торкнулися (на жаль, це було зроблено свідомо)

назв поселень із архаїчними моделями: **-jь (*-je, *-ja), -ів (-ов), -иця, -ин, -ичі, -івці, -ани, -инці*. Характерним для ойконімії України повоєнного періоду (зокрема, для ойконімів усіх регіонів, що входили до складу тодішньої УРСР) є назви поселень на *-ка, -івка*. Бачимо, що перевага надавалася назвам у формі відапелятивних субстантивованих прикметників.

Загалом здійснений аналіз принципів і способів номінації при перейменуванні давніх населених пунктів України засвідчує, що радянський адміністративно-канцелярійний апарат не дотримувався наукових принципів назовництва та збереження автентичності назв поселень. Ключовим для радянських функціонерів був ідеологічний фактор. Це проявляється як у наявності значної кількості меморіальних назв, так і штучно створених найменувань хуторів, сіл, селищ та міст України. Базовими словотвірними моделями при творенні нових назв слугували форманти *-івка (-овка), -ине, -ове*, а також не адаптовані до українського мовного ґрунту афіксальні морфеми.

У подальших наукових розвідках предметом аналізу можуть стати назви населених пунктів України, починаючи з початку ХХ ст., зафіксовані у довідниках пізнішого періоду. Це дасть змогу простежити та підтвердити архаїчність ойконімних моделей окремих регіонів нашої країни, а також проаналізувати відносну новизну та виявити “штучність” назв поселень, які свідомо перейменовували у радянський період.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д. Г. Особливості номінації поселень на новозаселеній території (на матеріалі ойконімії Миколаївщини) / Д. Г. Бучко // Історична та сучасна ономастика: Вибрані праці. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 364-376.
2. Гульдман В. Населенные места Подольской губернии: Алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений / В. Гульдман. – Каменец-Подольский: Издание Подольского губернского статистического комитета, 1893. – 636 с.
3. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2012. – 304 с.
4. Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 18 мая 1948 года «О переименовании населенных пунктов Крымской области» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevdig.sevastopol.ws/temi/per.html>.
5. Указ Президиума Верховного Совета РСФСР от 21 августа 1945 года «О переименовании районов и районных центров Крымской АССР» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.liveinternet.ru/users/4768613/post351403976>.
6. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. – К., 1946. – 1084 с.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2016 р.

Iwona Dudzik

*(Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna
im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu)*

THE LANGUAGE OF THE YOUNG GENERATION IN THE CONTEXT OF THE CULTURAL CHANGES ON THE EXAMPLE OF THE VOCABULARY DESCRIBING INTERNAL FEELINGS

The paper talks about the issues related to the cultural changes and the vocabulary describing internal feelings of the modern youth. It points out the changes in the ways of verbal communication as well as the ability to name internal experiences. A reliable analysis of the topic was based on different types of field research collectively referred to as the sociometric research, encompassing an interview and a survey. The research included a specific subject group, namely the full-time students of pedagogy (1st-, 2nd-, 3rd-year students) at the Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology

and Economics in Jaroslaw. The research was conducted during the winter term of the academic session 2016/2017.

Key words: vocabulary, internal feelings, language, cultural changes, verbal communication.

Івона Дудзік. МОВА МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНИХ ЗМІН НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКИ, ЩО ВЖИВАЄТЬСЯ ДЛЯ ПЕРЕДАЧІ ВНУТРІШНІХ ПОЧУТТІВ

У статті розглядаються питання, пов'язані з культурними змінами, та аналізується лексика, яка використовується сучасною молоддю для передачі внутрішніх почуттів. Особливу увагу було приділено змінам у мовному спілкуванні і лексичним засобам для передачі внутрішніх почуттів. Для проведення ретельного аналізу даних були використані методи соціометричного опитування і анкетування. Експериментальною групою для дослідження були також студенти стаціонарного відділення факультету педагогіки I, II, III курсів Державної технічно-економічної вищої школи імені Броніслава Маркевича у м. Ярослав. Дослідження було проведено під час зимового семестру 2016-2017 навчального року.

Ключові слова: лексика, внутрішні почуття, мова, культурні зміни, вербальна комунікація.

Ивона Дудзик. ЯЗЫК МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ НА МАТЕРИАЛЕ ЛЕКСИКИ, УПОТРЕБЛЯЕМОЙ ДЛЯ ПЕРЕДАЧИ ВНУТРЕННИХ ЧУВСТВ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с культурными изменениями, и анализируется лексика, используемая современной молодежью для передачи внутренних чувств. Особое внимание было уделено изменениям в речевом общении и лексическим средствам для передачи внутренних чувств. Для проведения тщательного анализа данных были использованы методы социо-метрической опроса и анкетирования. Экспериментальной группой для исследования были также студенты стационарного отделения факультета педагогики I, II, III курсов Государственной технической экономической высшей школы имени Бронислава Маркевича в г. Ярослав. Исследование было проведено во время зимнего семестра 2016-2017 учебного года.

Ключевые слова: лексика, внутренние чувства, язык, культурные изменения, вербальная коммуникация.

Introduction

The thinking process is mostly processing of images, which can subsequently be articulated with the use of language. It is a tool which we use in order to communicate, convey information, describe the world and also to design the future. Ever since the ancient times the human being has always tried to record or articulate the matters that he or she considered important and essential. The oldest language of the primitive tribes is certainly the parietal art. At that time the most important aspect of the human life was survival dependent on hunting, therefore the first paintings represented the likenesses of animals. If we consider the way they were depicted, we can interpret the feelings of our primogenitors, especially the admiration of the perfection of the animal world. Naturally, the way of expressing feelings and emotions has changed significantly over the years. Just like the method of verbal communication. If we were to compare the vocabulary repertoire of our earliest ancestors with that of a modern human being we would encounter a huge gap and to no surprise. The world has changed and one cannot underestimate the role of the scientific and technical advances, economy, information technology, new customs or fashion. Currently, the mass culture tendencies, especially as regards the communication carriers, have a large influence on the deterioration of the modern youth's language. Another important factor in this process is the impact of mass media, which are constantly focused on improving viewership and listenership ratings without paying attention to harmful content that they serve on a plate to a young person, who can easily get lost in this enormous information clutter. Lately we have been experiencing the decline of the language culture which is a component of the culture as such and the way the person expresses himself or herself, in speech or in writing, is indicative of his or her standing. We have also been hearing a lot about the crisis of upbringing,

education and culture. However, mostly we hear that there is no time for anything, that life goes so fast and we find it more and more difficult to keep up with the occurring changes. We are all in a hurry, always in a rush. Together with these changes came the alterations of the language as well as all the components of its system. We live fast and accordingly we try to speak fast, often using mental shortcuts. Actually, nowadays they have become a specific type of verbal communication of adolescents and children. This undoubtedly leads to the deterioration of the language culture, however, there are definitely more reasons behind it and to a large extent they stem from the changes within the civilization. A rapid development of the electronic media has led to the emergence of the new forms of communication: text messages, e-mails, or instant messaging clients, like the Polish Gadu – Gadu. They are characterized by the abbreviated, unofficial style of communication. Adolescents very often employ jargon or slang so that others (adults) cannot understand what they are saying. Linguistic correctness and orthography are set aside or sometimes they are not considered at all. It has to be emphasized that the Internet, radio and television are not always the carriers of positive content or values, and the language tendencies are shaped over the years and are influenced by various factors. Hence the question arises if all those changes have an impact on the way the modern youth expresses and describes their internal feelings [2, pp. 165-173].

The modifications of the contemporary Polish language in the context of the cultural changes

Each ethnic language exists and develops together with the nation, and the history of the nation is also the history of the language. It is through the analysis of the language that we can better understand the group that uses it to communicate. The language organizes the way the members of the group perceive the world but at the same time the group being the communication community influences the language. Therefore, the relation between the language and a given community, and in particular their culture, is strong and bilateral. On the one hand the language constitutes the foundation of each culture and its basic wealth, at the same time being the major expression code of each culture, and on the other hand each culture strongly influences the language through its tendencies, the proposed system of values and current trends [7, p. 59].

If we have a closer look at the language, we will easily discover that it is a unique and special tool. It can perform different functions, shape the way its users perceive reality but also make it possible for the users to express themselves. Thanks to the verbal communication, people can learn and develop since the better part of the knowledge and skills is acquired through it. Using the language the person is able to communicate with others and also with oneself, he or she is able to construe thoughts and become aware of them as well as reflect upon what he or she is saying. If the thought is not expressed through the language, it exists only on the level of impression or a sensation. Verbalizing thoughts, even if in the presence of oneself only, makes it possible for them to be rationalized and reach the level of awareness. Through the language communication a person becomes a symbolic being who can reflect upon abstract matters distant from “here and now». Thus, the language can be treated both as a communication tool and a symbol of identity, the way of self-presentation and the key to the participation in a given culture. It can also be seen as the image of the reality existing in the minds of its users, and individual messages can have numerous and detailed functions. Naturally, it is related to the different ways in which we understand the language [1, pp. 71-72].

«The basic assumption of the European Union is multiculturalism and multilingualism of the Old Continent’s society. The ideal of the European upbringing is based on the following slogans and trends: education and upbringing that places the importance on religious, social, racial and political tolerance, openness to others, exchange of information, friendship, dialog, learning foreign languages» [8, p. 105]. Currently, we can observe the changes in the awareness of the speakers and one of those changes is the attitude towards a native language.

It is no longer treated as a national treasure, spoken according to the general norm passed down by the family, schools, belles-lettres, theater, etc. This norm, albeit quite rigorous, protected the elite (high register) Polish language. The learning of it by the persons who aspired to become its users, thus

getting rid of rural or urban dialects, was the *condicio sine qua non* of the social advancement and a desired status. The modern attitude towards the language is characterized by flexibility or freedom, in other words *the ease*. Everything is allowed, all norms and limits can be breached. The relation between the selection of linguistic means and a situation to which they should be suited is not commonly understood or accepted [3, p. 75-76].

The modifications of the contemporary Polish language in the context of the cultural changes are visible in almost all aspects of life, including communication customs. For a long time now they have also been the object of the multifaceted studies and descriptions. The development of the mass culture and the Internet has been identified as one of the key factors behind those changes. It was the advancement of information technologies that created new research opportunities and it also motivated the observation as well as the analysis of the language phenomena on such a scale that had never been seen before. Sudden social and cultural changes, not only in Poland but also worldwide, were reflected in the language itself but also in the way it is being used in new forms of communication.

Therefore, looking at the contemporary functional Polish language we can see and indicate clear tendencies governing those changes: the economization and common attempts at abbreviation, language trends, completion of linguistic means, intervaretal borrowings and a rapid influx of the English vocabulary giving rise to the polonized variants; the change dynamics within the traditionally distinguished functional variants leading to the hybridization of types and styles, the emotionalization of communication, the redefinition of the basic linguistic functions, with the prevalent ludic, phatic, persuasive and manipulative function [5, p. 68]. The reasons for this can certainly be associated with the changes within the civilization (social, political, economical, ethical changes, etc.). Ewa Jędrzejko states that “already the 20th century was characterized by a special dynamics: the socio-political situation of Poland changed repeatedly and radically, the advances in science and technology accelerated the changes in mentality and the freely developing mass media popularized new styles of life and communication thus changing the traditional ones. As a result we have experienced greater than ever stratification of general language but also, to some extent, its homogenization, the instability of norms and categories as well as certain disturbance of styles and types. Today we associate it with the globalization and mediatization of culture, the pace of life, the instrumental and marketing character of social communication where the promptness of information, winning the audience, efficiency, etc. sometimes become more important than the esthetics or correctness of the language. The examples of those changes, both positive and negative, can be seen especially in the text lexis, the repertoire of the vocabulary and phraseology since they are always more susceptible to the external changes» [6, p. 5]. The reasons behind those changes and their consequences for the language of the 20th century as described by the researcher are even more visible in the language used by adolescents, who are growing up already in the 21st century. While the major tendencies and the direction of the change do not generally raise controversies among linguists, the evaluation of such phenomena is a different story. On the one hand they are condemned, referred to as a crisis, the erosion of the language, the downfall of norms; among others Antonina Gryboskowa states that ever since 1989, when the newspeak (the language of the totalitarian authorities) began to be disposed of, in the contemporary media the debate has mainly been about the threat for the Polish language posed by English (its American version) until the accession of Poland to the European Union. The functioning of the language itself, its efficiency and quality, or the adherence to the norms are no longer considered by those who have a say in our society. Once the attention to the native language ceased to be the expression of patriotism, it is hard to demand respect for theoretical norms which protected the primacy of the general language within the cultural variety [4, pp. 23-32]. On the other hand, language changes are natural and accepted to a large degree, and with this the majority of researchers exercise moderate or complete optimism [9, pp. 8-10].

Research material and method

The study employed the field research methods under the collective name of the sociometric methods – an interview and a survey. As a research tool a survey questionnaire was used, specially prepared for the research. The sampling was nonrandom, purposive. The research included a specific subject group, namely the full-time students of pedagogy (1st-, 2nd-, 3rd-year students) at the Bronisław

Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław. The research was conducted during the winter term of the academic session 2016/2017.

The objective of the research was to determine how the youth names and describes internal feelings.

Research results

The description of internal feelings is nothing else than the description of experiences, sensations and emotions. These feelings accompany us throughout our whole life, practically in every moment. However, they are not constant as they continuously change. Furthermore, we frequently experience mixed or even contradictory feelings. For example, when we are successful then we feel joy and satisfaction, when we fail, we feel discontent and disappointment. The description of internal feelings requires that the author have the ability to be in somebody else's shoes, at the same time drawing conclusions about those feelings based on their external expression. We acquire such an ability through our life experiences. However, in order describe and express what we feel and see with precision we need to have the vocabulary that can name those feelings with precision.

The direct contact with the students made it possible to conduct a survey and an interview in order to obtain the answers to those important questions. The main intent was to identify the repertoire of the vocabulary used by the young people to describe and name internal feelings but also the observation of the ways in which they are expressed. Below I have included selected statements of the students, which precede the analysis of the research results.

- «*Zaraz mnie trafi ze złości*» (I feel so angry that I'm about to freaking explode).
- «*Niech to szlak – znowu się spóźniłam*» (Dammit, I'm late again).
- «*Kurde felek ale trema*» (Shit, I'm so nervous).
- «*Wścieknę się z wkurwienia*» (I'm so fucking furious I will go mad).
- «*Spoczko – już po wszystkim*» (Chill out, it's all over now).
- «*Luzik – dałam radę*» (Cool, I made it).
- «*No, kurwa – ale wstyd*» (Fucking shit, what a shame).
- «*Ja pierdolę. Ale masakra – nie zdałam egzaminu*» (Holy shit, what a bummer, she didn't pass the exam).
- «*Jebne się zaraz z rozpaczy*» (Crap, I'm in the pits).
- «*Supernowo – ale jestem zadowolona*» (Fantabulous! I'm so happy).
- «*Naser mater – jestem zajebista*» (Gee-whiz, I'm fucking amazing).
- «*O fuck, ale podziw*» (Oh fuck, kudoz).
- «*Chujnia z grzybnią, tak mi smutno*» (Dang it, I'm so sad).
- «*Ciułowo się czułam i nie mogłam dokończyć wypowiedzi*» (I felt like crap and I couldn't finish my statement).
- «*Strzeliłam buraka, kiedy zobaczyłam zestaw pytań zaliczeniowych*» (I went completely red when I saw the test questions).
- «*Spaliłam buraka ze wstydu*» (I was so embarrassed that I blushed).
- «*Jest git, kiedy jestem szczęśliwa*» (It's swell when I'm happy).
- «*Zabijam gadką ze złości*» (I could kill with my biting comments when I'm angry).
- «*Walcie się wszyscy, taka jestem zła*» (I'm so angry that you can all go and fuck yourselves).
- «*Miałam taką tremę, że nagle zabrakło mi słów*» (I was so nervous that I went speechless).
- «*Tak się stremowałam, że nagle odcięło mi mowę*» (I got so nervous that I choked on my own words).
- «*Kiedy usiadłam do rozwiązywania testu poczułam pustkę w głowie*» (When I sat down to the test my mind went totally blank).
- «*Kiedy chciałam zaśpiewać, miałam sucho w gardle*» (When I wanted to sing my throat went dry).
- «*Zajebicie! Chciało mi się latać, kiedy wygrałam konkurs*» (That's wicked! I felt like I could fly when I won the contest).
- «*Miałam uczucie, że jestem free*» (I felt totally free).
- «*Dostałam szalu, kiedy mój chłopak mnie zostawił*» (I hit the roof when my boyfriend left me).

- «*Szlak mnie trafił* na wieść o tym, że znowu podnieśli mi czynsz» (They made me shit a brick when they raised my rent again).
- «*Kopara mi opadła*, kiedy zobaczyłam parę spacerujących staruszków, którzy trzymali się za ręce» (My jaw dropped when I saw an old couple taking a walk and holding their hands).
- «*Stałam jak wryta*, kiedy dowiedziałam się, że nie mam kasy na koncie» (I was dumbstruck when I found out that there was no dough on my account).
- «*Dotelepało mnie ze złości* na wieść o tym, że mój młodszy brat kolejny raz uciekł z lekcji matematyki (I freaked out when I found out that my younger brother didn't show up to his math class again).
- «*Zajebiście jest* – dostałam komplement» (How groovy, I got complimented).
- «*Krew mnie zalała*, kiedy kolejny raz mój młodszy brat wrócił pijany do domu» (I lost it when my younger brother came home drunk again).
- «*Łzy leciały mi ciurkiem*, kiedy mój dziadzio wyzdrowiał i wyszedł ze szpitala» (I cried like a baby when my grandpa got better and came back home from the hospital).
- «*Kiedy stanęłam na starcie nogi zrobiły się jak z waty*» (When I got to the starting line, my legs started shaking).
- «*Pełny szacun* dla Anki za wyniki z matury» (Kudoz for Anna on her exam results, respect).
- «*Zalałam się z rozpaczy*, po stracie męża» (I broke down when my husband died).
- «*Ja pierdole*, jak jeżdżą po tych autostradach» (Jesus fucking christ, don't they know how to drive on a freeway?!).
- «*Gół skakał mi z wściekłości*, kiedy obejrzałam film dokumentalny o okrucieństwie ludzi wobec zwierząt w cyrku» (It really ticked me off when I saw the documentary about the cruelty of people towards the animals in the circus).
- «*Niedobrze mi się zrobiło ze wstydu przed nimi*, kiedy zostałam przyłapana na ściąganiu» (I wanted to curl up and die when I was caught cheating).
- «*Nogi ugięły się pode mną*, kiedy miałam pierwszy raz wsiąść za kierownicę» (I went weak at the knees the first time I had to get behind the wheel).
- «*Ze wstydu chciałam zapaść się pod ziemię*, kiedy przy kasie okazało się, że nie mam ani karty płatniczej, ani portfela przy sobie» (I wanted to die out of embarrassment when I realized at the checkout desk that I didn't have either my credit card or my wallet).
- «*Z żalu nie mogłam się skupić i prowadzić lekcji*» (I was so distraught that I could neither focus nor run the class).
- «*Poczułam się lekko* dostając jednocześnie powera do pracy» (I got wings and power to do my work).
- «*No chyba zejde* ze strachu» (I'm scared out of my wits).
- «*Mam palpitacje ze strachu*» (I'm scared shitless).
- «*Poczułam skrzydła na plecach*, kiedy dowiedziałam się o awansie» (This promotion put the wind in my sails).
- «*Z żalu chciałam przejąć wszystkie bóle i problemy na siebie*» (In desperation I wanted to take the load off everybody's shoulders and carry it myself).
- «*Skakałam z radości jak oszalała* kiedy do mnie wrócił» (I was head over heels with joy when we got back together).
- «*Brawo Ty*» – podziwiam Cię (Way to go! I really admire you).
- «*Czapki z głów dla biolożki*» (Hats off to the biology teacher).
- «*Ale jest zajefajnie*» (It's fuckantastic).
- «*Ale jest awesome*» (It's awesome).
- «*Jestem w czarnej dupie* tak się boję» (I'm in deep shit, I'm so scared).
- «*Jest do dupy* – tak mi smutno» (It sucks, I'm so sad).
- «*Masakra* – ale szczęście» (Hell yeah, we're in luck).
- «*Jestem taka szczęśliwa – jest mega, jest czadowo*» (I'm so happy, it's hellacious, it's jamming).
- «*Jest cool*» (It's cool).

- «Tęsknię bardzo – *miss you*» (I miss you loads).
- «*Podlewałam rzęsy ze wzruszenia*» (I was so moved that I cried my heart out).
- «*Ja pierdołę, ale się stresuję tym wystąpieniem*» (Fucking shit, this speech stresses me out so bad).
- «*Żal mu dupę ściska*» (The asshole feels sorry now).
- «*Jest mi przykro w chuj*» (I'm fucking miserable).
- «*I miss you*» (I miss you).
- «*Usychałam z tęsknoty, kiedy mój mąż pracował za granicą*» (I pined for my husband when he was working abroad).
- «*Ups, ale lipa*» (Oops, tough luck!).
- «*Postąpiłeś nie fair. Spadaj!*» (That wasn't fair. Get lost).
- «*Jest nędznie ze smutku*» (It's a sorry, sad situation).
- «*Jestem w kropce ze strachu*» (I'm so scared and I don't see a way out).
- «*Straciłam panowanie nad sobą i uderzyłam go w twarz*» (I blew a fuse and slapped him in the face).
- «*Podskakiwałam z radości, kiedy udało mi się po raz pierwszy upiec sernik*» (I was jumping for joy when I managed to bake a cheesecake for the first time).
- «*Byłam wściekła jak diabli ze złości*» (I was up in arms, I was soooooo mad).
- «*Kamień spadł mi z serca, kiedy dowiedziałam się, że jestem zdrowa*» (It was a weight off my mind when I found out that I was healthy).
- «*Oblał mnie zimny pot, kiedy uświadomiłam sobie, że zostawiłam w domu włączone żelazko*» (I was in a cold sweat when I realized that I had left the iron on).
- «*Uśmiechałam się od ucha do ucha, patrząc na bawiące się kocięta*» (I was smiling from ear to ear looking at the cats play).
- «*Walnęłam banana, kiedy zobaczyłam moje nazwisko na liście osób przyjętych na studia*» (Seeing my name on the list of those who got accepted into the university program put a big smile on my face).
- «*Ja pierdołę! Bałam się jak jasny gwint, kiedy wracałam sama po północy do domu*» (Darn it! I was scared like hell when I was walking back home alone after midnight).

Conclusions

The respondents are young people – students, not teenagers, so they had already experienced their first adolescent rebellion. What can be said about their language? What language repertoire do they use to name and express their feelings?

Firstly:

While talking about the feelings students use the language typical of the youth subculture:

- slang expressions, e.g.:
 - «*Strzeliłam buraka*» (blush when embarrassed), «*ciulowo się czułam*» (feel like crap), «*chujnia z grzybnią*» (dang it, when feeling sad), «*zabijam gadką*» (killing with biting comments), «*spaliłam buraka*» (go totally red when embarrassed),
 - «*walnęłam banana*» (put a big smile on one's face), «*walcie się wszyscy*» (you can all go and fuck yourselves).
- borrowings from English, e.g.:
 - «*Jestem free*» (I'm free), jest «*cool*» (it's cool), «*I miss you*», jest «*awesome*» (it's awesome).
- abbreviated expressions, e.g.:
 - «*Pelen szacun*» (kudoz), «*supernowo*» (fantabulous), jest «*zajefajnie*» (it's fuckantastic), jest «*czadowo*» (it's jamming), jest «*mega*» (it's hellacious), «*zajebiście*» (it's groovy).
- expressions that point to the fact that the language of the young people is constantly changing and it employs phrases used in television advertisements, e.g.: «*Brawo Ty*» (Way to go).
- explicit or informal language, often vulgarisms, especially when expressing negative feelings in an aggressive way, e.g.:
 - «*Wścieknę się z wkurwienia*» (I'm so fucking furious I will go mad), «*niech to szlak*» (dammit), «*zaraz mnie trafi*» (I'm about to freaking explode), «*no, kurwa*» (fucking shit), «*ja pierdołę*» (holy

shit), «jebnę się zaraz» (crap), «jest do dupy» (it sucks), «szlak mnie trafił» (they made me shit a brick).

- diminutive forms of slang expressions, e.g.: «Spoczko» (chill out), «luzik» (cool).

Secondly:

Young people use the vocabulary typical of general and literary Polish language abounding in figurative expressions and phrases, e.g.:

«Nagle odcięło mi mowę» (I choked on my own words), «poczułam pustkę w głowie» (my mind went blank), «miałam sucho w gardle» (my throat went dry), «usycham z tęsknoty» (I pine for), «kamień spadł mi z serca» (it was a weight off my mind), «czapki z głów» (hats off), «nagle zabrakło mi słów» (I went speechless), «jestem w kropce» (I don't see a way out), «nogi zrobiły się jak z waty» (my legs started shaking), «łzy leciały mi ciurkiem» (I cried like a baby), «stałam jak wryta» (I was dumbstruck).

Thirdly:

The young generation is modifying the Polish language:

- they are introducing new expressions and phrases loaded with their own individuality, e.g.:

«jestem w czarnej dupie» (I'm in deep shit), «podlewałam rzesy» (I cried my heart out), «no, chyba zejdę» (I'm scared out of my wits), «gól skakał mi z wściekłości» (it really ticked me off), «żał mu dupę ściska» (the asshole feels sorry now), «kopara mi opadła» (my jaw dropped), «dotelepało mnie ze złości» (I freaked out).

- they are changing the original meaning of the words, e.g. «masakra» (hell yeah, we're in luck).

The following list includes the majority of expressions, phrases and words found in the respondents' answers and used to describe and name internal feelings.

ADMIRATION: for example I'm speechless, kudoz, you've earned my respect, I pay tribute to, wow..., oh..., not bad, things have gotten crazy, it's cool, awesome, holy shit!, it's an eye-opener, it's jaw-dropping, it makes my eyes bug out, holy mother of god – that's fine and dandy, I'm shocked, nice, amazing, it's a great thing, groovy, I'm dumbstruck, it blew my mind, oh fuck, way to go, hats off.

JOY: for example it put the wind in my sails, I was jumping for joy, I was smiling from ear to ear, I was glowing, I had a bright smile on my face, that's wicked – I felt like I could fly, I feel free, my soul is smiling, I'm cool, I'm good, hurray – it's wonderful, cool – I'm happy, I love you all, I smiled, I blushed, I laughed out loud, I danced around for joy, I'm light as a feather, I feel happy, I'm on cloud nine, I feel light, that's smashing, I could be jumping for joy, it put a big smile on my face, I was crazily happy, gee-whiz – I'm fucking amazing, I was happy as a flea in a doghouse, I had stars in my eyes, that's sensational, it's hellacious, how groovy, fantabulous, fuckantastic, awesome.

DESPAIR: for example I hit rock bottom, I'm doomed, I broke down, this is the end of the world, I can't stand it, my world came crashing down, nothing makes sense, mourning, crap, I'm in the pits, jesus fucking christ, it's the end of everything.

SADNESS: for example I was trying to hold back my tears, the tears were running down my cheeks, I felt that I was tearing up, I couldn't stop the tears, my soul was aching, I'm totally sad, I couldn't do anything but blubber, dang it, it sucks, it's a sorry situation.

FEAR: for example eyes wide with fear, the fear made me tongue-tied, my heart was pounding like crazy, I was in a cold sweat, I was scared out of my wits, I had a heart in my mouth, my face was full of fear, my teeth were chattering from fear, it made my blood run cold, I got the jitters, I was quaking in my boots, I thought I would shit my pants in fear, I was scared stiff, jesus fucking christ, my heart is beating so fast, it is hair-raising, I'm getting the hell out of here, I have a stomach ache, it scares the living daylights out of me, a room with no doors, I'm at my wit's end, oh my god, I'm scared shitless, I'm getting heart palpitations, I'm in deep shit, I don't see a way out.

STRESS: for example my legs started shaking, I went weak at the knees, I was in a cold sweat, my face went hot, I was tongue-tied, I couldn't utter a single word, I couldn't swallow anything, I'm tearing my hair out, it knocked me down, I had a lump in my throat, it's too overwhelming, I'm going to kick the bucket any minute now, I can't even move, I didn't even know what I was saying, I feel like crap.

HAPPINESS: for example it rocks my world, I'm on cloud nine, the world has stopped for a moment, it's worth living and worth dying for, I'm happy as a clam, I love you all for who you are, I'm glowing, I believe I can fly, hell yeah – we're in luck, I hope this never ends, all-encompassing serenity, inner peace, I'm over the moon, the sky's the limit, I'm looking at the world through rose-colored glasses, it's swell, it's hellacious, it's jamming.

LONGING: for example I pined for you, I'm lost when you're not here, I'm pacing up and down, I'm crying my heart out, I want things to be like they were before, miss you, I miss you.

JITTERS: for example I had a lump in my throat, I had a heart in my mouth, I went speechless, I was tongue-tied, my mind went blank, my throat went dry, something was choking me, I had a stomach ache, I was dumbstruck, I was shaking all over, I feel like fainting, my palms are sweaty, no fucking way – I'm not going there, I couldn't move from the chair, shit, I couldn't stop fidgeting, I'm gonna faint.

RELIEF: it was a weight off my mind, it all just went away, oh... it's all over now, it's OK now, it's all good now, what a relief, some peace at last, whew... it's all better now, I can thrive again, chill out, cool.

EMBARRASSMENT: for example I wanted the earth to open and swallow me, I was so embarrassed that I wanted to curl up and die, I felt sick and I wanted to run away and never be found, I went completely red, I can't imagine living right now, my face went hot, I was overwhelmed, I'm gonna die out of shame, I blushed, tough luck.

AFFECTION: for example I was so moved that I couldn't utter a word, it touched my heart, I was speechless, I started crying, I was shaking with emotion, I'm so gonna cry now, I'm tearing up, I cried like a baby, I cried my heart out.

ANGER: for example I was foaming at the mouth, I freaked out, it really ticked me off, I got all steamed up, I flew off the handle, I was looking daggers at everyone, I went ballistic, they made me shit a brick, I lost it, I'm furious, dammit, I'm so mad I'm about to go nuts, it makes my hackles rise, I wanna hide, I'm not gonna say a single word, I'm so fucking angry, I say bad words, like “fucking shit», I throw things that are within my reach, I shout, I swear and I can bear everything, I've had enough, I'm fucking furious, things can't be any worse, I don't give a shit, fuck off, I wanted to punch somebody, I wanted to kill somebody just by looking at them, I could kill with my biting comments, you can all go and fuck yourselves, Jesus fucking Christ, I'm about to freaking explode, darn it, I'm so fucking furious I will go mad, I'm fit to be tied.

SORROW: for example I was beside myself with grief, I wept loudly, I felt so downhearted, I was trying to hold back my tears, I was so distraught that I couldn't focus, what happened happened, it hurts but life goes on, my head was spinning, I wanted to take the load off everybody's shoulders, I'm down in the dumps, I'm fucking miserable, that wasn't fair – get lost.

Summary

What could be said about all the vocabulary presented here, what is it indicative of?

Firstly:

While expressing their feelings the young generation competently uses the linguistic resources of the Polish language, at the same time being open to the modern world and all the novelties. The examples provided include many poetic and literary expressions that are accompanied by the vocabulary typical of the way young people perceive and experience reality.

Secondly:

Young people are creating their own language, they are spontaneous, creative and violate accepted standards.

Thirdly:

A very frequent use of vulgarisms raises controversies, hence the task for the researchers and linguists to describe and analyze the emerging tendencies and phenomena in the language of the young generation because it is live and it is being created every single day and continuously anew. It is the language of a continuous change.

Fourthly:

The language of the young generation is characterized by humor and expressiveness.

The tendencies governing the development of the contemporary Polish language, language trends, the prevalence of certain types of communication reflect the changes occurring within the culture. Whether they are accepted or rejected as regards the linguistic behavior of the young generation can be a sign of deliberately adopted attitudes. The style of communication, especially in relation to the language of young people, construes their personality. At the same time it expresses the identity dilemmas as well as the choices and decisions made as regards being a part of a given social group and the degree to which a person identifies themselves with that group. Yet, specific messages have their own distinct functions and each one of them would have to be analyzed separately.

The knowledge acquired from the analysis of the youth's language allows us to better understand the way the new generation perceives and experiences the world, since it is through that distinct, sometimes incomprehensible or even explicit, language that the young people construe their own image.

The youth's language making use of borrowings, mass culture, mass media, being under time pressure does not adhere to the norms and rules governing the Polish language. The "love" for immediacy, for the "now" and "in an instant" causes the young people to lose control over the way in which they express themselves. That is why they need examples, reference points in order to have a repertoire to choose from when the reflection comes. In the light of this it is the role of the teachers, public figures and the so-called celebrities to use the correct language forms, to avoid aggressive types of discussion, vulgarisms as well as offensive and humiliating expressions. It would certainly be beneficial to everybody.

REFERENCES

1. Dąbrowska A., Jak Cię słyszą, tak Cię piszą – o języku w perspektywie pedagogicznej [Language makes the man – about the language from a pedagogical perspective], Studies on the Theory of Education: a six-monthly publication of the Committee on Pedagogical Sciences of the Polish Academy of Sciences PAN 5/1 2014.
2. Dudzik I., Słownictwo nazywające uczucia w języku współczesnej młodzieży [The vocabulary naming feelings in the language of the modern youth], [in:] L. Wille, M. Malinowska (ed.), The Subcarpathian Philological Forum. Literature and Culture series, Annual publication of 2010, published by the Bronisław Markiewicz State Higher School of Technology and Economics in Jarosław, Jarosław 2010.
3. Grybosiowa A., Dynamika zmian językowych o podłożu kulturowym u progu XXI wieku [The dynamics of the culture-related language changes at the threshold of the 21st century] (based on the Polish materials), [in:] J. Siatkowski, Z polskich studiów slawistycznych. Językoznawstwo [From the Polish Slavonic Studies. Linguistics], Warsaw 2002.
4. Grybosiowa A., Język wtopiony w rzeczywistość [Language blended with reality], Katowice 2003.
5. Jacobson R., Closing Statement: Linguistics and Poetics, [in:] H. Markiewicz (ed.), Modern Theory of Literary Studies Abroad, vol. 3, Cracow 1996.
6. Jędrzejko E., Składnia, style, teksty [Syntax, styles, texts], Katowice 2005.
7. Ożóg K., Zmiany we współczesnym języku polskim i ich kulturowe uwarunkowania [The changes within the contemporary Polish language and their cultural considerations], «Acta Universitatis Wratislaviensis» No. 3060, Język a kultura [Language and culture], vol. 20, Wrocław 2008.
8. Roszkowska M., Młodzież pogranicza zachodniego w procesie edukacji wielokulturowej [The youth of the western borderlands and the process of multicultural education], [in:] J. Kurzypa, A. Lisowska, A. Pierzchańska (ed.), Współczesna młodzież pomiędzy eros a thanatos [The modern youth between the eros and thanatos], Wrocław 2008.
9. Wrona R., Język i styl młodego pokolenia w kontekście przemian kulturowych [The language and style of the young generation in the context of the cultural changes] (on the example of the Internet forum discourse), Katowice 2014.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Бачун Лілія – аспірант кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
2. Богуш Оксана – кандидат філологічних наук, викладач Золочівського коледжу Національного університету «Львівська політехніка»
3. Гапон Леся – аспірант кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
4. Гарлицька Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету ДВНЗ «Криворізький національний університет»
5. Годісь Юлія – аспірант кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
6. Колеснікова Ірина – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
7. Котович Віра – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання в початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
8. Купчинська Зоряна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка
9. Лісняк Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
10. Луцишин Іванна – кандидат філологічних наук, викладач Тернопільського приватного вищого навчального закладу «Медичний коледж»
11. Мисик Оксана – аспірант кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
12. Михайличенко Наталія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри радіомовлення і телебачення факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка
13. Мосур Оксана – асистент кафедри української мови Львівського національного університету імені Івана Франка
14. Наливайко Марія – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
15. Пономаренко Віталій – аспірант кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
16. Процик Ірина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія»
17. Сазонова Ярослава – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської фонетики і граматики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
18. Саламаха Мар'яна – асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
19. Сокіл Богдан – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка
20. Шевчук Зореслава – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
21. Шонь Олена – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови та методики її викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

22. Штонь Олена – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

23. Шульган Ольга – аспірант кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

24. Dudzik Iwona – doktor nauk humanistycznych, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno-Ekonomiczna im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu

Наукове видання

Наукові записки
Тернопільського національного
педагогічного університету.
Серія: Мовознавство

Друкується українською мовою
Свідоцтво про реєстрацію КВ №15800-4352Р
від 26.10.2009 р.

Підписано до друку 30.11.2016 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Папір друкарський. Ум. друк.арк. 13. Облік.-видав арк. 11,7.
Тираж 100 примірників.

Видавець і виготовлювач
Видавничий відділ Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 15881-4353 від 26.10.2009 р.